

VASILE LOVINESCU

Eseuri și amintiri

Eseuri 1932-1937

Amintiri 1983

Ediție critică adnotată

Vasile Lovinescu

Eseuri și amintiri

Pontifex, București, 2005

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Volumul

Cartea de față reproduce integral volumul *Eseuri și amintiri* de Vasile Lovinescu, apărut la Editura Pontifex, București, 2005, în antologia lui Marius Vasileanu și Florin Mihăescu. Textul a fost transcris vizual, pagină cu pagină, după exemplarul tipărit, fără recunoaștere automată de caractere. Ortografia autorului a fost păstrată; au fost îndreptate tacit numai greșelile vădite de culegere, iar acolo unde îndreptarea atinge un nume sau un titlu ea este semnalată în notă.

Alcătuirea cărții

Volumul adună două straturi despărțite de o jumătate de veac. *Eseurile* sunt articolele tânărului Lovinescu din *Vremea* (1932–1937), rânduite de editori pe trei secțiuni tematice — Spiritualitate, Cultură, Istorie-Politică; patru dintre ele au fost republicate în *Viața Românească* în decembrie 2002. *Amintirile* sunt paginile din 1983, apărute în *Pagini bucovinene*, scrise de omul de optzeci de ani despre Fălticeni copilăriei, despre E. Lovinescu, Ion Dragoslav, Anton Holban și Aurel George Stino. Ordinea volumului, tematică, a fost păstrată; data publicării fiecărei bucăți se află la sfârșitul ei, așa cum o făcea ediția originală, iar cuprinsul o reia, pentru ca ordinea cronologică să poată fi urmărită dintr-o privire.

Cifrele din paranteze drepte

Pe marginea textului apar, din loc în loc, trimiteri de forma **[58 (62)]**. Prima cifră este pagina ediției de față, numerotată curgător de la 1. A doua, cea din paranteză rotundă, este pagina ediției Pontifex din 2005, de unde începe textul care urmează. Așa poate fi urmărită, fără greș, orice trimitere făcută la ediția tipărită. Textul cărții originale ține de la pagina 5 la pagina 165.

Notele

Ediția Pontifex are două note proprii, numerotate: trimiterea lui Lovinescu la Keyserling (p. 50) și o însemnare a editorilor despre un paragraf ilizibil din cauza deteriorării hârtiei (p. 110).

Amândouă au fost păstrate ca atare. Peste ele s-au adăugat notele ediției de față, deosebite prin semnul lor: *trad.* — traducerea unui pasaj sau a unui termen în limbă străină, acolo unde autorul nu o dă el însuși; fiecare termen străin primește nota lui pe pagina unde apare. *vers.* — identificarea unui citat din poezie, cu autorul, locul exact și strofa întreagă. *sursa* — izvorul unui citat pe care autorul nu îl numește; unde identificarea nu este sigură, nota o spune deschis, cu formula „citatul pare a fi din...”.

Legăturile

Pentru operele citate se dau legături către ediții în acces liber, alegând, când există mai multe, pe cea din limba ediției de față, apoi pe cea românească, apoi pe cea franțuzească, apoi pe cea englezească. În ediția tipărită (Word și PDF) fiecare legătură este însoțită de codul ei QR, care se citește de pe hârtie cu telefonul; în ediția electronică legătura se deschide direct.

Glosarul

La sfârșitul cărții se află un glosar alfabetic al termenilor tradiționali, heraldici, istorici și regionali din volum. Termenii doctrinari au primit articole dezvoltate, ținând seama de definițiile date de René Guénon, Ananda K. Coomaraswamy, Ibn ‘Arabī, Platon, Sfântul Augustin și Sfinții Părinți. În ediția electronică, fiecare apariție a unui termen de glosar — și în formele lui flexionare — e legată de articolul lui din glosar (termenul apare subliniat punctat), iar prima apariție din fiecare capitol are în plus o notă pop-up cu articolul întreg; în ediția tipărită, la prima apariție, o notă scurtă trimite la pagina glosarului unde stă articolul.

CUPRINS

Vasile Lovinescu: Ieșiri din zona crepusculară.....	9
ESEURI (1933-1934).....	11
I. SPIRITUALITATE.....	12
Credo ut sciam.....	13
Cizmarul din Görlitz.....	17
Prin pătimire la libertate.....	21
Calea războinică și calea sacerdotală.....	34
René Guénon.....	38
Alfred Strauss.....	41
Magnum Opus.....	45
În mănăstirile tibetane.....	50
Marea, principiu femel.....	57
Responsabilitatea spiritului.....	61
Meister Eckart.....	65
Despre importanța negațiunii.....	69
Secțiune transversală prin om.....	73
Primavera.....	77
Despre sentimentul solemn al existenței.....	81
II CULTURĂ.....	85
Cartea.....	86
Ideile în arme.....	89
Pe marginea Premiului Nobel 1934.....	92
Geniul nedelicateții. Reflecții asupra cazului Lawrence.....	96
Wagner pe muntele magic.....	103
În căutarea frumosului.....	107
De vorbă cu Julien Sorel.....	110
P. Valéry: Regards sur le monde actuel.....	115
Călătorii de astăzi și de demult.....	120
Muntele în opera lui Nietzsche.....	124
III ISTORIE - POLITICĂ.....	127
Opinia publică.....	128
Împărăteasa singurătății.....	132
Dangățul păcii... Fetișul păcii.....	137

Constantin Brâncoveanu.....	141
Sensul unei conferințe.....	150
La Lenin prin Petru cel Mare.....	154
Mistica fascismului.....	157
O nouă rasă de stăpâni.....	162
Tânăra generație și misiunea ei.....	167

AMINTIRI (1983).....170

Amintiri.....	171
Folticenii de vis.....	175
Două steme.....	183
Despre peisajul liric.....	187
Aurel George Stino.....	190
Permanențe: O carte de amintiri.....	194

Glosar de termeni.....199

VASILE LOVINESCU

*E
S
E
U
R
I
S
I
A
M
I
N
T
I
R
I*

PONTIFEX

VASILE LOVINESCU: IEȘIRI DIN ZONA CREPUSCULARĂ

Vasile Lovinescu este încă un mare necunoscut. Adevărata sa operă (am putea zice de sertar) a fost publicată abia după 1989. Și anume încă douăsprezece titluri s-au alăturat fascinantelor cărți dedicate Crailor de Curtea Veche (*Al patrulea hagialîc*, Cartea Românească, 1981) și poveștilor lui Creangă (*Creangă și Creanga de aur*, Cartea Românească, 1989): *Jurnal alchimic*, *Incantația sângelui*, *Mitul sfâșiat*, *Monarhul ascuns* – editate de Institutul European (Iași) în mai multe ediții; *Interpretarea ezoterică a unor basme și balade populare românești* și *O icoană creștină pe Columna Traiană* – la Cartea Românească, tot în repetate ediții; *Dacia hiperboreană*, *Steaua fără nume*, *Scrisori crepusculare*, *Însemnări inițiatice*, *Meditații*, *simboluri*, *rituri* și *Exerciții de meditație* – apărute la editura Rosmarin, între anii 1994 și 2000.

Fenomen petrecut și cu cartea religioasă și cu cea de filozofie, receptarea critică nu ține pasul, din păcate (și îi este foarte greu să o facă) cu ritmul aparițiilor editoriale. Florin Mihăescu și Roxana Cristian i-au dedicat volumul *Vasile Lovinescu și funcțiunea tradițională* (București: Rosmarin, 1998), așa cum a făcut-o, de asemenea, scriitorul Dan Stanca, în *Contemplatorul solitar* (Iași: Institutul European, 1997). Cu toate acestea, și fără a uita numărul din *Caiete critice* ce i-a fost închinat (9-11, 1994), ne aflăm încă în fața unui mare anonim, care s-a născut și a murit la Fălticeni, orașul cunoscut tuturor de pe hartă, dar a trăit într-o cu totul altă dimensiune a lui.

Și mai puțin cunoscut este Vasile Lovinescu prin publicistica sa. Contemporan cu generația de aur interbelică (s-a născut la 30 decembrie 1905), a fost sincron cu colegii săi (uneori prieteni) dar i-a și devansat grație concreteței cercetărilor de ordin spiritual...

Redăm astăzi tiparului o selecție din articolele semnate de Vasile Lovinescu în reviste interbelice precum *Vremea*, *Adevărul literar și artistic*, *Credința*. Număr de număr a fost coleg de pagină cu M. Eliade, C. Noica, E. Cioran – dar dacă aceștia din urmă au avut parte de o unanimă recunoaștere, tocmai modul aplicat în care Vasile Lovinescu a înțeles demersul spiritual i-a ținut la distanță pe unii oameni de cultură contemporani de opera sa. Totodată, sunt publicate ultimele lui scrisori din perioada retragerii la Fălticeni (1980-1984), când a contribuit la suplimentul *Pagini bucovinene* al revistei ieșene *Convorbiri literare*.

A rămas în zona crepuscularului continuând să scrie și să studieze, așadar, avantajat și obligat să fie altfel, tocmai prin inițierea pe care o primise. A scris cu fervoare, inteligență, acribie, durere, bucurie, despre cele mai acute probleme ale timpului. Și cum să fi fost altfel pentru un om care trăiește „sentimentul” Totului în Tot știind că numai „continuitatea este un substitut de veșnicie”?

Această nouă carte a gânditorului tradițional născut la Fălticeni este un omagiu și o recunoștință la împlinirea a o sută de ani de la nașterea scriitorului. Ortografia, unele exprimări ieșite din uz și erorile tipografice au fost puse în acord cu normele în vigoare și/sau corectate, după caz.

Marius Vasileanu și Florin Mihăescu

ESEURI (1933-1934)

I. SPIRITUALITATE

CREDO UT SCIAM

Ar fi interesantă pentru un psiholog cauza pornirii neînfrânte a omului de a se considera, pe el și epoca în care trăiește, ca unici, fără pereche, fără precedent. Totuși se înscrie în fals contra acestei afirmații până și înțelepciunea poporului ce declară că nu-i nimic nou sub soare; totuși, cu încăpățănare, incorigibil iluzionist, omul persistă în himerica sa credință în unicitatea sa și a generației sale. Cred că pentru foarte mulți această iluzie e chiar un izvor de viață, o armătură ce-i ține în picioare. De aceea studiul istoriei, al culturilor, al moravurilor și al civilizației aduce nu numai deziluzie, dar și pierderea rațiunii de a trăi. Cât despre mine, mărturisesc că datorez descoperirii experimentale că într-adevăr nimic nu-i nou sub soare, o amărăciune al cărui gust îl mai simt în gură, dar și o virilizare a caracterului, hotărârea de a lua lumea așa cum este, și de a clădi o arhitectură armonioasă pe această ruină de titani trăsniți.

Printre aceste experiențe amare dar salubre, este și aceea a așa zisului conflict între știință și credință. Spectaculosul lor antagonism din secolul trecut (așa cel puțin o susțin filozofii oficiali) l-am descoperit vechi de când lumea. Și chiar dacă unii istorici recunosc antichitatea acestui conflict, apoi toți consideră faza lui din secolul al XIX-lea, ca pe cea decisivă a luptei, în care va ieși natural învingătoare Știința. N-a fost deloc așa, și dacă acum, în 1934, n-am înțeles care a învins dintre Știință și Credință, am putea da același răspuns sigur ca filozofii de acum 40 de ani? E foarte îndoielnic. Dar nu constatarea vechimii conflictului acesta m-a făcut să simt amărăciunea experienței, ci faptul patent, evident, demonstrat, că un călugăr din secolul al XII-lea a dat chestiunii răspunsul decisiv, pe care azi, legiuni de

savanți, gânditori, academiile și Universitățile de pe întregul glob, nici măcar nu-l pot formula.

Este o greșeală a considera frazele scurte și lapidare ca un răspuns la marile probleme filozofice; dar este și mai mare

[6 (10)]

greșeală, o greșeală imensă, distructivă în cel mai înalt grad, cu urmări în rău incalculabile, de a crede că *niciodată* și în *nici un caz* nu se poate da acestor probleme un răspuns scurt, cuprinzând în lapidaritatea lui, o ordine întreagă de idei, o lume chiar. Există și răspunsuri de acestea. A o contesta, înseamnă să contești realitatea sacrală și magică a Verbului!

Credo ut sciam¹! Aceste trei cuvinte ale Sf. Bernard de Clairvaux cuprind în lapidaritatea lor toată problema. Dacă am trăi în civilizații mai fine și mai adânci, fraza asta ar trebui să fie mult mai celebră decât paradoxala și anemica Cogito ergo sum, a lui Descartes. Dar ceea ce face imensa superioritate a lui „Cred ca să știu” e faptul că nu a venit din reflecția unui filozof, închis în camera sa, pierdut în reflexiile lui, am putea spune în ideile fixe, fără nici o contingentă cu restul lumii, ci sunt vorbe organice, vii, expresia ultimă și incandescentă a unui conflict cu răsunet în lumea întreagă, turburând întreaga creștinătate a secolului al XII-lea.

Personalitatea cavalerului Sfânt Bernard de Clairvaux e una din cele mai prestigioase ale istoriei. A reunit în el două lucruri ce par absolut imposibil de împăcat: contemplația adâncă, vie, totală a Spiritului, și aptitudini excepționale de om de acțiune. Dar nu e vorba de două câmpuri de activitate contrarii, fără nici o legătură vie între ele. La Sf. Bernard, aptitudinile diverse se completau

1 „Cred ca să cunosc” (lat.). Lovinescu răstoarnă deliberat formula augustiniană *credo ut intelligam* („cred ca să înțeleg”), reluată de Anselm de Canterbury: nu credința pusă în slujba înțelegerii raționale, ci credința ca organ propriu de Cunoaștere.

una pe alta, formând o unitate pe care ar fi absurd s-o rupi prin analiză după cum absurd e să încerci să descoperi misterul vieții prin disecție... În realitate Sf. Bernard a fost Cavalerul Sfântului Graal², soldatul militant al propriei lui contemplații mistice. Și de aceea acest ascet, topit în flăcările Iubirii spirituale, a împăcat regi cu vasali, împărați cu papi, a adus pacea în biserică, a dat o constituție Ordinului Templului ce avea să domine Europa două secole, și a cărui dizolvare de către Filip cel Frumos e poate cea mai mare nenorocire din Occident, după căderea Romei. Dar și în domeniul pur intelectual s-a luptat, și a avut triumfuri nu mai puțin strălucite, care au dus la condamnarea a

[7 (11)]

doi adversari eminenti: Abélard și Gilbert de la Porrée. Primul își câștigase, prin profesoratul și scrierile sale, reputația unui foarte abil dialectician; abuza chiar de dialectică; în loc să vadă ce este în realitate, un simplu mijloc ca să ajungi la cunoașterea Adevărului, o privea ca pe un scop, ceea ce ducea la verbalism. Era la el, și în metodă, și în idei, o căutare a originalității care-l apropie puțin de filozofii moderni; și la o epocă în care individualismul era aproape necunoscut, defectul acesta nu putea trece drept o calitate, ca în zilele noastre. Tot învățământul lui tindea spre o confuzie a domeniului credinței și al rațiunii; nu știa să facă distincția între filozofia profană și înțelepciunea sacră, între cunoașterea umană și Cunoașterea transcendentă. Și formula acestei confuzii e: Scio ut credam! Trebuie să știu ca să cred! Nici nu se poate mai secol al XX-lea! Ceea ce nu e un compliment. Sf. Bernard îl atacă cu violență și-i opune al său: Credo ut sciam! Trebuie să cred ca să știu. Cu alte cuvinte, a făcut din Credință, nu un sentiment, nu un gust,

2 Graal — Vasul Cinei celei de Taină, în care Iosif din Arimateea ar fi strâns sângele Mântuitorului, și centrul ciclului arthurian. (vezi pagina 205)

nu o dispoziție, o înclinație - *ci autentic, unic și complet mijloc de Cunoaștere!* Credința, mijloc de Cunoaștere! Credo ut sciam. Acestea sunt vorbele de tunet ale Sfântului, ce au spulberat toată dialectica lui Abélard.

Toată filozofia contemporană a imprimat adânc convingerea în lume că în termenul Credință nu e altceva decât o particularitate cu care te naști, un fel de dar special, caracteristic mai ales primitivilor, absolut incompatibil cu inteligența. Ori în realitate, Credința e o forță cosmică, un agent tot atât de real ca și electricitatea sau sunetul. Ce e Credința? Pot spune numai că e singurul și completul mijloc de Realizare și Cunoaștere. Dar splendoarea ei nici un Cuvânt omenesc n-o poate reda! Voi repeta numai vorbele leonine ale unui Rege spiritual, ultimul învățător al Occidentului, Bo Yin Ra:

Credința e forța de Creație în Spirit!

Credința creează forma, prin care se determină acțiunea voinței tale!

[8 (12)]

Credința e modul de acțiune a voinței tale!

Credința ta e forma în care se încheagă minereul în fuziune al Destinului tău!

Credința e o flacără vie!

Credem că aceste vorbe ale lui Bo Yin Ra completează desăvârșit pe **Credo ut sciam!** a fratelui său în Duh, cavalerul Sf. Graal, Bernard de Clairvaux.

Vremea, Crăciun 1934

CIZMARUL DIN GÖRLITZ

Umilul cizmar din Görlitz Jakob Böhme (1575-1624) se adevărește în epoca noastră ca una dintre cele mai mari autorități ale spiritualității europene. Un om ale cărui cuvinte au aripi, au darul incomparabil de a transmite experiența trăită, de a comunica încrederea în realitatea, în autenticitatea acestei experiențe. Nu simți în el numai o individualitate care vorbește de viața lui sufletească, ci un organ, o parte a spiritului.

Cele spuse erau așa de reale, așa de puțin închipuite, pentru el, încât întrebuintarea terminologiei abstracte filosofice i se părea insuficientă. E semnificativă tendința acestui om profund spiritualizat de a pildui cu exemple concrete. Cred că din toate semnele, acesta este cel care garantează cel mai mult autenticitatea unei adevărate experiențe spirituale.

Fiind copil se afla pe vârful unui munte. I se păru deodată că stânca roșie pe care ședea se deschide, lăsând să se vadă în adâncul ei un vas cu aur. Îl cuprinse spaima și se depărtă fără să atingă comoara. Ceva mai târziu era ucenic la un cizmar. Într-o zi un om străin intră în dugheană, cerând ceva. În lipsa maestrului nu putea vinde. Străinul se depărtă, apoi se opri; chemă pe copil la sine și-i spuse: „Jakob, ești mic, dar mai târziu o să fii cu totul alt om și toată lumea se va uita cu mirare la tine”. Apoi omul dispăru.

Oamenii bisericii i-au făcut viața foarte grea. El care citea numai cuvintele de foc ale sufletului său era persecutat de aceia care nu cunoșteau decât litera moartă. Principala enigmă, singura poate care i se punea lui Böhme era următoarea: spiritualmente se găsea în plină armonie divină, dar oriunde privea, vedea numai nearmonie. Lumina și înțelepciunea sunt prin esență umane, dar răul stăpânește toată viața omului. Natura e

condusă de legi auguste; totuși lupta elementelor între ele e sălbatică. Cum trebuie explicată Nearmonia în Armonie? Iată ce-l tortura pe Jakob Böhme. Îi trebuia un sistem al lumii care să lămurească această formidabilă neînțelegere.

[10 (14)]

Explicația lui e următoarea. Răul trebuie explicat prin Bine, Nearmonia prin Armonie. Reducând chestiunea la datele ei esențiale, găsim dualitatea Rău și Bine atât în Natură cât și în Om. Însă dincolo de Rău și de Bine, spune Böhme, este o temelie comună. Aceleași legi le regizează pe amândouă. Dar aceste legi sunt prin natura lor bune. Răul deci nu apare decât printr-o interpretare greșită, prin neconformarea fenomenală cu elementul creator, fie în Natură fie în Om. Și unul și celălalt sunt de aceeași esență. Discernământul cauzei răului în Natură e just și pentru Om. Cum se poate ca din aceeași origine să iasă și Binele și Răul? Iată cum: Spiritul primordial, Spiritul creator nu trăiește în sine și pentru sine. El se manifestă. După cum omul are mai multe organe, Dumnezeu e o pluritate. Omul, ca și creatură, are posibilitatea să facă discordanță și rău în Lume fără ca asta să însemne că și creatorul lui e discordant și rău. Astfel, omul ca și natură are teribila putere să se răzvrătească împotriva Creatorului. Așa, Böhme întemeiază o filozofie a libertății, prin care acordă Omului o câtime de libertate, pe care nici n-au visat-o filozofii cei mai liberi cugetători. Mai mult. Omul are teribila putere, ca la un moment dat să aleagă, deplin conștient, deplin lucid, între Bine și Rău, păstrând întreaga responsabilitate a alegerii sale.

Fiecare ființă e un contrar în care stau ascunse și Binele și Răul. Ele sunt produse de Principiul primordial fără ca să poată fi confundate cu el: „Lumea exterioară nu este Dumnezeu, nu va fi niciodată chemată Dumnezeu. Când se spune: Dumnezeu e totul, Dumnezeu e omul și pământul și lumea exterioară, e adevărat, căci de la El

vine totul. Însă ce să faci cu vorbele acestea, care nu sunt o religie.” Frază admirabilă! care condamnă definitiv naturismul, panteismul. Religia nu e o acceptare egală a oricărei manifestări, sub pretextul originii divine, [ci] este un simț intim și profund al calității, al esențialului, ajutat de criteriul legii morale.

Jakob Böhme își edifică sistemul pe o astfel de intuiție.

După el lumea se manifestă în 7 substanțe.

[11 (15)]

Spiritul primordial e înghețat, mort, fără nici o mișcare. Böhme îl simbolizează prin Sare. Acest neant devine mișcare și se transformă în Mercur. Prin lupta dintre pace și mișcare se naște o a treia substanță, Sulfur. Acesta e luptă prin natura lui. Viața se manifestă ca antagonism prin el. Și atunci apar succesiv Focul și Apa, care este în aparență fără mișcare, ca prima ipostază, Sarea. În aparență numai, pentru că ascunde în ea, nu neantul, moartea, ci Focul, Fulgerul. Pe treapta a șasea, spiritul primordial se manifestă prin organele Gândirii. Este puterea de a percepe toate ipostazele anterioare. Este mai ales puterea de a le interpreta simbolic printr-o intuiție specială, care dovedește în același timp identitatea de substanță a Gândirii cu celelalte manifestări. A șaptea esență e Spiritul (Înțelepciunea), mișcându-se în el singur, trăind în el însuși. Este unic și multiplu: Sf. Duh conduce la strălucirea esenței în care stă Dumnezeu ca manifestare. Iată concepția despre lume a lui Jakob Böhme. A exprimat-o cu mijloacele timpului său, cu ajutorul științei de pe atunci, rămasă aproape medievală.

Să nu confundăm mijloacele de expresie cu mijlocul gândirii lui. Să nu condamnăm una prin celelalte. Ar fi neloial, ar fi neinteligent. Căci esențialul în Jakob Böhme este intuiția lui, care astăzi se dovedește încă profundă și justă. Ar fi să ne lipsim de unul din izvoarele cele mai

generoase de lumină, de viață, lăsându-ne opriți de scrupule de formă. În epoca noastră secătuită, ar fi un păcat. Privită cu ochi lucizi, în concepția asupra lumii a lui Böhme, nu se vede crearea lumii în șapte zile și lupta Îngerilor cu Dracii, ci înfiriparea universului ca fenomen cosmic.

Această precizie e valabilă mai ales pentru cine vrea să depășească limita științifică a chestiunii. De aceea inițiatul Jakob Böhme e pentru noi o veșnic tânără posibilitate de reînviere.

Vremea, Nr. 313

PRIN PĂTIMIRE LA LIBERTATE

Se împlinesc șase sute treizeci și patru de ani de la acea Vineri Sfântă memorabilă când Dante Alighieri și-a început călătoria lui mistică în lumile de dincolo. Este poate data cea mai importantă din istoria spiritului european. Călătoria aceasta pe care materialistii și spiritele forte ale timpului nostru o consideră ca pur delir imaginativ, are poate mai multă importanță pentru omenire, privită ca o entitate spirituală și fizică, decât aceea de două secole mai târziu, începută de genovezul Cristofor Columb. Căci, pe când trimisul reginei Spaniei descoperea numai pământuri noi și marea numai cantitativ cunoștințele și bogăția oamenilor (și în anul de grație 1934, să ne întrebăm sinceri și fără ipocrizie: a fost în *realitate* o binecuvântare descoperirea Americii?), Florentinul făcea explorarea sa în adâncurile neviolabile ale personalității omenești. Curajoși în exterior, se găsesc totdeauna cu miile. La prima chemare, se prezintă legiuni să urce Everestul sau să treacă Atlanticul. Dar îndrăzneala lăuntrică, curajul nebunesc de a sparge închisoarea rațională și de a te arunca impavid în oceanul fără fund al sufletului, asta nu au decât doi sau trei oameni pe secol. Toți sfinții, toți profeții, toți magii sunt formali asupra acestei chestiuni. Atunci cui trebuie să atribuim faptul că așa de puțini încearcă această călătorie? Nu ignoranței, ceea ce ar fi scuzabil, ci mediocrității, calității ieftine a sufletelor. Este o lipsă de curiozitate, este o teamă de a merge până la capăt, o spaimă de a fi deranjat din comoditate, care [laolaltă] sunt mai zdrobitoare pentru oameni decât oricare altă acuzație. E ieftin curajul prin emulație, prin hipnoză colectivă, la capătul căruia te așteaptă gloria și bunurile pământului. E ușoară întreprinderea, care nu-ți cere decât o mai fericită funcționare a reflexelor musculare

moștenite de la animalitatea ancestrală. O acuitate mai desăvârșită a nevoilor. Dar curajul singuratic, nerecunoscut sau bârfit de toți, îndrăzneala rece, nebunia lucidă, pasiunea nestăpânită dar de o

[13 (17)]

excepțională vitalitate, focul lăuntric dar canalizat, pe care le cere călătoria pe tărâmurile necunoscute ale sufletului și ale Cosmosului, asta nu-i la îndemâna oricui... Și totuși ar trebui și s-ar putea...

O călătorie ca aceea pe care a realizat-o Dante, am putea-o numi o *nebie dirijată*, luând bineînțelese acest cuvânt de *nebie*, numai în sensul său lumesc, comun, pentru că din punct de vedere spiritual, nu e nebie, ci revelație, zbor îndrăzneț, semeție sufletească, acaparare neînfricoșată a acelei Împărății, de care Scriptura spune că poate fi răpită numai cu „violență”...

Cu alte cuvinte, călătoria lui Dante duce la Cunoaștere; spre deosebire de aceea a lui Cristofor Columb, care duce numai la o cunoaștere *orizontală*, pur cantitativă, a lui Alighieri este o cunoaștere a cauzelor, o cunoaștere spațială, în adâncime și în înălțime până la a patra dimensiune; este o călătorie la rădăcinile, la matricile și ale binelui și ale răului; o explorare, o acaparare a lor, nu cum se face acum, prin simplu joc de deducții și înregistrare intelectuală, ci prin *identificarea* cu ele, prin *trăirea* lor (și a binelui și a răului), pătimașă, cu tot corpul și cu tot sufletul.

Deci două deosebiri fundamentale între cunoașterea rațională, intelectuală și cunoașterea pasională, inițiativă: 1. imposibilitatea primei de a explora domeniul celeilalte, adică suprarăționalul; 2. chiar în domeniul comun amândurora, prima se mulțumește cu înregistrarea acumulativă, iar a doua constă în trăirea, prin însușirea fizică și spirituală a obiectelor supuse cunoașterii.

Dar chiar aceia care sfărâmând jugul rațiunii, recunosc posibilitatea unei cunoașteri suprarăționale, nu

pot să tragă din noul lor punct de vedere consecințele cele mai semnificative și cele mai profunde. Vreau să vorbesc de greșeala tuturor religiilor și mai ales a creștinismului de a face ca primă condiție a cunoașterii spirituale fuga de lume, izolarea de contingentele zilnice. Fuga în deșert e una din temele cele mai

[14 (18)]

comune ale spiritualității creștine, pe nedrept cred, căci nu se mai găsește ca poruncă în nici una din cărțile fundamentale ale creștinismului. Nici Iisus, nici Pavel, nici Apostolii nu au predicat-o. Mai mult, din toate vorbele lor reiese că au avut în vedere pe oameni ca ființe sociale, bine angrenați în contingentele zilnice; că viața cotidiană, în ochii lor, era un fel de exercițiu spiritual, o asceză, o disciplină în care sufletul se călea. Căci e mult mai greu să fii un Sfânt trăind în mijlocul Sodomei și al Gomorei, decât ascuns într-o Tebaidă neafată. E prea ieftin și prea ușor. De aceea cred că e o deviere a creștinismului mentalitatea ascetică, fugind de lume, care a apărut în viața religioasă de mai târziu. O găsim mai ales în părțile orientale ale Europei. În Occident religia nu s-a refuzat vieții. A contat cu ea. A admis-o ca disciplină eliberatoare. De aceea găsim la el o eflorescență religioasă, o încercare de pătrundere a materiei de spirit cum n-am avut noi niciodată. Dante e exemplul cel mai admirabil al acestei încercări de spiritualizare a vieții zilnice, care a avut nenumărate înfrângeri, dar care a cunoscut în el cea mai frumoasă reușită, cea mai splendidă realizare. Dacă ne-ar fi dat numai un tratat de teologie, pregnanța lui Dante s-ar fi mărginit în timp. Dar demonstrația adevărurilor eterne ne-o face prin pătimirea lui, prin viață, prin sângele și suferințele lui, adică prin ceea ce e veșnic în om. De aceea experiența lui Dante e valabilă pentru totdeauna; iar amploarea uriașă a geniului său face ca această experiență să fie pivotul central, matca altor experiențe de același fel din cultura europeană. Așa că, aveam dreptate

afirmând că voiajul lui Dante început în Vinerea Sfântă a anului 1300 este cel mai important fapt al spiritualității europene, dând acestei spiritualități, ca scop și ca rațiune de a fi, cunoașterea ultimă a cauzelor, a binelui, a răului, crearea nemuririi, realizarea ei în viața de toate zilele.

Personalitatea lui Dante, ca și cea a altor frați spirituali de-ai lui, ca Leonardo da Vinci și Goethe, n-a fost prinsă de biografii săi în toată amploarea și unitatea ei, pe bunul motiv

[15 (19)]

că nimeni nu a cunoscut, măcar pe o scară redusă, aceeași experiență ca și el. Sunt multe explicații pentru insuficiența dantologilor, pentru incapacitatea lor de a-i pătrunde personalitatea, sunt multe motivele care i-au făcut să nu-l poată vedea în unitatea lui complexă. În primul rând studierea unilaterală a lui Dante. Ca toți oamenii de geniu, Alighieri a căzut pe mâna tuturor pedanților din toate țările; comentarea lui a mers până la absurd; fiecare cuvânt, fiecare virgulă a fost tăiată în patru, scoțându-se din ea toate sensurile ce le avea sau nu le avea. Cu o talmudică stăruință, s-a transformat poemul lui Dante, așa de unitar, așa de curgător, într-un rebus gigantic și absurd. Dar nu atât savanții i-au făcut rău poetului, cât prejudecata romantică. Secolul al XIX-lea a vrut cu orice preț să vadă în Dante un supraom, un erou à la Carlyle, care, firește, nu corespunde deloc cu figura pasionatului ghibelin. A rămas până acum de la ei, imaginea unui Dante veșnic posomorât, mizantrop, plutind deasupra tuturor micimilor omenești. În realitate, a fost un pasionat tipic, un partizan politic înverșunat, suferind de toate pătimirile ambiției, orgoliului și dragostei.

Acestui Dante, elaborat de germani și de nordici, i s-a opus un altul care era tocmai contrariul lui. Nu s-a văzut în el decât un om ca toți oamenii, cu toate defectele și micimile lor, dar care printr-un noroc nemeritat s-a pomenit înzestrat cu un geniu imens. Citeam într-o revistă

franceză, sub o iscălitură autorizată: La Divine Comédie est un pamphlet contre Florence³... Mai ales este o tendință de a se discredita ideea unei părți esoterice în Dante, a unui sens ascuns, când tot poemul lui e plin de aluzii, de simboluri, care nu se pot interpreta altfel decât esoteric. Ultimul în dată din cei ce au scris despre Dante, Giovanni Papini, recunoscând că sunt încă părți obscure și nelămurite în el, califică totuși pe cei care se ocupă de esoterismul lui Dante „descifраторi de enigme, leneși, maniaci, autori de șarade erudite și de bibelouri esoterice.” Totuși sunt o mie și unul de indicii că poemul lui Dante are un sens esoteric, dintre care primul, și cel mai important, este

[16 (20)]

faptul că însuși autorul a spus-o limpede în diferite locuri. Așa de pildă în *Convito*⁴, vol. II, cap I, declară că poezia si posono intendere e debonsi sponere massimamente per quatro sensi⁵. Și aceste sensuri sunt [în ordine] literal, filozofic-teologic, politic-social, iar ultimul ieroglific, inițiatic. Iar în *Infernul*, Cântul IX, se oprește deodată în descrierea Gorgonei, și ca să ne arate că e vorba de un simbol, de o figurație inițiatică, exclamă:

³ „*Divina Comedie* este un pamflet împotriva Florenței...” (fr.)

⁴ *Convivio* („Ospățul”, it.), tratatul neterminat al lui Dante (c. 1304-1307), în care expune teoria celor patru sensuri ale scripturii poetice.

⁵ „se pot înțelege și trebuie expuse mai cu seamă după patru sensuri” (it. veche; Dante, *Convivio* II, I).

*O voi che avete gl'intelletti sani*⁶⁷,
Mirate la dottrina che s'asconde
Sotto il velame degli versi strani!

(„O voi, care aveți o minte sănătoasă, contemplați doctrina ce se ascunde, sub învelișul versurilor stranii!”). Nici nu se poate fel mai explicit de a arăta că opera lui are un sens ascuns, doctrinal, căruia sensul exterior și aparent nu-i e decât un vâl, ce trebuie rupt de aceia care vor să ajungă până la dânsul.

Insistăm asupra esoterismului dantesc, pentru că Alighieri reprezintă pentru noi **omul complet**, nici ascet, nici sfânt, nici păcătos, nici poet numai, ci un complex din toate acestea, în care toate forțele, toate năzuințele, fie ele cele mai divergente, au căpătat forma lor cea mai pură, cea mai ascuțită fără ca unitatea personalității să fie distrusă. Și acum am ajuns la ceea ce face valoarea eternă a lui Dante.

Dacă ar fi să căutăm care este principala caracteristică a omului modern, am putea răspunde: **enciclopedismul**. Și subordonat lui: **disponibilitatea**. Cu alte cuvinte, moartea **personalității** și a subordonatei ei, **autenticitatea...** Din primul moment când începe să cugete, omul găsește în fața sa, la îndemâna sa, ispititoare, o cantitate enormă de noțiuni, de senzații, de

6 „O, voi care aveți mințile sănătoase, / priviți învățătura ce se ascunde / sub vâlul versurilor stranii!” (it.; Dante, *Infernul* IX, 61-63).

7 vers. **Dante Alighieri, Divina Comedie — Infernul, cântul IX, v. 61-63**. Terțina întreagă, rostită de poet în clipa în care solul ceresc deschide porțile cetății Dis:

O	voi	ch'avete	li	'ntelletti	sani,
mirate	la	dottrina	che	s'asconde	
sotto	'l	velame	de	li	versi strani.

„O, voi care aveți mințile sănătoase, / priviți învățătura ce se ascunde / sub vâlul versurilor stranii.” Este locul clasic în care Dante își cere el însuși citirea pe mai multe planuri, pe care Lovinescu o invocă în sprijinul

experiențe care nu-s ale lui, accesibile cu 50 de lei. (Ah! Unde e timpul, când numai regii puteau să-și plătească o bibliotecă de 400 de volume!). Toate aceste noțiuni, senzații, experiențe străine, simțite și însușite la o vârstă când nici o

[17 (21)]

experiență adâncă personală nu a putut fi trăită, duc la o demonetizare, la o ieftinire aproape fatală a caracterului. Atunci survine acea faimoasă disponibilitate, preamărită de Gide, care face dintr-un lapsus o calitate. Prea ieftin procedeul! Partea tragică a faptului e că această experiență se întâmplă fatal la o vârstă, când, după cum am spus, personalitatea nu e încă formată. Așa că nu se produce o ciocnire, care ar putea provoca o conflagrație, adică un nou izvor de viață. Puțini din noi au norocul să vină în contact cu literatura după 30 de ani.

Or, epoca lui Dante poseda această superioritate, că avea o serie de credințe, de prejudecăți, de atitudini, precise, simple, bine conturate, pe care nimeni nu le discuta. În cadrul lor, virilizarea caracterului mergea cu o repeziciune cel puțin întreită ca în epoca noastră. Când, cu foarte mare greutate, veneai în legătură cu literatura și arta, experiența aceasta nu numai că era numeric mult mai mică decât acum, dar în mod natural se adapta unui caracter deja format. **Cu alte cuvinte devenea organică**, adică tocmai contrariul a ce se întâmplă în vremea noastră. Fiecare noțiune străină, fiecare senzație era repartizată automat și ierarhic în Personalitate, structurată și formată de o disciplină, de un climat unanim acceptat și nediscutat. Acea disciplină era a religiei creștine, adică, bine înțeleasă, cum a și fost în sec. al XIII-lea, cea mai capabilă să dezvolte personalitatea în toate direcțiile, în toate aptitudinile ei spirituale și materiale, fără nici o excludere, dar, firește, cu o ierarhizare modulată de suflet. De aici, concluzia logică și de la sine, că Dante a fost personalitatea cea mai genială, formată de

disciplina cea mai eficace și completă a culturii europene. Și împingând raționamentul până la ultimele lui limite, Dante este cel mai **actual** dintre oameni, cel de la care putem să învățăm cel mai mult.

Aceste considerații au fost indispensabile. **Trebuia** demonstrată actualitatea lui Dante. În fața europeanului trecător al acestui secol, pulverizat de enciclopedia, anihilat de disponibilitate, trebuia promovat celălalt european **veșnic**,

[18 (22)]

Dante, enciclopedic și plin de contradicții și el, dar topite toate, reduse în fuziune de o flacără, de o văpaie care-i încinge toată personalitatea. Să reaprindem flacăra, e ceea ce putem să învățăm de la el.

Iată-l pe ulițele Florenței secolului al XIII-lea, mic, adus din spate, cu fața brăzdată timpuriu de încrețituri. Veșnicele lui ambiții, diferitele lui preocupări, îi dau o înfățișare absentă și stângace, care aduce surâsul pe buzele femeilor frumoase ce-i ies în cale. Asta-l face să sufere, căci bietul om mare vrea să fie și un cuceritor, un perfect cavaler, după chipul acelor de la masa rotundă. Este îndreptățit s-o creadă? Dușmanii lui îl acuză că la bătălia de la Certomondo a dat bir cu fugiții, dar mai târziu s-a întors și a luptat cu vitejie până la sfârșitul luptei. *Divina Comedie* e plină de fricile lui - Cade mort de frică⁸... De frică m-am pus în patru labe - mă temeam că mă va omorî. În cel mai bun caz se poate spune că avea o impresionabilitate foarte inegală și fremătătoare.

La aceasta se mai adaugă și orgoliul. O recunoaște pretutindeni cu o umilință dezarmantă, ceea ce arată că nu e vanitate. Merge până acolo că-și fixează dinainte locul în purgatoriu, [în] cercul orgolioșilor. Născut și cetățean într-o republică mândră, avidă de independență

⁸ Lovinescu traduce aici în text versul dantesc *e caddi come corpo morto cade* („și căzui cum cade un trup mort”, *Infernul* V, 142), punându-l alături de o replică din altă sursă pentru a sublinia contrastul de ton.

dar sfâșiată de lupte, de competiții, de uri, de un partizanat feroce, Dante își însușește toate pasiunile partidului său. Dacă merită cineva numele de politician, acela e Dante. E prototipul politicianilor din toate timpurile. Prin asta e italian și roman: reamintește și reînvie metodele și mentalitatea din vremea lui Clodius și Milon. El e guelf negru, adică ghibelin de stânga. Concepția sa politică e unitară și romană, simplă și grandioasă. Toată puterea de pe pământ Împăratului, care are obligația să stăpânească și să conducă toate popoarele creștinătății. Toată puterea spirituală, urmașului lui Sf. Petru, Papei, vicarul lui Crist. Acești doi trebuie să trăiască în bună înțelegere, adică să nu se amestece unul în domeniul altuia. Și prima datorie a Împăratului este să unifice Italia, să-i redea strălucirea din

[19 (23)]

vremea Romei și s-o facă iar centrul lumii. Nenorocire aceuia care ar fi dușmanul acestor concepții! Ura lui Dante îi este asigurată nu numai pentru viața asta, dar și în cea viitoare. E admirabilă ușurința cu care își pune toți adversarii politici în infern. Nici în moarte nu-i uită. Ceea ce este splendid în această ură e întregimea ei, e pasiunea, care o face să-și piardă orice caracter de mediocritate. Cum ajunge cu partidul lui la cârma Florenței, exilează imediat pe toți dușmanii. De ce e indignat, când și aceștia la rândul lor, îi fac același lucru?

Republică populară, antighibelină, Florența era sfâșiată de luptele tuturor facțiunilor. Nici nu se poate spune ce voiau diferitele partide din oraș. Probabil că diferențe mari de program nu erau. Dar ce voiau înainte de toate era competiția, starea de luptă, sectarismul. Nu trebuie să credem că această dorință de libertate avea atunci un caracter individualist. În Florența ca și în toate orașele de pe atunci organizația medievală corporatistă plecase sub jugul ei de fier pe toți cetățenii. Fiecare om se năștea într-o breaslă, trăia în dânsa, murea în ea. Vai de

el, dacă încerca să se libereze! De altminteri nici nu încerca. Una din erorile cele mai grosolane pe care le fac democrații de acum e să citeze ca exemplu republicile italiene din sec. al XIII-lea. Concepția libertară individualistă ar fi părut pe atunci o monstruozitate, o erezie. De aceea toate instinctele stăpânite, toată setea de independență, ieșeau la iveală, nu individual, ci în facțiuni, în partide politice, în masacre reciproce. Să nu ne închipuim că patima politică a lui Dante era rezultatul setei de independență, proprie unei mari personalități. Dante își însușește patimile, urile, simpatiile, pasiunile partidului său. Pe papa Bonifaciu, căruia îi datorează în parte exilul, îl bagă profetic în Infern pe când trăia încă. Atât e de nerăbdător să se răzbune, să-și satisfacă ura clocotitoare, încât pune pe papa Nicolae Orsini să-i spună, în cercul simoniacilor, că va mai sta în cuptorul de foc încă doi ani până când va veni Bonifaciu să-i ia locul.

[20 (24)]

Alt clișeu banal care trebuie înlăturat e acela al unui Dante îndrăgostit de o singură femeie, cavaler servant al Beatricei, amant ideal și monogam al unei singure femei. De asemenea trebuie să facem distincție între Beatricea ideală pe care o cântă, „Beatrice care este Teologia” (*Convito*) și Beatricea reală, fată florentină, fiica legitimă a lui Folco Portinari și a Ciliei Caponsacchi, și care s-a măritat cu Simone de Bardi, murind la 1290, în vârstă de 26 de ani. Pentru poezia și pentru inteligențele din Evul Mediu, tendința de a transforma realitatea sensibilă în simbol era cu totul obișnuită. Deci nu trebuie să luăm descrierile lui Dante „à la lettre”, ci să citim printre rânduri, să procedăm invers de cum a procedat el, pentru ca să ajungem la realitate.

Amantul ideal și ascetic al romanticilor se transformă într-un om cu o sensualitate tiranică, aproape libidinoasă. Dacă funia cu care a sperat altădată „să prindă linxul cu pielea pătată” (Inf. XVI 106) este cordonul franciscan, iar

linxul este simbolul luxuriei, cum o cred toți comentatorii, atunci însuși Dante [ne-o] mărturisește. Chiar Bocaccio, aproape contemporan cu el, e foarte explicit: „Pe lângă atâta virtute, atâta știință... luxura a ținut un loc extrem de important, nu numai în anii lui tineri, dar chiar în maturitate.” Se poate spune că Dante a iubit femeile ca și politica, iar politica la fel cu femeile. Strigătele și imprecățiile lui contra Florenței sunt acelea ale unui amant înșelat. Ar vrea s-o desființeze, îl roagă pe Henric de Luxemburg „să radă cuibul de năpârci”, să-i șteargă urmele de pe fața pământului. Și totuși o iubește până la sfârșit, cu strigăte și cu pasiune de amant, chinuit în carnea și în sufletul lui.

Un cerc din Purgatoriu e rezervat răzbunătorilor. Asta nu l-a împiedicat pe Dante să arate o predilecție pentru răzbunare. Una din cele mai faimoase canzone ale lui se sfârșește cu acest vers și mai faimos: „Căci câștigi o cinste strălucită, când te răzbuni”. Cuvântul răzbunare revine ca un leitmotiv în tot cursul poemului. În această privință Dante se

[21 (25)]

apropie de Vechiul Testament, de toți profeții Dumnezeuului răzbunării. Titlul de poet creștin Dante îl merită pentru o mulțime de motive, dar câteva din virtuțile esențiale ale creștinismului i-au lipsit sau le-a avut cu intermitență. Sunt pasagii în *Infern* care lasă să se vadă un suflet crud și puțin răbdător. În Cocyt, lovește unul din capetele care ies deasupra gheții. „Atunci l-am luat de pielea capului și am spus: trebuie să-ți spui numele – sau nu-ți va mai rămâne nici un fir de păr aici! - îi și întorsesem părul în mână – și-i smulsesem mai mult de o suviță – în timp ce lătra cu ochii plecați.” – Desigur, e vorba de un mizerabil trădător, dar gestul este al unui creștin?

Complex de pasiuni veșnic renăscânde, totdeauna vii și fremătătoare din cauza unei sensibilități care vibra veșnic

la cea mai mică atingere, Dante a fost un perpetuu chinuit. Dar asta l-a ținut totdeauna într-o legătură aproape carnală cu oamenii din jur.

Când pe temperamentul acesta atât de viu, atât de prezent s-a suprapus geniul lui incandescent, toate patimile și toate sentimentele au căpătat o unitate excepțional de vie și organică. Preocupările lui transcendente au fost un fel de halo, de aură care-i învăluia și-i pătrundea personalitatea incandescentă. De aceea experiența lui religioasă și mistică devine normativă, exemplară, cu toată diferența pe care o pune între el și ceilalți, extraordinarul său geniu. E imens și omenesc. Sfarmă legenda curentă că oamenii de geniu au reflexe și simțiri străine de ale celorlalți. Valoarea excepțională de exemplificare a lui Dante constă în faptul că nu a vrut să se smulgă omenescului, ci a încercat de zeci de ori să-l transcende, să-l pătrundă de divin. Din propriile lui patimi, a încercat să-și facă o scară ca aceea a lui Iacob, care să-l ducă până la cer. De nenumărate ori a căzut, dar niciodată nu-și pierde curajul, până ce într-o zi, la 5 aprilie 1300 se transcende definitiv. Și pornește de la o foarte veridică, foarte autentică cercetare a abisurilor și a înălțimilor sufletului său, fără răgaz și fără oboseală, până când sleiește prin trăire toate

[22 (26)]

posibilitățile de rău din el. Își pune păcatele unele peste altele, ca Titanii Ossa și Pelionul, și se aburcă spre cer, într-o fervoare și cu o nădejde din ce în ce mai fremătătoare, cu aripile unui geniu care știe să dea nume și expresie lapidară de monedă nobilă celor mai suave, celor mai inefabile simțiri. Nu se oprește decât atunci când și geniul lui verbal devine neputincios:

„ – Aici puterea i-a lipsit închipuirei mele...”
 À l’alta fantasia qui manco possa⁹¹⁰;
ma già volgeva il mio disio e’l velle,
si come rota ch’igualmente e mossa,
 l’Amor che muove il sole e l’altre stelle.¹¹

9 „Aici puterea a lipsit înaltei închipuiri; / dar deja îmi roteau dorința și voința, / ca o roată care e mișcată egal, / Iubirea ce mișcă soarele și celelalte stele.” (it.; Dante, *Paradisul XXXIII*, 142-145 — ultimele versuri ale *Divinei Comedii*).

10 vers. **Dante Alighieri, *Divina Comedie* — *Paradisul*, cântul XXXIII, v. 142-145** — ultimele patru versuri ale poemului:

A	l’alta	fantasia	qui	manco	possa;
ma	già	volgeva	il	mio disio	e ’l velle,
sì	come	rota	ch’igualmente	è	mossa,
l’amor	che	move	il	sole e	l’altre stelle.

„Aici puterea a lipsit înaltei închipuiri; / dar deja îmi roteau dorința și voința, / ca o roată mișcată deopotrivă, / Iubirea ce mișcă soarele și celelalte stele.” Grafia citatului din volum (*À l’alta, e’l velle, e mossa*) este cea a textului tipărit. [[Divina Commedia, it.](#)]

11 vers. **Dante Alighieri, *Divina Comedie* — *Paradisul*, XXXIII, 145** — ultimul vers al poemului. Autorul scrie *muove*; ediția critică dă *move*. Textul canonic (Petrocchi): *l’amor che move il sole e l’altre stelle* — „iubirea care mișcă soarele și celelalte stele”. [[Divina Commedia, it.](#)]

CALEA RĂZBOINICĂ ȘI CALEA SACERDOTALĂ

Cred că e unul din cele mai superficiale și mai ieftine feluri de a vedea, înclinația unora spre aprecierea revoluției lui Mussolini ca un simplu gest de gospodărie internă italiană. Sunt oameni care trec uneori chiar ca inteligenți în ochii multora și care nu văd în Mussolini decât șeful de bande a cărui menire a fost să înfrâneze greva generală, să reguleze mersul trenurilor și să ridice prestigiul poliției.

Or, revoluția fascistă înseamnă cu totul altceva, pe bunul motiv că înseamnă înainte de toate o revoluție spirituală, destinată să producă în sufletul individual și național o modificare aproape transubstanțială, alchimică în toată puterea cuvântului. Mussolini, revoluția sa, camarazii săi, au ca principal și suprem scop să ilumineze plumbul saturnian din psiheea umană și să-l transmute în aur solar. Cu alte cuvinte, revoluție în toată puterea cuvântului, adică mișcare ce-și are centrul de gravitație în zonele spiritului.

De aceea nu se va acorda destulă atenție aspectelor spirituale ale fascismului – adăugăm că nu considerăm ca atare așa-zisa literatură de partid, guvernamentală, menită să stârnească entuziasmul și coeziunea maselor în jurul revoluției mussoliniene; am putea spune că noi considerăm această literatură ca absolut secundară și neglijabilă: treabă de birou de presă... Aspectul spiritual autentic, de aur, al revoluției fasciste îl găsim mai ales în gândirea câtorva scriitori, retrași, distanți, punând o prăpastie căscată între ei și public. În laboratorul spiritual al unor astfel de oameni se plăsmuiesc, se încarcă cu fluid vital liniile directe ale gândirii fasciste, ideile saturate cu substanță animică și destinate formațiunii și transmutațiunii spirituale a elitei conducătoare a unei națiuni mondiale. Singuratici, dezinteresați, inactuali

chiar în ochiul unui om ce consideră actualitatea ca o contingentă cu fenomenele zilnice și cu evenimentele prezente, acești

[24 (28)]

alchimiști moderni au o influență mai adâncă și mai eficace cu cât lungimea ei de undă e mai greu perceptibilă, cu cât e mai puțin jurnalieră, mai puțin tangentă cu evenimentele exterioare, având cu politica doar o osmoză subterană, care nu le amestecă una cu alta, ci constă numai într-o infuzie de pe terenul spiritual pe cel politic.

Principala caracteristică a acestui aspect transcendent al fascismului este încercarea de a reînvia conceptele antice de viață și de a le da din nou o influență capitală, decisivă, în formarea individualității. Cu alte cuvinte, e reînvierea păgânismului spiritual, înlocuit de două mii de ani de spiritualitatea creștină. E o încercare de a reabilita, de a demonstra superioritatea psiheei antice, aristocratică, mândră, războinică, eroică și regală, asupra psiheei creștine-asiatice, umilă, comunistă, sclavagistă, preotească... Sau cum le numește J. Evola, doctrinarul, promotorul acestei concepții spirituale eroice, calea războinică seacă și calea sacerdotală umedă...

Evola e unul din cei mai adânci cunoscători ai tuturor tradițiilor spirituale și esoterice din lume. Om de o activitate intensă, tânăr încă, a dat până acum la iveală o operă decisivă în acest domeniu. Citam doar câteva din cărțile sale; cititorul își va da seama de ce operă considerabilă este vorba: *Doctrină: Saggi sull'Idealismo magico*¹²; *Teoria dell'Individuo assoluto*; *Fenomenologia dell'Individuo assoluto*. *Practică: L'uomo come potenza*¹³; *Introduzione alla Magia quale Scienza dell'Io* (3 vol.).

12 „Eseuri despre Idealismul magic; Teoria Individului absolut; Fenomenologia Individului absolut” (it.).

13 „Omul ca putere; Introducere în Magie ca Știință a Eului” (it.).

Politică: Imperialismo pagano¹⁴; La rivolta contro il Mondo moderna. Simbologie: La Tradizione ermetica, nei suoi simboli, nella sua dottrina, e nella sua Arteregia¹⁵.

Principala originalitate a acestui erudit și adânc cunoscător al tradițiilor spirituale este discriminarea pe care o face în acest domeniu; ținta este aceeași: reintegrarea omului în toate posibilitățile sale spirituale, instaurarea sa ca om absolut, eliberat și stăpân al lumii fizice, care-l ținea captiv. În

[25 (29)]

mijloacele spre această eliberare, această restaurare, vede Evola două atitudini distincte cu precizie, și anume:

Bineînțeles, Evola exaltă prima cale și aici vedem influența decisivă ce-o poate avea asupra revoluției fasciste, ale cărei idealuri spirituale sunt atât de apropiate de ale sale.

Ceea ce admir în această discriminare și în această atitudine e admirabilul său estetism! Dar numai estetic! Ce păcat. Căci suntem într-un domeniu în care estetica nu are aproape nimic de a face. Importă numai adevărul. Și adevărul este că deosebirea pe care o face Evola între calea eroică și calea sacerdotală există privită numai de pe un anumit plan și nu din acel al Absolutului. Privită din acest din urmă punct, deosebirea subzistă, dar cu o nuanță: nu e contradicție între ambele căi, ci complementarism; e pur și simplu deosebirea ce-o face doctrina hindusă între inițierea războinică, Kșatria, și aceea preoțească, Brahmanică. Amândouă căi sunt perfect ortodoxe și una și cealaltă, dar cu o singură condiție: să nu se excludă una pe alta, să-și respecte [reciproc] posibilitățile și domeniile respective.

Încă ceva. Caracterul de umilință, de plebeianism pe care-l atribuie Evola creștinismului nu ține de loc de

¹⁴ „Imperialism păgân; Revolta împotriva Lumii moderne” (it.).

¹⁵ „Tradiția ermetică, în simbolurile sale, în doctrina sa și în Arta sa regală” (it.).

esența sa profundă, de doctrina sa, care este poate una din cele mai regale posibile, deoarece pune Eul la mijlocul universului;¹⁶¹⁷

[26 (30)]

coloratura asta poate fi atribuită numai mediului în care s-a propagat în primele timpuri creștinismul, mediu de oropsiți, de dezmoșteniți, și în același timp ca o reacție împotriva a ceea ce păgânismul avea prea dur și prea neomenos. Dar nici Iisus, nici doctrina nu pot fi făcuți responsabili de aceasta. Căci cum poți să negi caracterul de eroism Aceluia care a avut victoria cea mai completă, cea mai virilă, cea mai afirmativă asupra Cosmosului fizic, din istoria globului? Încă odată, discriminarea lui Evola este estetică numai. E atât de frumoasă! Dar numai atât. Ce păcat!

Vremea, Nr. 361, 28 octombrie 1934

16 1. . Calea regală seacă, calea eroică prin excelență, care a fost aceea a antichității, prin care omul se desăvârșește prin cea mai dură și cea mai aspră dintre autodiscipline, printr-o exaltare și o intensificare, prin cultivarea curentilor spirituali de mare frecvență ai posibilităților Eului, adică prin Magie; Magie ce este trăirea prin cele mai mici fibre ale corpului și ale sufletului a cauzelor prime, până la identificarea cu ele;

17 2. . Calea umedă, sacerdotală a religiei, calea efuziunilor mistice, a iresponsabilității, calea femeii într-un cuvânt; calea creștinismului, cu iubirea lui de aproape, cu prețuirea umilității, cu disprețuirea și aversiunea sa instinctivă față de tot ce e unic, aristocratic, eroic și din rasă de stăpâni.

RENÉ GUÉNON

Este ușor a înjura epoca noastră; e o modă care se poartă acum foarte mult. Dar am fi interesați să știm și pentru ce. Or, când căutăm motivele detractorilor vremilor moderne, găsim o mulțime de rațiuni... *menschlich allzu menschlich*¹⁸ ... snobism, nereușită, antipatie estetică și poză. Dar o opoziție doctrinală, formulată, motivată ideologic, asta este absolut rar, am putea spune inexistent, dacă nu am avea un exemplu, care este gânditorul francez, restauratorul Adevărurilor primordiale, René Guénon.

E precis că lumea noastră a pierdut Arta regală a Unității. Această unitate nu constă numai într-un Adevăr recunoscut unanim de toată lumea, ci și pătrunderea lui în tot sufletul și corpul omului, și în tot corpul și sufletul colectiv, determinând cu precizie cele mai mici acte ale vieții, de la naștere până la moarte.

Ar fi prea îndrăzneț să ne încumetăm a arăta care este structura acestui Adevăr. Putem menționa numai atât: că e vorba de un Adevăr unic, unanim, perpetuu, pătrunzând toate planurile de existență de la spiritual la material, și derivând de-a dreptul din cauza primă, infinită, necreată și nemanifestată. René Guénon a consacrat trei volume capitale acestui Adevăr: *L'Homme et son devenir selon le Vedanta*¹⁹, *Le Symbolisme de la Croix*, *Les États multiples de l'Être*. Dar, de altminteri ca oricine se așează în punctul de vedere al Infinitului, René Guénon e un om complet, deoarece cuprinde în el toate posibilitățile de existență, derivate și cuprinse în Infinit; cu alte cuvinte,

18 „omenesc, prea omenesc” (germ.) — titlul cărții lui Nietzsche din 1878, devenit formulă curentă pentru motivele mărunte, neavuabile, ale unei atitudini.

19 „Omul și devenirea sa după Vedânta; Simbolismul Crucii; Stările multiple ale Ființei” (fr.) — cele trei cărți capitale ale lui René Guénon (1925, 1931, 1932).

nu e numai un contemplativ, ci și un luptător. Am vrea să spunem câteva cuvinte despre această parte a personalității lui, ca fiind mai ușor accesibilă. E vorba de una din lucrările sale: *La Crise du Monde Moderne*²⁰.

Punctul de plecare al lui René Guénon e pur intelectual. Fiind dată existența unui Adevăr transcendent, obiectiv în sine, infinit, și Causă primă, tot universul vizibil și invizibil e o

[28 (32)]

creație a lui, neavând nici o existență prin el însuși. De aceea viața zisă istorică a omului nu trebuie privită ca neatârnată, izolată, ci numai ca un reflex al unor realități mult superioare. Contactul permanent cu aceste Adevăruri și conformarea vieții în consecință înseamnă deci civilizație, iar non-conformarea, barbarie. Or, tocmai acesta e cazul lumii moderne, care se află în neștiința Realității transcendente și a cedat unui impuls demoniac de independență. Caracteristica profundă a demonicului este contrafacerea, strâmbătura, caricatura. Ca o lume care a devenit un fief satanic, Occidentul nu a respins Adevărurile fundamentale, ci le-a caricaturizat. Cartea lui René Guénon e tocmai demonstrarea câtorva din aceste deformări: Personalitatea degenerată în individualism, știința socială și unică în științe, ierarhia socială în anarhie, amestecul castelor, egalitatea luând ca măsură partea de jos, și în sfârșit, o materializare progresivă a lumii mergând până la superstiția fetișistă a concretului.

Într-o civilizație în adevăr tradițională, centrul de gravitate cade întotdeauna pe cauză, pe imuabil, pe transcendent. Contemplația e judecata superioară a acțiunii, cu alte cuvinte, Causa efectului, Imuabilul trecătorului, Sacralul profanului. Toată organizarea societății decurgea firesc din aceste principii.

20 „Criza lumii moderne” (fr.), René Guénon, 1927.

Ceea ce-i grav, e că necunoașterea în care a căzut Occidentul, a luat o formă de agresivitate față de tot ce nu înțelege. Așa că ultimele citadele ale Tradiției sunt dinamitate de occidentali, convinși că fac loc curat pentru o civilizație superioară. Lucruri care privesc omenesc indignează, dar care, privesc transcendent, nu sunt decât etapele necesare unei evoluții spre un țel pe care numai Divinitatea îl știe.

Vremea, Nr. 403, 1 septembrie 1935

ALFRED STRAUSS

Trăim sub zodia diversității. Specializarea excesivă, stupidă a civilizației noastre, ne-a dus la ruperea multiformă a Inteligenței, a Spiritului, a Sufletului și a Trupului nostru. Căci legea centrifugității se manifestă mai violent acolo unde lipsește un centru magnetic capabil să polanjeze și să țină în frâu toate pornirile și toate gândurile noastre divergente. Or un asemenea centru magnetic, o asemenea credință unificatoare și tutelară ne lipsește. Cu alte cuvinte, avem toate bogățiile de a doua mână, dar ne lipsește esențialul, necesarul...

Nu a fost întotdeauna așa. Au fost timpuri binecuvântate când unitatea Gânditului și Gânditorului era completă, când gândul, actul, realizarea formau un tot, identic substanțial, cu o osmoză lăuntrică, ce le asigura tuturor o consanguinitate, o unitate organică incomparabilă. Actul prin gândire se desprindea de concret și devenea simbolic, gândul se încărca cu viață și devenea o potență de o nesfârșită eficacitate pe toate domeniile.

Aceste procese se perfectau sub coloratura, în cadrul unei personalități care le infuza rezervele ei de vitalitate, de putință de durabilitate, primind în schimb de la ele o disciplină, o putere de ascensiune, de sublimare, care permitea acelei personalități o evoluție ce depășea cea mai îndrăzneată imaginație. Într-un cuvânt, Gândul și Actul primeau de la Personalitate o viață organică, care de la ele se întorcea din nou la Personalitate, dar sub o formă sublimată, sub formă de simboluri vii, de imagini creatoare, de discipline fecunde. Personalitatea care, în ea însăși, are o viață puternică, dar rudimentară, imperfectibilă și primară, prin Gândire, Cunoaștere, Acțiune, devenea susceptibilă de evoluție, de transcendere. De ce? Pentru că la rândul lor Gândirea și

Acțiunea, abstracte în ele însele, sterpe, împrumutând viață de la Personalitate, o răsplăteau însutit, devenind creatoare.

[30 (34)]

Această concepție creatoare a vieții a fost aceea a tuturor marilor epoci de civilizație, secolul al VI-lea înainte de Christos, secolul XIII, o anumită parte de Renaștere. Principala caracteristică a acelor vremi e tendința spre omnitudine, spre viața totală, condusă de un principiu unic.

Eufin Descartes vint!²¹ Ar fi fost mai bine să nu vină. Căci emanciparea gândului de sub tutela umanului a fost cea dintâi și cea mai puternică lovitură dată unității personalității omenești. Din moment ce intelectul, înțeles ca raționament, devenea independent, desprins de contingentele personalității, orice viață totală, organică devenea imposibilă. Primejdia a fost cu atât mai teribilă cu cât această autonomizare a cugetării are la prima vedere un aspect foarte nobil de gratuitate, de dezinteresare, de idealizare. Tot atâtea sofisme câte vorbe, căci această pretinsă gratuitate carteziană nu e decât încercarea rațiunii de a înlătura, de a nu ține seamă de altceva decât de ea însăși. Și pentru ca să existe numai ea însăși, deumanizarea personalității e o condiție primordială. Privită fără prejudecată și fără fanatism raționalist, viața omului și a naturii apare [până și] ochilor celor mai puțin inervați ca fiind alcătuită din date esențiale, profund și puternic neraționale și obscure, imposibil de explicat prin cea mai subtilă dialectică a creierului. Fenomenul de viață e implacabil irațional. Niciodată inteligența pură nu a putut explica cel mai neînsemnat, cel mai mic fenomen vital din natură, și fiindcă Viața și Rațiunea se exclud, urmează foarte logic

21 „În sfârșit, Descartes veni!” (fr.) — parodie după versul lui Boileau *Enfin Malherbe vint (Art poétique, I, 131)*. Grafia *Eufin* este a textului tipărit.

concluzia că Rațiunea se poate exercita numai pe domeniile moarte ale firii, sau cu mai multă precizie, suveranitatea necontestată a rațiunii în anumite categorii ale Lumii poate fi un indiciu infailibil că ne aflăm în fața unei zone moarte, pe cale de pietrificare, de sterilizare progresivă.

Instalată de Descartes în Cosmos, în locul lui Dumnezeu și al Cauzelor prime, Rațiunea nu și-a putut niciodată menține rolul pe care i-l destina fondatorul filozofiei moderne. Ce s-a întâmplat? Toate forțele din om, forțe de

[31 (35)]

cunoaștere, de viață, de dragoste, de ură, liberate de tutela neînlocuibilă a lui Dumnezeu și a Spiritului, s-au împrăștiat divergent în toate părțile, emancipându-se, autonomizându-se și ele. Au câștigat prin asta o perfecționare de detaliu, o specializare dusă în ultimul timp până la marginile posibile. Dar ce folosesc toate aceste câștiguri secundare? Căci a pierit ceva mult mai important decât specializarea aceasta: a murit omul ca entitate spiritualo-fizică. Și acum plângem în jurul membrilor lui rupte și aruncate în toate părțile, de o explozie provocată de inconștienți și nechemăți. Cu pietate, cu dragoste, am lipit acum aceste membre din nou unul de altul, dar găsi-vom Apa moartă și Apa vie care să le închege și să le însuflețească?

Alfred Strauss este tocmai unul din acești căutători de Apă moartă și Apă vie. Om de știință și filozof, trece dincolo de aparențele științei și filozofiei școlare. Caută o supraștiință, o supragândire care să redea viață cadavrului omului de azi. Și a găsit-o în ceea ce se numește Știința hermetică²². A regăsit disciplinele acelea străvechi, așa grosolan, așa imbecil insultate de toți

22 gnoză — Gnōsis (gr., „cunoaștere”) — cunoașterea obținută prin identificare cu obiectul ei, nu prin raționament asupra lui. (vezi pagina 205)

filistinii, de toți beoțienii științei oficiale. Și acele discipline au condus, au secondat viața celor mai iluștri, celor mai mari gânditori, oameni de acțiune, poeți ai omenirii! Un Platon, un Pitagora, un Dante, un Leonardo da Vinci, un Carol cel Mare, un Rabelais, un Dürer, un Goethe, un Shakespeare, un Bacon, un Bach, un Händel, un Rembrandt, ca să înșirăm câțiva în fuga condeiului, toți au fost inițiați în aceste discipline, pe care caută să le reînvie d-nul Strauss, toți au văzut în ele suprema lor rațiune de a trăi, garanția lor cea mai trainică de viață fără de moarte. Aceste discipline nu sunt, cum s-ar crede, Alchimia, Cabala, Magia. Secundare în ele însele, ele sunt mai bine zis simbolurile, în diferite domenii, ale unei ținute interioare, unificatoare, a gândului, a sufletului și a fizicului, sub steaua Duhului, sub călăuza lui; o ținută care e condiționată de o continuă purificare, de o continuă străduință spre mai Bine, spre mai Frumos. Zodia acestei atitudini este a

[32 (36)]

mersului neîntrerupt, a transformării ineluctabile, care trebuie continuată chiar când e inevitabilă trecerea printr-o moarte aparentă... Când această atitudine interioară e fixată bine, odată pentru totdeauna, [ea] aduce de la sine și necerute, intuiții și Cunoașteri pe domeniul Științei, care întrec incommensurabil știința ce se învață în facultăți: Alfred Strauss e unul din marii cunoscători ai acestor științe primordiale, tocmai pentru că împlinește perfect condițiile acelea de ținută interioară de care vorbeam mai sus. De aceea e unul din pionierii reunificării Personalității omenеști, și prin aceasta și a omenirii. Vedem că sunt și alte mijloace de eliberare a omului decât acelea propuse de demagogia utopică.

Vremea, Nr. 342, 10 iunie 1934

MAGNUM OPUS

Deschideți o enciclopedie, și veți găsi în ea, îngrămădită ca praful pe mobilă, toată știința omenească, toate faptele, toate gesturile bipedului uman de la apariția lui și până astăzi; veți găsi o erudiție prodigioasă, imensă, imposibil de cuprins de un singur creier, dar – moartă, fosilizată, cimitir și osuar nesfârșit. Niciodată erudiția omenească n-a atins aceste proporții, și în cantitate și în precizie și în cercetare meticuloasă. Atunci care e motivul, principiul de moarte ce face din acest extraordinar monument al spiritului uman un cimitir imens, iremediabil mort? E unul singur și foarte simplu: lipsa credinței. Lipsa unui centru viu de forțe, izvor adânc de viață care să însuflețească, să ude praful adunat pe știința omenească, prefăcându-l în fecund mâl egiptean.

E mai multă viață în cea mai umilă, cea mai naivă încercare de sinteză științifică din vechime decât în toate tomurile bibliotecilor de azi. Și fiind mai multă viață, e în același timp și mai mult adevăr, căci ce-am putea numi mai bine și mai exact adevărat decât acel lucru ce acumulează și păstrează cât mai multă căldură vitală cu cât se simte în el mai multă umanitate. Toate nenorocirile pe care le-a adus știința modernă, toată monstruozitatea ei, sunt provocate de inumanitatea sa adâncă. În vechile civilizații sintetice omul era măsura și punctul central al întregului univers, și prin urmare, orice știință, orice cunoaștere nu avea altă piatră de încercare decât pe El. Or, omul, ca *unitate de măsură și etalon de adevăr*, a dispărut aproape complet din știința modernă; am câștigat poate în precizie, în bogăție de detalii, de condiție, dar am pierdut criteriul acela infailibil de adevăr care era omul. De aceea e o caracteristică adâncă și foarte semnificativă a științei moderne, că lasă găsirea Adevărului ultim, a Cauzei prime și a Sintezei vii, pe planul al doilea, dându-și

ca scop principal acumularea simplă de fapte, de fenomene, cu riscul de a ucide

[34 (38)]

Realitatea sintetică și cauzală vie, ceea ce de altminteri s-a și întâmplat.

Ar trebui să disperăm cu totul de omenire dacă am crede că absolut toți cercetătorii științifici comit acest asasinat contra vieții. Marea lor majoritate, Universitățile, Academiile, Politehnicile, într-un cuvânt știința oficială, da. Dar mai sunt și alți cercetători singuratici, necunoscuți, neapreciați la justa lor valoare, considerați chiar de acei care-i simpatizează mai mult doar ca niște originali ce trăiesc în nori, adevărați campioni și cavaleri ai Spiritului; ei continuă să păstreze secretă și intactă comoara nesfârșit de prețioasă a Științei vii din vechime, încercând în același timp să o facă înțeleasă chiar în jargonul științei de azi; adică, în alți termeni, fără să mai facă nici un compromis, iau din pseudoștiința de astăzi conceptele și căile cele mai apte să conducă și pe ceilalți cercetători la izvorul de Apă vie, al cărui păzitori sunt.

Reflecțiile acestea mi-au fost inspirate de cartea unui cercetător austriac – doctorul Alfred Strauss – Weltzahl²³ Pi²⁴ (Numărul mondial pi). Este punerea unor date și rezultate foarte cunoscute ale științei moderne sub punctul de vedere, în lumina explicativă, a Gnozei sacre, a Științei sacrale de totdeauna, Știință care nu comportă progres, pentru că s-a născut desăvârșită, ca Minerva din capul lui Jupiter, și pentru că cuprinde în secretul, în tăcerea și în hermetismul ei, Trecutul, Prezentul și Viitorul.

23 „Numărul-lume Pi” (germ.) — traducerea autorului, dată în paranteză, este „Numărul mondial pi”.

24 Weltzahl — „numărul-lume” (germ.) — titlul cărții lui Alfred Strauss despre pi. (vezi pagina 213)

Într-un cuvânt: opera lui Alfred Strauss e punerea rezultatelor științei relative de astăzi sub lumina lămuritoare, amplificatoare și adâncitoare a Științei veșnice. Și pentru cititorul ce se interesează ce este știința sacră, dăm următoarele lămuriri:

Axioma, dogma fundamentală, piatra unghiului a acestei științe sacrale este: *Quod est inferius est sicut quod est superius*²⁵²⁶. „Ceea ce este jos este la fel cu ceea ce este sus.” Și *josul* trebuie înțeles: *om*, iar *susul* trebuie înțeles: *univers*, adică în termenii consacrați: omul – *microcosmosul* – e analog,

[35 (39)]

cu totul asemănător, guvernat de absolut aceleași legi ca și universul – *macrocosmosul*. Tot ce descoperim în cosmos, fie lege, fie fenomen, există identic și analog în om... A doua axiomă fundamentală este următoarea: totul în Macrocosmos și în Microcosmos este ierarhic; adică: totul se integrează într-un complex organizat, afectând oarecum o formă piramidală, având la vârf puterile spiritului, cărora li se subordonează treptat forțe din ce în ce mai puțin spirituale, mai opace, până la baza materială; complex având ca diviziuni generale spiritul, sufletul și materia.

Conducerea, centrul asigurator, legea întregii ierarhii stă în spiritual... A treia axiomă este: **omul în ipostaza lui pământească este căzut**, abdicat voluntar și culpabil din patria lui de origine, din Paradisul său, care este tărâmul Spiritului pur.

Având în vedere aceste trei axiome fundamentale, care e rostul Științei sacre, al disciplinelor spirituale? Prin

25 „Ceea ce este jos este asemenea celui ce este sus” (lat.) — a doua propoziție a *Tabulei smaragdina*, axioma analogiei universale. Autorul o traduce el însuși în fraza următoare. (vezi pagina 210)

26 *Tabula smaragdina* — „Tabla de smarald”, textul scurt atribuit lui Hermes Trismegistul, cunoscut în Occident prin traduceri latine din arabă începând cu secolul al XII-lea; temeiul întregii literaturi hermetice. (vezi pagina 211)

cunoașterea legilor identice ale Micro- și Macrocosmosului²⁷ (prima axiomă), de origine și structură pur spirituală (a doua axiomă), să realizeze reintegrarea ierarhică, în patria lui spirituală, a omului căzut (a treia axiomă). Or toate religiile, toate tradițiile spirituale, toate științele sacre, au sub forme și simbolisme diverse acest scop și acest modus²⁸. Dar pe când știința profană cere numai inteligență, Știința sacră cere pe omul întreg, tot sufletul, toată inima, tot corpul. Ultimei fibre din om trebuie să-i fie sete după Cunoaștere și Eliberare. Printre toate disciplinele, acea hermetică, alchimică vrea același lucru, adică vrea să transforme totul în Aur; având însă în vedere legea ierarhiei: ceea ce trebuie transsubstanțiat în Aur e mai întâi sufletul nostru și pe urmă metalele fizice. Procesul invers este imposibil; a-l încerca este o pură pierdere de timp. „Toată creatura își așteaptă Mântuirea prin Fiii lui Dumnezeu²⁹”, adică Mântuirea prin Christos, spunea marele Paul din Tars. Toată creatura dorește și-i e sete după Transformarea în Aur. Și de aceea alchimia cristică este cea

[36 (40)]

mai mare și mai adâncă dintre toate. Iar realizarea este Marea operă; ținta supremă, și a Omului și a Universului, este Magnum Opus³⁰.

A trebuit să dau aceste sumare lămuriri, care nu există decât oarecum între rânduri și simbolic în cartea lui

27 „mod, procedeu” (lat.) — aici: metoda proprie prin care fiecare tradiție realizează reintegrarea.

28 sursa: **Romani 8, 19**. „Căci făptura așteaptă cu nerăbdare descoperirea fiilor lui Dumnezeu” (trad. Sinodală). Autorul numește corect pe „marele Paul din Tars”, dar nu dă locul; versetul întemeiază, la el, ideea că întreaga creație — inclusiv numărul — așteaptă

transmutarea. [\[Romani \(Biblia sinodală\), ro.\]](#)

29 microcosmos — „Lumea mică” (gr. (vezi pagina 208)

30 Magnum Opus — „Marea Operă” (lat.), desăvârșirea alchimică: transmutarea metalului vil în aur, care nu e decât simbolul exterior al transmutării omului căzut în om reintegrat. (vezi pagina 207)

Strauss. Având însă această cheie totul devine foarte clar. Nu pot să redau într-o simplă recenzie cuprinsul unei opere, care e realmente o mică enciclopedie. Am spus mai sus că *Weltzahl pi* este punerea științelor profane sub specie aeternitatis³¹³² a Științei sacre. Este, într-un cuvânt, instaurarea și restaurarea numărului în demnitatea sa spirituală pe care i-a dat-o Pitagora. Numărul care, la fel cu toată creatura, așteaptă Mântuirea lui prin Christos, adică din 3,14 să devină Pi, cvadratură a cercului, piatră unghiulară... În toată cartea lui Strauss numărul e privit sub această formă și finalitate, fie în geometrie, fie în matematica pură, fie în chimie. Și cine are mereu în ochi analogia dintre Macro- și Microcosmos își va da seama ce bogății, ce învățăminte, ce căi și discipline se găsesc în cartea lui Alfred Strauss.

Vremea, Nr. 375, 10 februarie 1935

31 *sub specie aeternitatis* — „sub chipul veșniciei” (lat.), formulă spinozistă pentru privirea care vede lucrurile în necesitatea lor eternă, nu în succesiunea lor temporală.

32 *sub specie aeternitatis* — „sub chipul veșniciei” (lat.) — formulă spinozistă pentru privirea care vede lucrurile în necesitatea lor eternă. (vezi pagina 211)

ÎN MÂNĂSTIRILE TIBETANE

Jean Marquès Rivière e un tânăr cercetător francez al Orientului. Nu orientul palatelor, al dansatorilor cu șerpi sau al fakirilor de café-concert, ci bătrânul, venerabilul, prea înțeleptul Orient al Yoghilor, al oamenilor sfinți jucând de bucurie pentru că au găsit pe Dumnezeu. E precis că de câțiva ani încoace Europa s-a întors către Asia, fluxul vital s-a epuizat la noi sau în cel mai bun caz suferă o oprire. În tinerețea noastră prezumțioasă am trecut disprețuitori pe lângă acei care de atâtea milenii dădeau viață tuturor celor care o cereau. Slețiți acum, ne întoarcem din nou spre bătrânul păzitor al izvorului de apă vie... Ceea ce n-a împiedicat pe anumiți eunuci ai scrisului, ca și o anumită categorie de copii îmbătrâniți, să strige: „Barbarie!” și să ia apărarea Occidentului ca și când i-ar fi rugat cineva. Atunci când mori de sete nu mai poți să-ți permiți luxul alegerii și șovăielii.

Suntem într-un moment excepțional de grav. Slăbiciunea, oboseala generală împinsă până la dezgust de tot ce s-a făcut, spus, profesat, o imensă descurajare sau o imensă speranță, după credințele fiecăruia. Și această descurajare, și această speranță sunt așa de intense, așa de puțin literare, încât toată lumea tace. Căci nu trebuie să ne uităm la **cantitatea** celor ce spun, ci la **calitatea** lor. Astăzi resortul e uzat: nu atât de oboseală, ci mai mult din conștiința inutilității răspunsului, din instinctul că sunt forțe care trebuie păstrate pentru alte lucruri, nu știm care încă, dar incomparabil mai importante decât combaterea unor acefali. **Pentru cine știe să asculte tăcerea** o vastă silentio³³ domnește acum în lumea spiritului. Nu se mai aud decât bătrânii tineri care scârțâie din armonica lor din meserie, sau tinerii

33 „o vastă tăcere” (lat.) — ecou din Tacit, *Agricola* 30: *ubi solitudinem faciunt, pacem appellant*, cu aceeași tonalitate a pustiirii numite altfel.

simplu tineri, atât de dezmoșteniți de Duh ca să repete până la sațietate niște fraze goale de sens de acum treizeci de ani.

Dacă aș vrea să găsesc caracteristica generației care vine, sau mai bine spus, va veni, este, comparativ cu cele ce au

[38 (42)]

precedat-o, o mai mare simplitate și în același timp o mult mai mare exigență. Examinând experiențele succesive atât spirituale cât și istorice ale omenirii se pot distinge câteva lucruri remarcabile. Astfel, întâi, mărginirea obiectivului spre care se tindea, aș putea spune, a provincialismului lui. Dacă i se dădea pe urmă o faimă universală, era prin extindere, nu prin natura lui. Era deci o lipsă de exigență, o recunoaștere tacită a imposibilității de a atinge o valoare în adevăr ecumenică. De aici o ezitare, un „la ce bun?” existent, deși invizibil, de la început; nu trebuie să confundăm impetuositatea cu convingerea... Când primul avânt se epuiza, când se vedeau departe, atât de departe de ceea ce își propuseseră, se atârnavă de prima excrescență de teren ce le ieșea în cale. Nenumărate au fost experiențele acestea; nenumărate înfrângerile. Inutil să mai plângem ceea ce a fost; dar avem dreptul, datorită să pretindem ca aceste experiențe dureroase și inutile să nu se repete la infinit. De aceea suntem decise ca opera noastră să nu mai fie muncă de Sisif. Nu entuziasm, avânt, delir trebuie, ci, ceea ce este totul și mulțumește totul, adică, pur și simplu, nici mai mult nici mai puțin, **căutarea lui Dumnezeu**, fără religie, fără sentimentalism, mai ales fără misticism. Prin scopul nostru suntem după cum am spus mai exigenți. Și în același timp suntem mult mai simpli, pentru că lucrul acesta singur **ne este îndeajuns**, pentru că drumul, felul și desenul lui ne este absolut egal, pentru că ultima noastră grijă va fi grija de estetică.

Dar această căutare a lui Dumnezeu, Europa, cu sânge rece, voit, a părăsit-o. Creștinismul european a fost despuiat prin munca mai multor generații de tot ce era viu în el. Ceea ce se ia acum [drept] religie creștină, nu e decât un sistem etic iudeo-protestant la care s-au adunat prin aluviuni succesive norme morale din toate filosofile. E interesant dar nu e suficient. Nu e suficient, pentru că ceea ce face realitatea unei religii e partea ei esoterică și nu regulile ei de viață zilnică,

[39 (43)]

oricât de înalte ar fi ele. Morala poate constitui cel mult un timp de preparațiune, de ucenicie, pentru a putea pătrunde în părțile interioare ale templului fără primejdie pentru tine și pentru alții. Făcând locul cel mai mare eticii, în religie nu se poate spune mai mult, decât că se condiționează **Cunoașterea**. Creștinismul a avut în cel înalt grad partea misterioasă accesibilă numai aceluia căruia i s-a deschis „al treilea ochi”, după cum spune mistica indiană. Întorcându-ne spre Asia ne întoarcem în fond spre noi înșine. Asia, unde încă se păstrează Cunoaștința pe care noi am pierdut-o, ne poate da ceea ce noi, reduși la mijloacele noastre, nu am mai putea niciodată găsi. Nu este deci un mers spre o nouă barbarie, spre o adulterare a culturii europene cum mulți se tem, ci numai un zigzag acolo unde linia dreaptă nu mai e posibilă. De aceea vedem în vremea noastră cercetările asupra Orientului reluate cu înnoită curiozitate. Acesta este sensul lor. Nu mai vorbim de Germania, unde s-a publicat și se publică o imensă literatură asupra Orientului de o valoare foarte inegală și întinzându-se calitativ de la Jurnalul de călătorie al unui filozof³⁴ de Keyserling până la tratatele de magie neagră. Dar și în țări de tradiție latină ca Franța, studiile orientale au fost

34 *Das Reisetagebuch eines Philosophen* (1919), cartea lui Hermann de Keyserling; titlul e dat de autor în traducere românească.

reluat, deocamdată numai cu curiozitate, de către o elită de tineri cercetători care au pornit spre depărtata Asie cu elanul unor cruciați, cu credința descoperitorilor de continente, și cu luciditatea secolului nostru.

Printre aceștia e și foarte tânărul Marquès Rivière. Dacă ar fi să credem în transmigrația sufletelor, în acest fiu de bună rasă franceză, în ciuda eredității, am găsi în Rivière un tibetan cu o aptitudine puțin comună de a pătrunde misterele reîncarnării Bodhisatvilor³⁵ și a înțelege toată ierarhia divinităților tibetane.

Cartea lui Rivière *A l'homme des monastères thibétains*³⁶ este un studiu vizionar al vieții religioase a Tibetului. Dar adaug că dacă spun vizionar, asta nu înseamnă imaginar. Țin chiar să atrag atenția din capul locului asupra

[40 (44)]

absolutei seriozități a autorului, țin să accentuez că pe temperamentul lui mistic se suprapune un foarte rece spirit cercetător. Țin de asemenea să atrag atenția că studiul a apărut într-o foarte serioasă colecție de cercetări intitulată „Orient”, care a mai dat la iveală și alte cărți ca *Mama mea*³⁷ de Cheng-Tcheng, prefătată de Paul Valéry, *Brahman și paria* de Mukerji, *Hagi Baba din Iopahan*³⁸ de Sir James Noriev; că odată cu colecția „Orient” apare și colecția „Occident”, scoasă de același editor care și-a propus să publice materialul necesar pentru sinteza acestor două lumi în aparență inconciliabile.

35 Bodhisattva — Bodhisattva (sanscr., „ființa Trezirii”) — în budismul Mahāyāna, cel ajuns în pragul Nirvanei care amână intrarea în ea, legat prin legământ să rămână până la mântuirea ultimei făpturi. (vezi pagina 202)

36 „La umbra mănăstirilor tibetane” (fr.) — Jean Marquès-Rivière, *À l'ombre des monastères thibétains*, Paris, 1929. Grafia *homme* este a textului tipărit.

37 *Ma mère* de Cheng-Tcheng (Paris, 1928), prefătată de Paul Valéry; titlul e dat de autor în traducere.

38 *Hajji Baba din Ispahan* (1824), romanul lui James Justinian Morier. Numele orașului apare deformat în textul tipărit.

Cunoscător al limbii tibetane, Rivière a pătruns cu inteligență în sufletul tibetan, atât cât îi este posibil inteligenței. De-acolo i-a ajutat dragostea. Căci *A l'homme des monastères thibétains* este o carte scrisă cu dragoste.

Închipuiți-vă o națiune întreagă de ermiți. Un popor contemporan nouă în care nu există nici viață comercială, ori civilă, un popor a cărui singură preocupare este căutarea lui Dumnezeu, cu atâta violență, cu atâta tiranică pasiune, încât face imposibilă orice altă formă de viață. Un stat al cărui șef este un papă, zeu-încarnat, al cărui guvern e compus din călugări, unde nu există orașe, ci numai mănăstiri imense în frunte cu Potala³⁹, cea cu domul de aur, în al cărei sanctuar nici un european nu se poate lăuda că a pătruns. Că în vremea noastră de republici plutocratice și cetăți marxiste există un asemenea stat, care a întors spatele pe de-a întregul oricărei activități materiale, poate să ni se pară nouă europenilor o monstruozitate; faptul existenței lui însă ar trebui să ne facă mai puțin grăbiți să judecăm unele lucruri pe care dacă nu le pricepem, le declarăm absurde.

Tema întregii cărți este integrarea lentă și progresivă a unui european cult și inteligent în viața Tibetului, toate prejudecățile pe care trebuie să le despoaie una câte una, modurile de gândire așa de străine pe care trebuie să le învețe unul câte unul, metodele și disciplinele inteligenței occidentale

[41 (45)]

dovedindu-se inoperante și ireale în această nouă căutare a Sf. Graal.

Este un detaliu cu deosebire caracteristic care ne arată deosebirea adâncă a Orientului de Occident. La noi ținta este înmagazinarea unei cât mai mari cantități de noțiuni, ca apoi târziu, foarte târziu, să se facă o încercare de sinteză. Procedul orientalului este radical contrar. El

39 Potala — palatul-mănăstire al lui Dalai Lama la Lhasa. (vezi pagina 210)

spune că adevărul e foarte simplu, numai căile sunt nenumărate: Importantul, deci, nu e să cunoști toate aceste căi, ci apucând numai pe una să storci din ea toate posibilitățile de care e capabilă. Ce face discipolul? Ia o frază pe care i-o dă Învățătorul lui, dintr-o carte sfântă, o învață, o întoarce pe toate părțile, trăiește cu ea, din ea, o face să trăiască din el.

Mintea și trupul lui hrănesc acea sentință. Devine una cu ea. Mai mult. Sentința, care la început părea compusă din cuvinte abstracte, devine vie, independentă, se prefăce din ghindă în stejar cu rădăcinile crescute în trupul discipolului. Și după luni, chiar după ani de conviețuire cu acea frază, sosește deodată iluminarea, claritatea subtilă. Ceea ce este mai extraordinar e că o singură cale mearse până la capăt procură subsidiar inteligența tuturor celorlalte căi. Pe când un european se apucă să studieze toate căile, cunoscându-le superficial și incomplet pe toate, orientalul găsește la capătul drumului său sfânt un tezaur care îi deschide în urmă toate porțile.

Oricine își poate da seama că schimbarea punctului de vedere deschide poarta unei lumi fără analogie la noi.

Evocarea unor divinități la anumite zile de sărbătoare, atmosfera zeului a cărui prezență se simte din ce în ce mai puternic. Plecarea după un timp de preparare la grota lui Buddha care vorbește, apariția Capului în Oglindă care îl încurajează să urmeze înainte drumul. Mi-e imposibil, în cadrul unui articol informativ, să arăt amănunțit minunata Cale a tânărului occidental. Mă mulțumesc să urmez capitolele. Încarnațiunea zeului viu, unde spiritul unui Lama⁴⁰ mort trece, după ce și-a părăsit vechiul trup, în trupul altuia printr-o

40 Lama — bla-ma (tib.) — „cel de sus”, învățător spiritual; marii lama sunt socotiți reîncarnări ale unor Bodhisattva. (vezi pagina 207)

îngrozitoare operație magică. Plecarea la Lhasa, unde discipolul trebuie să împrășteie prin noi încercări anumite suspiciuni asupra curăteniei sale; urmarea cursurilor de magie la Universitatea din Rampotche, dezvăluirea mistereleor morții; ultima comparație în fața consiliului suprem din Lhasa și decizia suverană; dacă occidentalul vrea să meargă mai departe pe calea începută, să renunțe pe întreaga viață să iasă din Tibet... Când un bătrân Lama vine să-i ia răspunsul, discipolul își ia postura sacră a lui „Buddha renunțând la lume”...

Spiralele unui cerc nesfârșit care se urcă într-una, unde găsirea unui adevăr aduce o sută de mistere noi, calea nesfârșită spre Dumnezeu viu, din lumină în lumină, până când Călătorul, Calea și Soarele au devenit una. După cum spune un foarte sfânt imn: „Lumina l-a ars și a devenit Torța

Vie și înflăcărată a Vieții. Aum!”

Adevărul literar și artistic

MAREA, PRINCIPIU FEMEL

Cred că legea androginității⁴¹, a bipolarității sexuale, masculin-feminin, este cea mai augustă și cea mai puternică din întregul univers. Cred chiar că este substanța însăși a Divinității, pe care nu o văd în ultima ei esență, decât ca o manifestare androgină. Toate imperfecțiunile, toate neputințele legate de existența noastră pământească mi se par izvorâte din unisexualitatea omenească. O profundă intuiție cosmică, o profundă cunoaștere l-a făcut pe Platon să declare Androginul ca tipul ideal de Umanitate, manifestarea supremă, liberată și atotputințe a Omului.

Această lege a bipolarității bărbat-femeie nu mi se pare că se limitează numai la om, ci se adaptează întregului univers, constituindu-i legea sa cea mai intimă de autocreare. Lăsând la o parte aspectul spiritual al Universului, unde legea androginității se manifestă în modul cel mai suveran, cel mai vizibil, cel mai evident, chiar în aspectul fizic al Cosmosului, găsim principiile mascul și femel eşalonate vizibil în toată lumea materială, determinând, când unul, când altul, toate manifestările Universului fizic. Și asta o reții nu în om, ci în lumea exterioară.

Muntele - principiu masculin, apa - principiu feminin. Iată cele două elemente unde legea bipolarității mi se pare cel mai bine evidențiată. Linia verticală și linia orizontală! În arhitectura de volume, de mase suprapuse, de ierarhizare granitică, văd principiul masculin, veșnic dinamic, veșnic dornic de depășire a sa și a altora, principiu ce ierarhizează întregul Cosmos, punând masele cele mai grele, cele mai dure la bază, etajând una peste alta stânci din ce în ce mai lucrate, din ce în ce mai fine,

⁴¹ androginie — Starea de dinaintea despărțirii sexelor, în care ființa își este sieși întreagă. (vezi pagina 200)

pentru ca să culmineze în sfârșit cu vârful, suveran de eleganță, de forță, de îndrăzneală în aruncarea sa în oceanul de safir al Eternității!

Cu tot aparentul său paradox, muntele e dinamic și marea e statică! Căci dinamismul este prin excelență

[44 (48)]

autodepășire, ieșire din cadru, urcarea de la un nivel la altul mai înalt. Iar agitația nesfârșită și monotonă a Mării e numai o nostalgie, când tragică și furtunoasă, când resemnată și molcomă, a femeiei care așteaptă până la istovire masculul eliberator, liniștitor, ce-i va da rost și liniște în viață. Marea nu e devenire, ci așteptare, neastâmpăr, perplexitate, ezitare.

Trufaș, ajungându-și sieși, principiul masculin muntos ar putea foarte ușor să uite finalitățile cele mai auguste, mulțumindu-se numai cu o orgolioasă trăire numai în sine și în cadrele propriei sale legi; atunci apare celălalt principiu, feminin, umed, care-l clatină și îl scoate din suficiența sa sterilă. Cea mai pură, cea mai autentică frumusețe a mării, mi se pare nostalgia sa, puterea de dezagregare a tuturor durităților, a tuturor nodurilor. Cu alte cuvinte, nimic mai bun și mai necesar decât marea pentru personalitățile puternice, căroră, fără să le poată lua forța, le dizolvă toate piedicile ce astupă orizontul: nimic mai crud și mai nefast decât marea pentru cei slabi, pe care-i dizolvă pur și simplu până la extincțiune; ceea ce este admirabil femel, adică ajutarea celui puternic și distrugerea celui slab.

Aceste lucruri poate să le constate orice iubitor al Naturii; efectul dizolvant, enervant și nostalgic al mării l-a simțit oricine; e ușor deci de închipuit că influența mării și a muntelui exercitându-se în acest mod asupra trupului, cu cât mai mare și mai adânc este rezultatul asupra sufletului, asupra aceluia care a început să citească simbolic Natura; pentru cine natura nu e decât

intermediarul vizibil prin care se manifestă în viața noastră legile veșnice spirituale ale Cosmosului.

Fericite țările în care muntele și marea se îmbină armonios! În care, cu alte cuvinte, legea fundamentală a androginității e clar vizibilă. Nu vrem să reedităm erorile teoriei lui Taine și să spunem că într-o țară muntoasă înconjurată de mare va apare necesarmente o civilizație strălucită! Prea multe elemente misterioase intră în structura omului și a culturilor, elemente de ordin pur psihic,

[45 (49)]

independente de orice contingente materiale, pentru ca să facem, ca Taine, geniul, un produs al solului și al climei, ca și ceapa sau cartoful!

Din fericire, în ultimul timp, Spiritul și-a recâștigat independența din sclavia oribilă în care-l prinsese secolul al XIX-lea. Ceea ce voim să spunem e că mai în toate civilizațiile mari, legea primordială, a bipolarității, se manifestă și în ordinul fizic, prin îmbinarea de munte și mare. Voi da un singur exemplu, dar decisiv: Grecia. Geniul însuși al Heladei e o îmbinare de durități și geometrie precisă, spațială, cu unduiala nesfârșită a mării, surâzătoare la nesfârșit, cum îi spune bătrânul Homer. Afirmare verticală în grație, precizie unduioasă, masivitate aeriană, dialectică dănuitoare dar infailibilă, transcendere în planurile superioare, dar fără să părăsească deloc frumusețile și bogăția planurilor inferioare, mai mult o corporificare a spiritului decât o spiritualizare a corpului, iată câteva din trăsăturile esențiale ale geniului grec, manifestare supremă a principiului cosmic și suveran al androginității, a bipolarității masculin – feminin, a Muntelui și Mării.

Și când mă gândesc, că de pe malul Pontului Euxin, de la Cetatea Albă, se vede în zilele foarte senine de vară, cristalul de azur supranatural al Ceahlăului, capăt motive noi în a nădăjdui în destinele țării, și a lupta contra unui

Vasile Lovinescu

pesimism, îndreptăţit de evenimentele efemere ale vieţii
româneşti de toate zilele.

Vremea, Nr. 348, 29 iulie 1934

RESPONSABILITATEA SPIRITULUI

Făcând parte dintre acei puțini care după expresia lui Paul Valéry „sunt campionii vieții spirituale”⁴², ceea ce le asigură un loc de primul rang printre nenorociții fericiți al căror destin e să conducă spiritul spre spirit”, Hermann de Keyserling și-a urmat linia sinuoasă a devenirii sale. Pentru mulți această sinuozitate a contelui de Keyserling trece drept versatilitate, feminină emotivitate care îl împinge spre curentul cel mai puternic al momentului. Cred că înseamnă să cunoști foarte puțin ce e viața ca să pretinzi unui filozof, unui amant aproape carnal al ideilor, o rigiditate de linie care ar semăna cu sărăcia intelectuală, cu sterilitatea. Cel puțin putem spune că Keyserling e credincios fluidității sale. Între un Benda, credincios unei idei sau două până să-ți inspire aproape admirația, dar neînchipuit de strâmt, închis, neverosimil, și între vasta și schimbătoarea prin bogăție comedie ideologică a filozofului balt, aleg fără ezitare pe ultima.

Îmi place să-l văd pe Hermann de Keyserling – și lui i-ar place să fie văzut așa – în atitudinea unei Pitii⁴³, interpretează într-o măsură pasivă, dar credincioasă, a tuturor curentelor, a lamelor de fund ce conlucrează la noua omenire. O Pitie emițând ideograme. Comparația e cu atât mai justă, cu cât acest mare senior, descendent dintr-un neam războinic de cruciați, acest vânător

42 sursa: **Citatul pare a fi din Paul Valéry, *La Politique de l'esprit* (conferință ținută la Universitatea din Zürich, 1932, reluată în *Variété III*).** Autorul îl dă ca „expresia lui Paul Valéry”, fără trimitere; formula despre cei al căror destin este „să conducă spiritul spre spirit” aparține familiei de idei din acea conferință, dar forma exactă citată de Lovinescu nu a putut fi regăsită — probabil o traduce liber, poate chiar după citarea ei de către Keyserling în cartea recenzată. [[Variété III, fr.](#)]

43 Pitie — Pythia, preoteasa lui Apollo la Delfi, care rostea oracolele în stare de posedare, fără să le înțeleagă. (vezi pagina 209)

pasionat, atlet desăvârșit și aventurier, e în fond un temperament feminin turnat în cea mai virilă formă.

Responsabilitatea Spiritului în actuala revoluție mondială e una din acele teme simple și grandioase care cer incomparabil mai mult decât să fii un mare filozof. Cer să fii un om care a trăit complet lumea actuală în tot complexul ei, chiar în toate contradicțiile ei. Keyserling împlinește această condiție.¹⁴⁴⁴⁵

[47 (51)]

Ceea ce caracterizează anii postbelici e revolta forțelor telurice contra Spiritului. Revoltă sacrilegie, monstruoasă, barbară în ochii unui gânditor clasic, format de vechile discipline mediteraneene. Pentru un Benda de pildă, echivalează cu sfârșitul civilizației și al lumii.

Dar ce este pentru Benda un adevărat gânditor, un clerc? E un om care se izolează voluntar și riguros de restul lumii, de ambianța lui și întrerupe orice legătură carnală cu organismul social și național din care face parte, se sterilizează prin persuasiune, cu alte cuvinte. Dar ideile unui asemenea gânditor au atât de puține tangențe cu lumea înțeleasă ca un Cosmos organic, încât nu pot pretinde în nici un caz să interpreteze nici un fenomen de viață. Sunt idei desăvârșite dar născute moarte.

Contra unor asemenea idei moarte, ireale, Keyserling vede justificată pe deplin revolta forțelor telurice, pământeste, care fac pe cei din generațiile dinainte de război să vadă ascensiunea noilor generații ca pe o invazie de vandali. Revoltă justificată în primul rând prin faptul că promovează un nou universalism, strâmt, fizic, deocamdată intolerant, tiranic cu conceptele lui naționale și sociale, dar permițând mai târziu crearea pe desenul

44 1. Keyserling. *La révolution mondiale*.

45 trad. „Revoluția mondială” (fr.) — Hermann de Keyserling, *La Révolution mondiale et la responsabilité de l'Esprit* (Paris, 1934), cartea recenzată în articol.

inițial al unui asemenea universalism carnal, a unui alt universalism, spiritual, promovat de toate servituțile materiei, dar în contact permanent cu viața, cu Devenirea, luându-și vitalitatea de la mama noastră Gaia.

Într-un cuvânt, Keyserling preferă eticii celei mai sublime, dar moarte definitiv, viața, fie în forma ei cea mai dură, cea mai implacabilă, așa cum e creată acum de noile generații și de noile forme de guvernământ. Căci cu răbdare, cu iubire, cu sfințenie, cu timp este posibil să ameliorezi forma cea mai nemiloasă de viață, pe când nimic nu poate învia un mort. E firesc ca Hermann de Keyserling să se refere într-una la Germania, ca fiind patria sa și în același timp țara unde experiența de tranziție de la viața veche la cea nouă se face mai profund. În revoluția telurică a național-socialismului vede

[48 (52)]

garanția germinării vechilor virtuți germane, dispărute sub valul democrației; o atitudine care, admitând o mare limitare a libertății exterioare, nu recunoaște absolut nici o limită în cea interioară. Dacă Gleichschaltung⁴⁶⁴⁷-ul (punerea la pas) merge prea departe, vom asista desigur la o renaștere a individualismului care a făcut măreția unui Bach, Goethe, Hegel și Nietzsche. Și chiar în viața exterioară socială. Führerprinzip⁴⁸⁴⁹-ul pe care străinii îl înțeleg așa rău traduce o tendință de privilegiere a calității.

46 „punerea pe aceeași linie, aducerea la unison” (germ.) — autorul traduce el însuși, în paranteză, „punerea la pas”. Termenul desemnează uniformizarea forțată a instituțiilor germane după 1933. (vezi pagina 205)

47 „principiul conducătorului” (germ.) — doctrina autorității personale necondiționate a șefului. (vezi pagina 204)

48 Gleichschaltung — „aducerea la unison” (germ.) — uniformizarea forțată a instituțiilor germane după 1933; autorul traduce „punerea la pas”. (vezi pagina 205)

49 Führerprinzip — „principiul conducătorului” (germ.) — autoritatea personală necondiționată a șefului. (vezi pagina 204)

N-aș putea încheia mai bine aceste rânduri decât cu pagina magistrală din articolul lui Hans Hesse, apărut în numărul din decembrie 1933 al lui *Deutsche Rundschau*, „Politik und ihr Gegenpol⁵⁰”, pe care o citează și Keyserling. Pagină admirabilă pe care rog lectorul s-o citească de câteva ori, dacă vrea să vadă într-adevăr ce cuprinde revoluția calomniată a noii Germanii... și chiar a lumii întregi.

„Vârsta maselor, în care trăim, reclamă imperios oameni care să stăpânească și să conducă masele. Sunt șefi (Führerii) care nasc din sânul lor, încarnează voința masei, voință pe care trebuie s-o ghicească pe dibuite, printr-o participare misterioasă. Sunt capul, învelit în fier, al berbecului care doboară fortăreața ce se clatină a lumii vechi. Dar după victorie, fluxul mulțimii se retrage și din nou masa inertă se liniștește. Atunci are nevoie de șefi care să nu se pună numai în fruntea masei, dar care să-i facă față. Rarele ființe care sunt capabile de asta, îi numim nobili, fie prin sânge, fie prin spirit. Este nobil ce nu e masă. Un abis etern există între noblețe și masă; în stare de tensiune una față de cealaltă, constituie polii existenței naționale. Oricât ar fi de gata să se sacrifice totul, fiecare nobil e individualist extrem, căci e animat de sentimentul de a fi o personalitate neînlocuibilă. Forma autentică și integrală a unității naționale nu poate exista decât între

[49 (53)]

această relație reciprocă între individualism și socialism. Numai o mulțime care în forma sa politică garantează un câmp de acțiune suficient dezvoltării libere și dezinteresate a caracterelor nobile poate să aibă pretenția că a realizat *Statul total*.”

Vremea, Nr. 354, 30 septembrie 1934

50 „Politica și polul ei opus” (germ.) — articolul lui Hans Hesse apărut în *Deutsche Rundschau* („Revista germană”), decembrie 1933.

MEISTER ECKART

Paralel cu încercarea de restaurație a tomismului în Franța, întreprinsă de Jaques Maritain, se observă în Germania o mișcare similară. Ea își are centrul în Leipzig în jurul revistei *Die Saüle*⁵¹. Marii mistici germani Tauber, Eckart, Angelus Silezius, Jakob Böhme, sunt tălmăciți și adaptați mentalității contemporane cu care au de altminteri o uimitoare înrudire.

Contemporan și admirator al Sf. Toma de Aquino, dominican ca și dânsul, maestrul Eckart nu voia să se îndepărteze de dogmele religiei catolice. Le da însă o interpretare personală. A încercat să insuflă dogmelor vechi o viață nouă privindu-le dintr-un punct de vedere diferit de acel al ortodoxiei. Mărturia lui mistică este mărturia unei experiențe personale.

Sf. Toma spunea că sunt două mijloace de cunoaștere a lui Dumnezeu: Revelația și rațiunea. Pentru Eckart sunt exact aceleași, dar diferă perceperea, configurația, economia⁵² îi sunt exclusiv personale. E firesc de altminteri; nu sunt în lume două intuiții la fel, după cum nu sunt două amprente digitale la fel.

Ca să găsim identitatea dintre om și Divin, trebuie în primul rând o educație a simțului interior, o disciplină. „Un Sfânt a spus: Dumnezeu a devenit om⁵³ pentru ca întregul neam omenesc să fie răscumpărat. Putem să ne bucurăm că fratele nostru Iisus, prin propria lui putere, s-a ridicat la dreapta Tatălui, deasupra corurilor de îngeri.

⁵¹ „Coloana” (germ.) — revista din Leipzig. Grafia corectă este *Die Säule*.

⁵² *oikonomia* (gr.) — în limbajul teologic: rânduiala, chipul în care Dumnezeu își împarte lucrarea; aici, modul propriu în care fiecare om primește Revelația.

⁵³ sursa: **Meister Eckhart, predica *Beati pauperes spiritu* / Predica 5b («*In hoc apparuit caritas Dei in nobis*»)**. Argumentul — că nu-mi folosește la nimic ca Iisus să fie bogat sau înțelept dacă eu rămân sărac și nebun, și că Tatăl Îl naște pe Fiul în mine așa cum Îl naște în Sine — este unul dintre locurile cele mai des citate ale predicilor germane.

Acest sfânt a vorbit bine: dar ce-mi ajută mie dacă am un frate bogat când eu sunt sărac? Dacă e înțelept când eu sunt nebun? Tatăl cel veșnic a conceput pe Iisus în el și în mine. Pentru ce? Pentru că sunt de aceeași esență cu el.” Când maestrul Eckart amintește de cuvintele lui Pavel, „Creați pe Iisus în voi⁵⁴”, înțelege: Scufundați-vă în adâncul vostru, lăsați-vă la fund și din adâncimi o să vă răspundă Dumnezeu.

În fiecare din noi sunt două ființe: omul exterior și cel spiritual. Intuiția acestuia din urmă se pune în legătură cu

[51 (55)]

esența spirituală a întregii lumi. Carnea mea și trupul florii sunt diferite. Dar partea ideală din floare și partea ideală din mine sunt identice.

Natural că nimic nu e mai contrar misticii lui Eckart ca antropomorfismul. Intuiția identității substanței în orice fenomen face din el un precursor a lui Spinoza. Totuși nu poate fi calificat ca un panteist. Ceea ce în sistemul său ar fi prielnic unei interpretări în acest sens este corijat de catolicismul lui profund, de simțul delicat al nuanțelor, al diferențiatului. Acesta pune o prăpastie între el și cenușiul panteist.

Constatând imposibilitatea omului exterior de a descoperi cauzele ultime, Eckart dă intuiției spirituale un rol de prim plan. Iluminarea prin simțul interior este după Eckart, intrarea lui Dumnezeu în suflet; fulgerat de scânteia divină, „omul este așa de pur, așa de înalt, așa de nobil, că nimic nu poate să locuiască în el afară de Dumnezeu”. Cine a avut această revelare vede plenitudine, viață, creație acolo unde simțurile vedeau

54 sursa: **Galateni 4, 19.** „Copiii mei, pentru care sufăr iarăși durerile nașterii, până ce Hristos va lua chip în voi.” Eckhart citește versetul ca îndemn la nașterea lăuntrică a Cuvântului în suflet, iar Lovinescu îl redă în forma scurtă pe care o dă predicatorul. [[Galateni \(Biblia sinodală\), ro.](#)]

numai pustiu și gol. Eckart numește în limbajul său mistic acest precipitat al lui Dumnezeu în suflet „der Funken”⁵⁵⁵⁶: scânteia.

Pe o astfel de intuiție își clădește raportul lui cu divinitatea. Creatorul nu ne iubește ca un om pe alt om. E în însăși esența lui să iubească lumea. „Nu-i mulțumesc lui Dumnezeu pentru că mă iubește, fiindcă trebuie să o facă, de o vrea sau nu... natura lui îl constrânge. De aceea n-o să-l rog să-mi dea ceva, nici n-o să-i mulțumesc că-mi dă.”

Din acest punct de vedere concepția maestrului Eckart dă o nouă înfățișare chestiunii libertății. În viața obișnuită omul nu e liber. Prin har, și prin intuiția continuă a Esenței, sufletul se eliberează de tirania pământului. În lumea pură a cauzelor e liber.

Omul eliberat e acel care singur hotărăște care e binele și răul. Această putere nu e excesivă, pentru că odată atins de „Scânteie”, prin esența lui nu poate să vrea decât binele.

[52 (56)]

„Omul drept nu servește, nici pe Dumnezeu, nici pe creatură⁵⁷, căci e liber și cu cât e mai aproape de Dreptate cu atât e mai aproape de Libertate.”

Răul după Eckart nu poate fi decât lăsarea sub influențele inferioare ale lumii fenomenale. Ne putem da

55 „scânteia” (germ.) — autorul traduce el însuși. *Vünelîn / Seelenfünklein*, „scânteia sufletului”, este termenul central al misticii lui Eckhart pentru punctul necreat din suflet prin care omul atinge dumnezeirea. (vezi pagina 203)

56 *der Funken* — „Scânteia” (germ.) — *vünelîn* sau *Seelenfünklein* în germana lui Meister Eckhart, scintilla animae în latina școlii: punctul necreat și increabil din suflet, prin care omul atinge nemijlocit dumnezeirea. (vezi pagina 203)

57 sursa: **Meister Eckhart, predicile germane despre dreptate** (în special *Iustus in perpetuum vivet*). Teza — că dreptul nu slujește nici lui Dumnezeu, nici făpturii, fiindcă este liber, și cu cât e mai aproape de Dreptate cu atât mai aproape de libertate — se află printre propozițiile vizate de bula *In agro dominico* (1329). [[Bula In agro dominico \(1329\)](#)].

seama cât de prețioasă este această filozofie a libertății condiționate de cunoștința adâncă a lui Dumnezeu. E în spiritul timpului nostru de a înțelege în primul rând, prin libertate, tocmai sfărâmarea așa ziselor cătușe ale Divinității. Democratismul, până în ultimele lui sucursale, este condiționat sine qua non⁵⁸⁵⁹ de ateism sau, exprimându-ne mai atenuat, de distincția precisă între Dumnezeu și creatură, dintre căile Lui și ale noastre. Cât de luminos, cât de **nou**, în amurgul nostru polar, în veacul paralizat de această fatală dualitate, este bătrânul dominican din secolul al XIII-lea care ne învață că libertatea și Dumnezeu sunt unul și același lucru.

Vremea, Nr. 310, 22 octombrie 1933

58 „fără de care nu” (lat.) — condiție absolut necesară. (vezi pagina 210)

59 sine qua non — „fără de care nu” (lat.) — condiție absolut necesară. (vezi pagina 210)

DESPRE IMPORTANȚA NEGAȚIUNII

Trăim într-un astfel de timp, că o atitudine pozitivă în fața Vieții devine negativă cu violență, cu barbarie chiar, față de manifestările curente ale lumii moderne. Niciodată omul n-a fost mai superficial, mai frivol, mai palid decât în momentul de față. De aceea e îndeajuns să privești lumea și pe tine dintr-un punct de vedere mai adânc, pentru ca în mod spontan, natural și fără nici o poză, să devii un negator față de lume așa cum au aranjat-o oamenii de azi. A spune nu, când ai pornit cu hotărâre pe Calea Cunoașterii cu intenția simplă dar nestrămutată de a te regăsi, este cea mai firească și necesară măsură de igienă spirituală. Spui nu tot așa de natural cum respiri, fără chiar intenție de combativitate. Vrei numai să înlături, dar numai faptul înlăturării constituie el singur o distrugere, căci lucrările pe care trebuie să le negi, odată pornit pe Calea Cunoașterii, au ca principală caracteristică, voința de a fi singurele și cele mai mari preocupări ale noastre. Vor să fie totul sau nimic. E în însăși esența lor să dorească asta. De aceea când sunt date la o parte, calm și fără ură, sau numai așezate în loc secundar, asta echivalează totuși pentru ele cu o distrugere, căci a vrea locul principal și nu pe cel secundar este condiția sine qua non a existenței lor. Concluzie interesantă și contrară părerii generale care spune că trebuie să rupi brutal contra tuturor obstacolelor din cale. Se crede cu tărie în singura eficacitate a forței. Or, după cum vedem, o simplă atitudine de neprimire, un simplu refuz de a lua în seamă, constituie o moarte sigură pentru orice ne este piedică în calea Cunoașterii. Obstacolele cele mai uriașe, cele mai neclintite, dispar ca o ceață în fața refuzului nostru de a le vedea. Nu ne vom urî dușmanii, nu pentru că e un păcat, ci pentru că ura hrănește pe cel urât cu sângele nostru cel mai prețios, cu măduva trupului și a sufletului nostru. Din

larve amorfe și inexistente, facem strigoi de o nocivitate și de o violență extraordinară pentru că ura noastră este osmoza care le transfuzează sângele în trupul

[54 (58)]

lor exsang. Căci îi este dată omului puterea să creeze ființe mult mai puternice ca el. De aceea să nu urâm, pentru că ne vom vedea dușmanul ridicându-se cu forțe însutite în fața noastră; îi vom spune numai „nu ești” și se va culca pe o coastă și va pieri.

Ne este permis să fim negativi când purtăm o mare afirmațiune în noi. E singurul caz când negațiunea⁶⁰ este îngăduită și când devine fecundă. Altfel, e o operă de sadism, o operă satanică, al cărui prim rezultat este ruina civilizației. E de ajuns să aruncăm o privire în jurul nostru. Vedem o lume sfărâmată complet de negațiune tocmai pentru că această negațiune nu era reversul unei mari afirmațiuni, a unei neclintite certitudini lăuntrice. Negațiunile care au devastat lumea contemporană erau negațiuni de diletanți cărora le era ușor să distrugă, dar le-ar fi fost foarte greu să pună ceva în loc. În trecut am avut diletantismul artei, al moralei, al dragostei; acum avem diletantismul barbariei, al distrugerii și al cruzimii. Viziune apocaliptică!

De acest diletantism al negațiunii trebuie să ne ferim cu îngrijire mai ales acum când nu știm nimic despre noi, nici unde mergem, nici ce vrem, nici ce nu vrem. Știm doar atâta că nu știm. Într-o asemenea stare de anemie ar fi primejdios să ne jucăm de-a negațiunea. Ne lipsește credința într-un principiu central care să polarizeze Binele deoparte și Răul de alta și, fără el, toate aspirațiile, toate tendințele, toate fenomenele de viață se îndreptătesc prin însăși existența lor.

⁶⁰ apofatism (importanța negațiunii) — Calea negativă — via negativa, teologia apofatică — cunoaște prin tăgadă: despre Dumnezeu se poate spune cu adevărat numai ce nu este. (vezi pagina 200)

Chiar în grupul negațiunilor care nu sunt contrapuncta unei afirmațiuni, trebuie să distingem negațiunea, vinovată firește, dar sinceră, de bună credință, autentică, și negațiunea diletantă făcută „pour l’amour de l’art⁶¹” și gratuită. De ce distincția între negațiunea pasionată și sinceră și negațiunea diletantă? Mai întâi, din cauza diferitelor calități de suflet pe care le revelează. Apoi, pentru că adversarul cel mai puternic din lume este accesibil și are un punct slab al chiurasei, dar nimeni, nici o forță divină și umană, nu poate lupta contra

[55 (59)]

diletantului, contra omului mediocru, contra aceluia căruia Scriptura îi spune: „Nu ești nici cald, nici rece⁶². O, de-ai fi cald sau rece! Dar pentru că nu ești cald, nici rece, o să te scuip afară din gură.”

E firesc ca negațiunea printr-o simplă atitudine afirmativă să fie suficientă față de tot ce e radical contrar celor afirmate; tocmai pentru că e contrariul meu nu e nevoie să lupt și să atac, căci afirmarea calmă și hotărâtă a credinței mele pune între ea și contrarul ei, o prăpastie care nu se poate trece. Este un „da”; este un „nu”, așa de precis deosebite unul de altul, încât nu se întâmplă niciodată posibilitatea unui echivoc, a unei confuzii între lucruri care nu se pot confunda prin esență. Cred că pentru un creștin de pildă, lupta cea mai ușoară, cea mai secundară e aceea contra răului. Pentru aceasta este suficient ca el să fie bun. Lupta grea însă, lupta teribilă, e contra a ceea ce pare aproape bun, contra minciunii,

61 „de dragul artei” (fr.) — adică gratuit, fără miză reală.

62 sursa: **Apocalipsa 3, 15-16** — cuvântul către îngerul Bisericii din Laodicea: „Știi faptele tale; că nu ești nici rece, nici fierbinte. O, de ai fi rece sau fierbinte! Astfel, fiindcă ești căldicel — nici fierbinte, nici rece — am să te vărs din gura Mea.” Autorul spune doar „Scriptura îi spune”.

contra „demonilor care se deghizează în îngeri de lumină⁶³”. Marea luptă de astăzi a religiei nu e contra ateismului și a materialismului. Deosebirea e așa de adâncă încât numai simpla afirmare a credinței în Dumnezeu și în veșnicia sufletului înlătură pentru totdeauna orice posibilitate de echivocare.

Dușmanii mari ai religiei sunt „a peu près⁶⁴” - urile; sunt toate pseudo-religiile cu succedaneele lor dogmatice - religia Naturii, religia Frumosului, Monismul, Ocultismul, Teozofia sau religia Științei. Este orice, care lipsit de claritatea intuiției lăuntrice, echivochează, face compromis între Spirit care e veșnic și toți idoliile zilei, toți stăpânii efemeri ai momentului. Aici e primejdia, aici abisul care să înghită civilizație, cultură, suflet. Aici lupta prin simplă afirmare devine insuficientă, căci în fața ochilor inexperti nimic nu seamănă cu spiritualitatea ca o pseudo-spiritualitate. Nici lupta violentă nu e de folos, căci amenință să acopere sub dărâmături și ce e rău și ce e bun. Trebuie o pasionată, o neînduplecată, răbdătoare și iubitoare aplicare fără exces de zel dar

[56 (60)]

inexorabilă. Trebuie să îndeplinim oracolul așa cum în adevăr au voit-o zeii, adică să nu tăiem nodul gordian ci să-l descâlcim.

Vremea, Nr. 315, 26 nov. 1933

63 sursa: **2 Corinteni 11, 14.** „Nu este de mirare, de vreme ce însuși satana se preface în înger al luminii.” Citat fără trimitere.

64 *à peu près* — „aproximativ, cam așa” (fr.); „aproximațiile”, lucrurile care seamănă fără a fi.

SECȚIUNE TRANSVERSALĂ PRIN OM

Au fost timpuri când mijlocul de cunoaștere cel mai sigur era sinteza: au fost altele când instrument era analiza. Evident că amândouă – analiza și sinteza – își au rostul lor și utilitatea lor; totuși aceste înclinări, fie ale unei civilizații, fie ale unui individ izolat, pentru una sau pentru alta trădează mai mult decât un gust – ci o atitudine, o caracteristică, un portret moral chiar.

Timpul nostru e al analizei. Ea a dominat secolul al XIX-lea, ea a impus marginile Universului mic, cum îi zice Pascal, până la niște limite neînchipuite mai înainte.

Pascal se înspăimânta de acest univers mic, ca și de cel mare, dar spaima lui ar deveni nebunie chiar, dacă ar vedea până unde au întins oamenii de știință moderni această măcinare, această divizare indefinită a universului. Căci nu mai e vorba de atomi care până deunăzi păreau ultima limită a acestui univers – ci de electroni, de neutroni, nume care, după spusele marelui fizician englez Sir James [Maxwell], nu mai reprezintă nimic, ci sunt numai simple convenții fictive pentru comoditatea savanților. Dar – ne întrebăm noi – Știința trebuie să aibă drept țintă comoditatea savanților sau aflarea Adevărului?

Și dacă e așa, trebuie să lăsăm la o parte analiza inutilă, nesfârșită, decepționantă, și să ne întoarcem la acel mijloc de cunoaștere, vechi de când lumea detrona tempoul de analiză – și care este sinteza.

Pentru Sinteza se cer capacități în același timp mult mai mici și mult mai mari decât pentru analiză. Nu este necesară atenția aceea migăloasă și încordată, emoția, clasarea meticuloasă, dar cere în schimb anumite calități organice, vii, un anumit dar de realizare mediată, de distingere intuitivă între esențial [și secundar], așadar –

simțul ierarhiei, puterea de generalizare, fără totuși a vătămă viabilitatea complexului sintetizat.

[58 (62)]

În ultimul timp se observă o înmulțire a încercărilor de sinteză chiar și din partea oamenilor de știință. Nu avem nici o superstiție față de titlul acesta de om de știință – dar cel puțin prezintă garanția unor oameni care au trecut adânc printr-o disciplină analitică zilnică și i-au stors toate posibilitățile, i-au văzut toată vanitatea.

De aceea când vedem pe unii tineri, și nu din ce [în ce] mai puțini, renunțând de bună voie la analiză pentru sinteză, gestul ne apare ca fiind simbolic.

Părăsind „laboratoarele” de psihologie scumpe lui Wundt precum și alte complicații inutile inventate de știința secolului XIX, profesorul Fernand Raoult încearcă să găsească o definiție simetrică a omului, pe care analiza i-a refuzat-o.

De aceea, în ultima sa carte *La vie subie, la vie voulue, la vie revée*⁶⁵, în loc să pornească de la simple constatări de amănunt, de la acumularea indefinită de detalii cum făcea până acum orice savant care se respectă – el inversează metoda, afirmă inițial niște propoziții care au o înfățișare dogmatică, ilustrându-le apoi printr-o exemplificare imensă din toate domeniile activității omenești. Lui Raoult i se pare că în om se găsește o configurație tripartită a vieții: viața impusă (suportată), viața voită și viața visată („la vie subie, la vie voulue, la vie revée”).

Ce e remarcabil în primul rând în această împărțire e că nici una din ele nu dă întâietate elementului pur fizic din om, nici chiar prima, viața suportată, care ar părea cea mai supusă tiraniei organismului fizic. Căci pentru Raoult „la vie subie” este în mare măsură și corporalitatea

65 „Viața îndurată, viața voită, viața visată” (fr.) — autorul traduce el însuși termenii în text. Grafia corectă a ultimului este *rêvée*.

noastră, dar [în] principal ambianța socială în care ne-am născut, în mediul de clasă și economic în care ne-am ivit; viața în acest sens este importată, pentru că nu ne-am ales-o noi și pentru că e o servitute în sensul juridic al cuvântului.

Cu alte cuvinte, „la vie subie” e partea de fatalitate din viața noastră.

[59 (63)]

Viața voită se fixează ierarhic pe o treaptă mai sus. Nu mai este rezultatul unei fatalități, ci o creație, o plănuire proprie a individului. Viața voită este într-o anumită măsură exprimarea completă și pe toate planurile a voinței de putere nietzscheene. Superioritatea ei asupra celeilalte se impune cu evidență în primul rând pentru că e creată de noi, pentru că face apel la forțele adânci de realizare din individul uman.

Cred că doctorul Raoult greșește limitându-i domeniul numai la acțiune propriu-zisă: voința de putere, viața voită. Se realizează mai ales, și în forma ei supremă, în opera de artă, în opera de gândire. Pe acestea Raoult le atribuie vieții visate. Și aici e o greșală fundamentală.

Căci dacă viața visată dă semințele, dă imaginile, dă prototipurile artei, realizarea lor, turnarea lor în forma estetică este exclusiv datorită voinței, numai că în acest caz nu mai trebuie să înțelegem prin voință simpla tenacitate, ci forțele fundamentale ale Cosmosului în năzuințele lor spre realizare.

Viața visată, dacă poate primi semințele, ideile transcendente, e prea statică pentru a le dinamiza sau a le realiza. Acest fel de a vedea corespunde de altminteri clasicismului francez și concepției sale statice.

Ceea ce rămâne remarcabil în cartea lui Raoult e diviziunea tripartită a omului care corespunde celei mai vechi și mai autentice tradiții metafizice și efortul de a privi omul dintr-un punct de vedere transcendental și nu

Vasile Lovinescu

ca pe un simplu produs al pământului, ca varza sau
cartoful.

*Republicat în Viața Românească, Anul XCVII, Decembrie,
2002*

PRIMAVERA

Ceea ce este admirabil în Primăvară este că asistăm la o Renaștere și nu la o Naștere. Sub zăpezile albe infinite, sub Moartea aceea aparentă, întinsă ca un lițoliu, în pământul negru, înghețat, mort, fără nici o urmă de vegetație, stă latentă Viața, stau ascunși germenii Devenirii și ai unei noi trăiri.

Iarăși acest spectacol repetat an de an ne învață una din legile cele mai auguste ale Naturii: că orice epocă de fecunditate, de deplină expansiune a forțelor, de realizare completă și armonică, trebuie precedată de o perioadă mai mult sau mai puțin lungă de întunecare, de ocultare a valorilor vitale, de moarte și împietrire aparentă.

Caracteristica unui simbol e că poate da loc la o infinitate de interpretări, pe o infinitate de planuri.

Simbolul acesta al Primăverii urmând Iarna, al Vieții urmând Morții, al Aparentului, Vizibilului, Manifestului, fruct legitim al Frumosului, Invizibilului, Nemanifestatului poate da loc la o transpunere și pe planul civilizației omenești. Și de aici o speranță adâncă, o nostalgie care-și găsește legitimitate: epoca îngrozitoare pe care o trăim, acest sfârșit de Veac, această întunecare a tuturor valorilor spirituale care au făcut odată măreția omului, această victorie prea totală, prea generală a Răului, nu poate fi semn sigur al unei apropiate Renașteri?

Noi personal suntem siguri de acest fapt. Dar tocmai pentru că motivele noastre sunt de ordin prea transcendent, oarecum esoteric, nu le vom da; de aceea căutăm să sugerăm cititorului motivele noastre prin comparații mai comprehensibile, cum este aceea a Primăverii urmând Iarna, a Primăverii condiționate de Iarnă. Zăpada, frigul morții, care cerne peste Europa contemporană, poate fi și un strat impermeabil,

proteguitor al germinației unor semințe, care ar fi pierit, sau nu ar putea încolți, dacă Moartea din afară nu ar fi atât de completă și totală.

[61 (65)]

Cititorii care ne-au urmărit cunosc poate numele lui J. Evola. E unul din acei rari europeni care, sub cenușa trecătorului, a vremelnicului, au căutat să scoată la iveală valorile veșnice ale Omeniei. A trecut dincolo de contingent, prin însăși natura lui efemer, a trecut dincolo de civilizații, și ele muritoare, dincolo chiar de cultură, filosofie, religii, supuse și ele, fatal, nașterii și morții. A căutat eternul. Cu alte cuvinte, o valoare, un punct de vedere, nu-și dovedește autenticitatea decât pe măsura nemuririi sale, a calității sale veșnice.

Această veșnicie nu o au nici cultura, nici religia. Se poate găsi numai în ceea ce s-ar putea numi, cu un termen adecvat, Tradiția perpetuă și unanimă⁶⁶. E corpul de doctrină tradițională existând de la începutul veacurilor și până la sfârșitul lor. Meritul cercetătorului e să[-l] găsească sub straturile de filosofii, sisteme și religii morale.

Îi va trebui mai mult decât inteligență, ingeniozitate, logică; un adevărat instinct de "sourcier"⁶⁷, de descoperitor de izvoare. Tradiția aceasta primordială și perpetuă nu se poate găsi în studiul textelor: trebuie o identificare cu ea, o osmoză vie.

Tradiția vie și unică nu poate exista vizibil, accesibilă tuturor, pe bunul motiv că diversitatea, singularizarea și vremelnicul sunt caracteristicile principale, condițiile de

66 Tradiția primordială — Depozitul unic și ne-uman de cunoaștere din care derivă, prin adaptări succesive, toate formele tradiționale particulare — religii, doctrine metafizice, arte sacre, inițieri. (vezi pagina 212)

67 „izvodar, căutător de izvoare cu nuiaua” (fr.) — autorul explică el însuși în continuare: „de descoperitor de izvoare”. (vezi pagina 211)

68 sourcier — „izvodar” (fr.) — cel ce află apa cu nuiaua; metafora instinctului care descoperă Tradiția. (vezi pagina 211)

viață ale omenirii obișnuite; și ceea ce e etern, imuabil nu poate coabita cu ceea ce e muritor și trecător. De aceea tradiția a trebuit să rămână mai mult sau mai puțin ascunsă, după cum omul a trăit mai mult sau mai puțin în eternitate; sau exprimându-ne mai clar, după cum și-a pus accentul de greutate, pe partea vremelnică din el sau pe cea veșnică.

Acesta e subiectul ultimei cărți a lui Evola, *La Rivolta contro il Mondo*⁶⁹ (Hoepli, Milano).

Titlul explică lucrarea și tonul ei general. Civilizația modernă, pe care lumea o crede ultimul termen de evoluție a omenirii și expresia ei desăvârșită, nu e în realitate decât ultimul ei termen de decadentă, de întunecare, epoca în care

[62 (66)]

Tradiția primordială de care vorbeam s-a ascuns cu desăvârșire. Nu e locul să intrăm aici într-o explicație a teoriei ciclilor.

E de ajuns să spunem atât: Evola nu anunță o idee originală, pur subiectivă, ci un fapt anunțat, fatal matematic și care trebuie să se întâmple așa și nu altfel. Căci, spre deosebire de filosofia modernă, Înțelepciunea tradițională crede că omenirea coboară și nu urcă; nu pleacă de la maimuță ca să devină zeu, cum o spunea unul din pontifii evoluționismului, ci din contră, coboară de la o stare primordială de plenitudine, o stare paradisiacă, edenică, după terminologia religioasă, coborând în etape spre o întunecare progresivă a solarității ei inițiale. E ceea ce s-a numit succesiunea celor patru vârste⁷⁰: de aur, de argint, de aramă și de fier.

69 „Revolta împotriva Lumii moderne” (it.) — Julius Evola, *Rivolta contro il mondo moderno*, Hoepli, Milano, 1934.

70 vârstele lumii — Doctrina ciclică a celor patru vârste — de aur, de argint, de aramă și de fier — formulată de Hesiod în *Munci și zile* (v. (vezi pagina 213)

Noi trăim în ultima perioadă a ultimei vârste, a fierului, care a început tocmai atunci când puneam noi începutul istoriei propriu-zise – pe la 1000 înainte de Christos. Ceea ce se numește, cu un termen general, preistorie, a fost în realitate epoca solară a omenirii, epoca ei de plenitudine desăvârșită.

Atunci când savanții noștri își închipuie că oamenii umblau prin copaci și se înțelegeau prin mugete, a fost vârsta de aur, când omul, Preot și Rege al Lumii, stăpân suveran al ei, era încă în plină posesiune a Tradiției veșnice, de origine ne-umană. Și decadența intră în faza ei ultimă, tocmai atunci când punem noi începutul civilizației.

Dar aceeași tradiție primordială ne învață că sfârșitul exact al unui ciclu coincide exact cu începutul următorului.

Sfârșitul vârstei fierului va coincide cu începutul unei noi vârste de aur. Tocmai în disperarea pe care ne-o inspiră epoca noastră, în imposibilitatea de a găsi o ieșire sau o soluție, trebuie să găsim îmbărbătarea necesară și semnul infailibil că am ajuns la capăt și că după acest capăt nu poate să urmeze altceva decât o Reînviere.

*Republicat în Viața Românească, Anul XCVII, Decembrie,
2002*

DESPRE SENTIMENTUL SOLEMN AL EXISTENȚEI

Sunt recunoscător aceloră care, fie în artă sau în viață, au sentimentul unei oficerii aproape sacerdotale. Căci nimic nu apropie mai mult de veșnicie, sau mai bine spus, nimic nu e mai analog cu veșnicia decât ritualizarea întregii vieți omenești. E o absurdă interpretare protestantă credința că ritualizarea înseamnă sclerozare și că numai efuziunile sentimentale apropie pe om de izvor. În fond ritualul înseamnă solemnizarea vieții printr-o disciplină riguroasă care cere într-una sacrificarea instinctelor inferioare celor superioare, firește nu prin anihilarea lor, ceea ce ar echivala cu o sinucidere, ci printr-o ierarhizare care face din ceea ce e jos pedestalul a ceea ce e sus, printr-o străduință continuă, care consideră orice stare a Eului, oricât de înaltă ar fi ea, numai ca o simplă treaptă, punct de plecare a unei evoluții, practic nesfârșite.

Sentimentul solemn al existenței e deci înainte de toate o sustragere de la tirania timpului și punerea accentului pe trăirea în clipa prezentă.

Nu e numai ceea ce numește Bergson înlocuirea noțiunii de Timp prin aceea de Durată. Solemnizarea existenței cere o și mai violentă rupere de legile existenței zilnice.

Ea înseamnă trăirea veșniciei în clipa de față, aproape fără presimțirea viitorului. Iar curgerea materială a timpului nu mai constă atunci decât într-o succesiune de asemenea clipe de veșnicie. Viața devine o pânză luminoasă, cer înstelat...

Iată un citat din *Posedații* lui Dostoievski. Îi vom aduce corecturile necesare:

„Ai cunoscut, Șatov, clipe de acelea, de eternă armonie. Sunt clipe, cinci-șase deodată cel mult, când simți eterna armonie. Nu-i pământesc; nu vreau să

spun nici că o cunosc, ci că omul în aspectul lui pământean nu le poate suporta. *Trebuie să te transformi fizic sau să mori* [subliniat de D.].

[64 (68)]

Sentimentul acesta e precis și nediscutabil. E ca și cum ai avea deodată senzația naturii întregi și-ți spui:

Da, e adevărul.

Dumnezeu atunci când crea lumea, spunea după fiecare creație: Da, e adevărul... e bine... Nu-i înduioșare, nu, numai bucurie. Nu ierți nimic, căci nu e nimic de iertat. Nu e nici dragoste, o, nu! E vorba de ceva superior dragostei! Ceea ce e mai teribil este că e tot atât de lucid și resimți o așa bucurie.

Dacă ar trece de cinci secunde, sufletul n-ar putea rezista; trebuie să dispară. În timpul celor cinci secunde, trăiesc o viață întreagă și aș da pentru ele viața mea toată, căci o merită.

Ca să rezisti zece secunde, trebuie să te transformi fizic.”

După câte știu, pasajul acesta din Dostoievski e cea mai cunoscută ilustrație literară a celor afirmate de noi mai sus: trăire completă în clipa prezentă, solemnizarea existenței cu alte cuvinte.

Aceasta în instantaneu e o experiență spirituală de cel mai înalt rang: ea aparține ultimelor trepte ale disciplinelor de yoga⁷¹; e deci prin excelență necomunicabilă și cere o participare directă; totuși și strict rațional se poate explica [prin] energia vitală răspândită în mii de clipe, țesând pânza trecutului, prezentului și viitorului, concentrată într-un singur mănunchi, într-o singură lance de lumină de mii de clipe într-una singură, o **transsubstanțiază**, produce un pur și autentic miracol euharistic⁷²; viața capătă un energetism,

⁷¹ euharistic — ținând de Euharistie, prefacerea pâinii și a vinului; Lovinescu numește „miracol euharistic” concentrarea vieții într-o singură clipă. (vezi pagina 204)

⁷² yoga — yoga (sanscr., „jug, legare”) — ansamblul disciplinelor de unificare a ființei; Lovinescu așază trăirea în clipă pe treptele ei ultime. (vezi pagina 213)

o tensiune care într-adevăr „nu e din lumea aceasta”. Dar toate acestea cu o deosebire fundamentală.

Pe când la Dostoievski, trăirea în clipa prezentă, solemnizarea existenței e rezultatul unui șoc, a unui traumatism violent, de o durată minimă, noi înțelegem s-o permanentizăm.

Căci iată cum continuă gânditorul rus:

[65 (69)]

„ - Ți se întâmplă des asta? Întrebă Șatov pe Kirilov,
după conferința lui asupra «clipelor de eternă
armonie».

- O dată la trei zile, o dată pe săptămână.

- N-ai avut niciodată epilepsie?

- Nu.

- Ei bine, va veni. Ia seama, Kirilov, am auzit că epilepsia debutează așa, în felul acesta. Un epileptic mi-a descris cu de-amănuntul ce resimțea imediat înainte de criză. Exact ca dumneata; și el mi-a spus că n-ar fi putut suporta mai mult de cinci secunde.”

Or, o experiență în genul aceleia a lui Kirilov nu are, prin catastrofismul ei, nici o valoare normativă. Dacă n-o poate suporta decât cinci secunde, înseamnă că inițial experiența a fost rău pornită. Că nu mori dacă trăirea aceasta ar dura mai mult de cinci secunde, după cum afirmă Dostoievski, o arată viața incandescentă a atâtor sfinți și eroi.

Solemnizarea existenței prin trăirea în clipă trebuie să fie realizată printr-o disciplină, printr-o atitudine tinzând întotdeauna spre țință, ca acul nordic al busolei, și nu printr-un traumatism neașteptat, gratuit, mai estetic poate, dar cu atât mai puțin profund.

Prefer o viață fără nici o iluminare spirituală, decât să-ți
cadă în cap ca un pietroi.

Pentru demnitatea omenească, hotărât resping să fiu sclavul, Pitia, posedatul unei experiențe divine, fie ea de cea mai înaltă tensiune.

Nu e o clipă de curaj, ci o prețuire adâncă, la justa lor valoare a imensităților posibile în acest vocabul: om, în nici un caz nici sclav, nici posedat.

Aceasta cu atât mai mult cu cât un rezultat identic ca intensitate, dar țesut în toată viața, poate fi atins pe Calea Regală a Eroilor și Sfinților: Cale ce respectând Necesitatea, Ananke-a⁷³, respectă și Libertatea, demnitatea aceea regală, pe care fiecare om o are din leagănul lui.

[66 (70)]

Cea mai sublimă experiență spirituală a unui Kirilov, Mîșkin, sau a oricărui alt ecstateric nu șterge pata sclaviei lor originare.

Trăirea solemnă a vieții, o vrem pe Calea Libertății, a
Lucidității și a Responsabilității.

*Republicat în Viața Românească, Anul XCVII, Decembrie,
2002*

73 Ananke — Anánkē (gr.) — Necesitatea, înfățișată de Platon în mitul lui Er (Republica X, 616c-617d) ca ținând fusul pe genunchi, în jurul căruia se rotesc sferele, iar ficele ei — Lachesis, Clotho și Atropos — torc sortile. (vezi pagina 200)

II CULTURĂ

CARTEA

În vremea noastră de dureroasă elaborare, Cartea este cea mai patetică expresie a chinului nostru al tuturor. Că în timpurile noastre de arivism feroce, de capitulare cu arme și bagaje în fața Materialului, se mai găsesc câțiva oameni care mai au încă preocupări de domeniul spiritualului, și încă le scriu, e unul din ultimele două sau trei motive să nu disperăm de oameni și de lucruri.

În vremea de astăzi scrisul a devenit o adevărată asceză; un anumit fel de scris, bineînțeles; tocmai vecinătatea cu câțiva filibustieri ai condeifului face munca adevăratului scriitor mai meritorie. Deci, adevăratul scris înseamnă o transcendere, o încercare de a ieși din cotidian în singular, în Veșnicie. Este tributul celor puțini, dar aleși, care și-l oferă ca un prinos unor principii ce-i depășesc nesfârșit și pe ei, și lumea dimprejur; jertfă severă dar augustă, primită întotdeauna.

Adevăratul scriitor este preotul secret dar consacrat al părții veșnice dintr-un popor, al părții ascunse din el. De cele mai multe ori, majoritatea unui popor nu-și cunoaște sau chiar își hulește această parte veșnică; și-o hulește prin vorbele sale, prin faptele și prin păcatele sale; și-o hulește prin cei care-l guvernează, prin păcatele lor veșnic reînnoite, tolerarea și înălțarea celor răi, persecutarea celor dreți; și-o hulește prin complicitatea zgomotoasă cu anumite fapte nedemne de dânsul... Ce-are a face! Partea aceea veșnică din el, exactă, trebuie să existe, pentru că lipsa ei duce la o moarte de neînlăturat; și chiar dacă din partea veșnică a poporului nostru a mai rămas numai o scânteie, vom continua să rămânem preoții ei parveniți, întreținând-o, așteptând, cu spaimă, cu nădejde și cu lacrimi, ca focul să reizbucnească, să redevină altar plin și luminos.

La primul aspect, contactul cu republica literelor e tot atât de meschin, de decepționant, ca și contactul cu lumea

[69 (73)]

dimprejur. Aceleași ambiții, aceeași poză, aceeași nechemare incurabilă a majorității scriitorilor, același primat al vanității. Să nu ne lăsăm răzbiți de acest prim contact. Să spargem carapacea groasă și antipatia, pentru ca să putem da de miezul pur și luminos, de acea combustie tainică, invizibilă, care există în fiecare scriitor, fie în cât de mică măsură; jertfă umilă dar purificatoare, izbăvitoare, care se împlinește de câte ori ne așezăm cu tocul în mână, în fața unei pagini albe de hârtie.

O Zi a Cărții este la prima înfățișare un bâlci al vanităților, o reclamă organizată după toate rețetele patentate americane. Ar fi totuși răutăcios, ar fi destul de meschin să ne oprim la acest prim aspect al ei. Să trecem peste autorul care stă îndărătul tarabei și așteaptă mușterii și să ne oprim numai la cartea lui. Să medităm, ce minunat lucru sunt cele 200 de pagini, cum sunt rezultatul unei evoluții milenare, al unor strădanii neobosite și continue, să ne gândim numai că o carte reprezintă o chintesență de spiritual, de muncă nobilă, chiar dacă nu e bună, dacă e rezultatul unei efortări deși interesate spre mai bine, spre mai frumos, spre atingerea unui nivel superior; să ne gândim că scrisul unei astfel de cărți e o asceză spirituală, rudă de aproape cu cele mai nobile asceze ale spiritului uman în decursul veacurilor; că e din familia tuturor încercărilor auguste ale omului de a se dezrobi de materie și de glebă, de a se apropia de Eliberare și de Eternitate; că o carte, muncită și trăită, indiferent chiar de valoarea ei estetică, este un talisman de forțe binefăcătoare în sensul cel mai pur al cuvântului, este o formulă magică scrisă cu litere pe înțelesul tuturor.

Într-o epocă robită cu totul materialului, contingentelor zilnice, Cartea este nădejdea noastră cea mai mare de viitor. Ne face să ne redobândim încrederea

în destinele rasei. Ceea ce însă trebuie subliniat mai adânc, fiind și mai semnificativ, este existența câtorva oameni de nobilă dezinteresare, care deși străini literaturii, își dau sprijinul moral și material Cărții, dintr-un punct de vedere pur calitativ, dincolo de considerațiile

[70 (74)]

de succes material. O personalitate ca dl. Rosetti de pildă, înseamnă perpetuarea în țara noastră a unor vechi tradiții de participant intelectual, care pot părea surprinzătoare aceluia ce cunoaște din țara noastră numai balcanismul din ultimii 50 de ani, dar e continuarea logică a datinilor de mecenat cultural ale vechii noastre aristocrații autohtone.

Vremea, Nr. 337, 13 mai 1934

IDEILE ÎN ARME

Unul din lucrurile cele mai evidente și pe care l-am susținut, fără ca să am impresia că a fost prins în toată importanța lui, e că ideile sunt tot așa de nocive, tot așa de violente ca și orice acțiune fizică materială. Mai mult, spuneam, – violența fizică e mărginită de însăși forța individului, adică efectul îi este relativ restrâns, pe când puterea de distrugere a unei idei e practic infinită, putându-se întinde până la întreaga omenire.

Citind ultima carte a lui Léon Daudet, *Les Idées en armes*⁷⁴, am constatat că susține același lucru, ceea ce e mult pentru francezi, învățați de totdeauna să facă distincție netă între idei și acțiune. Daudet reduce mult câmpul discuției, ridicându-se mai ales până la absurditate, până la manie contra năvălirii ideilor germanice în Franța: le arată ca fiind funeste sufletului francez și propune un fel de protecționism cultural care mi se pare un nonsens, de altminteri nerealizabil. Ceea ce e de reținut, ceea ce ne interesează pe noi e că autorul este convins de eficacitatea ideilor pe domeniul material-fizic, ce părea pentru totdeauna opac unei asemenea influențe. Asta e tema fundamentală a lucrării sale. Restul nu e decât polemică, pamflet și o încercare de aruncare peste Rin a ideilor de origine germanică, în numele salvării publicului francez, care mi se pare de un comic savuros. Nici nu-i trece prin gând lui Daudet să cerceteze ideile acestea, așa-zise primejdioase, în ele însele. Îmi face impresia că nu crede în adevăruri absolute, ceea ce e bizar pentru un catolic practicant. Numai faptul că ideile sunt germanice devine infamant. Când de pildă, Daudet cere expulzarea lui Wagner, pentru motivul că operele lui sunt o primejdie profundă pentru sufletul francez, Daudet

74 „Ideile în arme” (fr.) — Léon Daudet; autorul traduce titlul chiar prin titlul articolului său.

își greșește efectul: căci pentru mine, cititor imparțial, faptul acesta nu-l scoboară nici cu un fir de păr pe Wagner, nefiind de loc obligat să am drept criteriu de adevăr temperamentul francez. Din contră, pretenția lui Daudet duce la concluzia firească și

[72 (76)]

normală că sufletul francez a atins un grad de sensibilitate, că se află la capătul unui proces de pieire, care mă înstrăinează din ce în ce mai mult de el. De altminteri cred că nici Daudet nu crede serios în posibilitatea unui protecționism cultural, de care nu avem nici un exemplu de reușită în istorie.

Ceea ce mi se pare însă demn de reținut din cartea lui Daudet este convingerea autorului de eficacitatea materială și fizică a ideilor. Toate marile mișcări de mase, toate revoluțiile istoriei, toate războaiele au la origine o idee care părea pentru totdeauna că trebuie să se miște pe planul strict al speculației mentale. Contrariu afirmațiilor școlii materialiste, toate marile schimbări, toate surpările decisive din istorie nu au fost pricinuite de apetituri materiale, ci de idei care reușeau să polarizeze în ele voința de putere, afirmația unei mase compacte de oameni. S-au găsit mijloacele de apărare contra hoardelor nenumărate ale lui Attila și-ale lui Tamerlan, dar nici unul contra unei idei, considerată bună, dreaptă, sfântă de un popor întreg.

Căci aici e secretul, aici e forța ideii! Luată în sine nu e nici rea, nici bună. E substanțial incoloră, atonă, neutră, inofensivă într-un cuvânt. Niciodată în starea aceasta nu poate să treacă dincolo de cele patru ziduri ale unei biblioteci. Încărcată însă cu electricitate umană, lozincă și steag de raliere a unui popor sau a unei clase, devine invincibilă, contagioasă, imperialistă. Și când întâlnește o rezistență, o idee la fel, se întâmplă un război între ele, în care cad hecatombe de victime, întrecând de sute de ori

numărul victimelor războaielor de cucerire sau de apetituri de putere.

De aceea poate, întrebarea cea mai îngrijorătoare care se pune acum e următoarea: mersul actual al civilizației, care tinde de la particular la general, de la concret la abstract, constituie într-adevăr un progres? Cu alte cuvinte, emanciparea noastră progresivă de detaliu, de particular, de regionalismul etnic și cultural, este un mers spre pace, spre înțelegere între oameni, cum se și pare la prima vedere? Sau, gășind drumul

[73 (77)]

liber, ideea în arme poate să-și dea curs în bună voie violenței ei distructive? Și atunci se impune o revizuire a tuturor ideilor curente, care să arate că regionalismele, particularismele nu erau resturi de barbarie, ci pondere înțelepte, armături indispensabile, care țineau înfrânați toți demonii ideologici, toate abstracțiunile ucigăse. Când se va realiza unitatea neamului omenesc, va fi începutul păcii veșnice sau numai o punere la punct, care să permită ideilor înarmate să-și facă opera lor de distrugere cu cea mai mare eficacitate posibilă? Căci nu idolii de piatră și de lemn sunt aceia care cer cele mai multe victime omenești, ci idolii abstracți, cărora numai în ultimul secol li s-au jertfit zeci de milioane de oameni.

Vremea, Nr. 335, 29 aprilie 1934

PE MARGINEA PREMIULUI NOBEL 1934

Premierea lui Pirandello face din nou actuală o problemă veche a artei dramatice: unitate de timp și de caracter. O face actuală bineînțeles pentru acei ce nu se ocupă mai de aproape cu arta; chestiunea în realitate nu e de azi, având în vedere că efectele mai adânci și mai originale pe care le poate scoate artistul constau tocmai în nuanțarea, gradarea, ruperea acestor unități de timp și de caracter. Premierea lui Pirandello e iarăși interesantă pentru că ne revelează câteva particularități etnice pe care le vom sublinia la sfârșitul acestui articol. Dar înainte de a evidenția ce a vrut Pirandello în teatrul său și dacă a reușit ce a vrut, e mai bine să încep cu câteva amintiri personale.

Sunt aproape zece ani (asta nu ne întinerește) de când trupa lui Georges și a Ludmillei Pitoef a dat o serie de reprezentații la noi, având în repertoriu *Sf. Joan* a lui Bernard Shaw și o piesă de Bonodet pare-mi-se; [dar] bucățile de rezistență ale repertoriului, punctul lui de atracție, piesele ce făcuseră și faima protagoniștilor, constau în teatrul lui Pirandello, pe atunci în toată voga sa, discutat și admirat de toți snobii, ceea ce ne arată la ce grad de popularitate ajunsese. Erau în repertoriu bucățile cele mai celebre ale maestrului: *Henric al IV-lea*, *Șase personaje în căutarea unui autor*. Impresiile de atunci îmi revin cu o prospețime și cu o viață neatinsă de timp; tinerețea aceasta și-o datorează complexității lor, amestecului de contrarii pe care le cuprindeau, surpriza, mirarea, sentimentul vag al unor șmechere sforării, supărarea că nu le puteam însă descoperi deși le bănuiam un interes nedesmințit nu pentru acțiune în sine, ci pentru problema estetică pe care o puneă, problema unității de caracter și de timp, tratată cu puțin mai înainte de Proust, pe atunci în toată plina și noua lui glorie.

Cortina s-a ridicat asupra unui hall foarte modern dintr-o casă de sănătate. Dar în acest decor contemporan se plimbau, discutând grav, personagii cu niște costume atât de bizare că nu le-am putut fixa deodată epoca. După haina lungă și după jartierele încrucișate peste pulpe, par a fi din Evul mediu.

Toți aveau aerul că pregătesc o conspirație. Dar iată că intră un doctor în halat și apoi alte persoane în costume cât se poate din secolul al XX-lea. Se lămurește în sfârșit situația. Un așa zis bolnav își închipuie că e Împăratul Sfântului Imperiu, Henric al IV-lea. Conform celor mai noi metode pentru vindecarea ideilor fixe, doctorii au hotărât să nu-l contrazică în nimic, ba chiar să-i dea iluzia completă a realității. Personajele costumate sunt prieteni și cabotini plătiți pentru asta. La sfârșit mai apare cineva: ciorapi lungi de vânătoare, pantaloni scurți și strânși, haină largă și brodată, un guler ca o roată de dantelă: e un nou angajat; numai că bietul nu știa de Henric al IV-lea a Germaniei și credea că e vorba de Henric al IV-lea regele Franței. De aceea îmbrăcase un costum din sec. al XVI-lea. Impresia generală, o poate ghici cititorul din aceste câteva detalii. Mai întâi o oarecare nedumerire, o jenă, simțind lipsa coloanelor de sprijin cele mai tradiționale din teatru; apoi o reacție puternică și siguranța, convingerea de a te găsi în fața unui geniu dramatic, a unui inovator îndrăzneț, deschizând în artă perspective imense, nebănuite, terenuri necercetate încă, susceptibile să îmbogățească, să interiorizeze nesfârșit posibilitățile teatrului. Impresia se menține și la celelalte reprezentații iar *Șase personaje în căutarea unui autor* părea un rezumat, un catehism al artei noi, liberă de unități artificiale, pierzând simetria dar câștigând în schimb întinse posibilități de introspecție psihologică, de poezie originală.

În realitate Pirandello nu e nici geniu, nici măcar inovator în sensul adânc, interiorizat al cuvântului. E un italian sudic, foarte abil, foarte fin, posedând desăvârșit o tehnică specială, tehnica de a crea o situație originală capabilă să smulgă, pentru moment, de din afară (deci nu interior,

[76 (80)]

psihologic, ceea ce singur ar justifica procedeul), personajele teatrului său, de sub stăpânirea de fier a unității spațiale și caracteriologice. Dar să descriu ghicirea acestor adevăruri, sub formă de experiență vie, nu că pun un preț prea mare pe experiența mea, ci tocmai, pentru că o consider obișnuită, normativă, deci comună tuturor spectatorilor. E un proces de sensibilitate și judecată, pe care îl are orice spectator atent al lui Pirandello.

Cea dintâi neîncredere pe care o inspiră Pirandello e de natură foarte subtilă și foarte greu de definit. Simți o lipsă, un truc, dar nu poți să-l formulezi. Ar fi următorul: *psihologia pirandelliană sfarmă unitatea de caracter și de timp numai într-un mod material*; le ia în mână și le azvârle pe jos prefăcându-le în bucăți. Sau altfel spus: procedeul său nu e o dizolvare a unităților pe dinăuntru, nu e o acțiune de corodare, de eroziune, printr-o analiză supraascuțită, prefăcând până la urmă cel mai tare granit în nisip fin; nu e ploaie de observații, de trăsături ușoare, fine, imperceptibile aproape, luate fiecare în parte, dar care repetându-se una după alta, implacabile și neîncetate, găuresc betonul cel mai rezistent. Pirandello nu e un alchimist ca Proust, Joyce, Meredith, sau ca orice alt mare artist. Materia rămâne aceeași totdeauna: până la sfârșit pământul e tot pământ, piatra tot piatră, fierul tot fier, și tinicheaua tot tinichea; *nu e nici o schimbare de substanță*, de densitate. Rămâne tot în aceeași dimensiune. Sfarmă materialele în bucăți, dar aceleași rămân și acum, tot ce-au fost și mai înainte. Dacă țin

pumnul strâns sau îl întind cu degetele desfăcute, tot mâna mea este. Într-un cuvânt clar ce exprimă totul: procedeul lui Pirandello nu-i nici mai mult nici mai puțin *decât o tehnică*. O rutină. Alchimistul prestigios se preface într-un italian foarte fin, foarte abil, un genial Frego Fregoli. Iar în premiera lui de către scandinavi, când d'Annunzio n-a avut încă Nobel-ul, văd numai un efect de epatare, al unor nordici furați și uluiți de piruetele unui medieval foarte ager,

[77 (81)]

foarte istet, virtuos dansator pe sârmă, iluzionist și Pierrot incomparabil.

Vremea, Nr. 366, 2 dec. 1934

GENIUL NEDELICATEȚII
REFLECȚII ASUPRA CAZULUI LAWRENCE

Credeam că datoria unui critic nu e deloc împlinită în întregime, dacă se mărginește numai la aprecierea pur *artistică* a unei opere. Trebuie căutată *umanitatea* ei, nu în sensul adevărului ce-l exprimă, ci al *planului* omenesc pe care îl promovează. De aceea e indispensabil, înaintea oricărei aprecieri, să avem foarte bine conturată în fața ochilor ierarhia însăși de valori spirituale și fizice pe care le rezumă omul, și care, la un loc, sfârșesc concentric prin a forma o personalitate.

Având structurată în el această imagine ierarhică a omului, îi e foarte ușor criticului să repartizeze planul de care se leagă o operă de artă: ce reprezintă, ce nu reprezintă, și ce neagă; e de elementara lui datorie să situeze, după cuvenita lui calificare estetică, opera de artă *supraestetic*, pe planul ei echivalent de umanitate. Nu poate fi nimic mai nociv, mai corodant, mai provocator de anarhie spirituală și fizică, decât întoarcerea la haosul diform, credința că perfecțiunea estetică este suficientă, ca să califice o operă ca *profundă*; cred că acest vocabul de profund nu poate fi aplicat decât la operele de artă, care dând impresia de autenticitate a planului de lume în care se mișcă, fac în același timp sensibil, palpabil locul în ierarhia omenească a acestui plan.

Mulți se vor întreba dacă această discriminare, nu e numai o simplă superfluitate, voluptate singuratică de gânditor ce nu vrea niciodată să renunțe la luciditate; discriminare ce în orice caz e incompatibilă cu procesul de creație, care cere o doză bună de fanatism, de exclusivitate pe planul în care se exercită creația, chiar dacă acest exclusivism dăunează adânc adevărului și maschează ordinea imuabilă a Universului.

De aceea discuția trebuie trecută de pe terenul fenomenologic, în cel dogmatic. Dar o repetăm, și aici e nodul esențial al problemei: această schimbare a punctului de vedere, nu o facem pentru satisfacția unei sterile necesități a inteligenței, ci pentru armonia însăși a personalității omenești, din cauza griii pasionante ce o avem pentru o exactă ierarhie a putințelor și calităților sale. Nu putem admite, sub pretext că sunt autentice, promovarea absurdă, exclusivă, chiar mistică, a unor *posibilități* numai.

Nimic mai caracteristic în această problemă decât problema sexualității ce are un rol atât de decisiv în cultura occidentală. Până la transformările aproape geologice, de după război, chestiunea sexuală era lăsată la o parte, cu un amestec de puritanism ridicol și în același timp cu o foarte justificată teamă instinctivă de a nu deschide capacul cutiei cu șerpi. Or, caracteristica vieții contemporane este nu numai că a promovat sexualitatea, ceea ce n-ar fi nimic grav, din contră, foarte sănătos, dar, gest de importanță incalculabilă, inimaginabilă, a *misticizat-o*, i-a dat un caracter sacral, religios; nici nu ne putem închipui ce urmări decisive poate avea acest fapt. Nimic mai caracteristic în această privință decât evoluția lui Freud, ce a început numai prin a face din sexualitatea refulată cauza mai tuturor traumatismelor, a făcut-o apoi cauza creației artistice și intrând hotărât în domeniul transcendent al Metafizicii, a făcut din acea sexualitate, creatoarea lui Dumnezeu, a simțului sacral, a vieții transcendente a omului. La început o descoperire de geniu ce sfârșește într-o absurditate distructivă.

Opera lui Freud atinge numai un mic cerc. O operă literară însă de acest fel e mult mai nocivă, pentru că e mai accesibilă, și câștigă prin talentul expunerii. Popularitatea lui Lawrence e mult mai adâncă, semnifică

mult mai mult decât oricare altă modă literară. El este promotorul genial al unei psihoze profund caracteristică lumii moderne. Fluierul său vrăjit ridică din cutia lor toți șerpii sexului ce dormeau ascunși

[80 (84)]

acolo de convenții sociale, de religie. Atât cât a trăit vrăjitorul, cântecul a putut să-i fascineze și să-i pironească în elanul său vertical; dar acum, că a murit, cine ne apără de toți cobra și de toate năpârcile descătușate ale sexului? Și e lesne de priceput că tocmai genialitatea lui Lawrence îi face atât de primejdioasă literatura. Iar Lawrence e produsul unor fenomene, și a dezlănțuit o altă serie de fenomene, care depășesc infinit planul estetic, deci și încercarea noastră de a-l aprecia, trebuie să întreacă tot atât de mult planul estetic. Ca produs, Lawrence e o revoltă telurică, naturală, contra unui puritanism stupid, necunoscător de oameni, ce și-a exercitat ravagiile în toate țările protestante și în special în cele anglo-saxone. Dar ca orice izbucnire telurică, revolta lui Lawrence capătă o semnificație cosmico-universală, devine un mit, o religie mitică. Cu alte cuvinte, actualul pan-sexualism, al cărui șef literar a fost Lawrence, e o reîntoarcere la *vechile mituri sexuale antice*, la vechile mistere ale căror simbologie și tehnică sunt bazate pe organele reproductive. Opera principală a lui Lawrence nu e prea mult lăudată *Lady Chatterley*, reușită realizare literară, și document al revoltei naturii contra unui puritanism ucigător, ci *Șarpele cu pene*, adevărată operă de inițiat, de o intuiție, de o putere de plasmuire admirabile în care Lawrence reconstituie vechile mistere sexuale ale „Aztecilor, a[le] Șarpelui cu pene, a[le] lui Quetzalcoatl”...

Această transcendere a sexului, această punere a lui sub specie metafizică își are marea ei parte de realitate, dar cu o condiție esențială, primordială: să țină seama și de alte componente, de origine pur spirituală, ce concurează la crearea personalității totale. Cu alte

cuvinte, partea nu trebuie să devină tot, și atunci când devine tot, e falsă, absurdă, nereală și distructivă, deși ea poate era perfect adevărată... Că Lady Chatterley, soția ireală a unui paralizat, se completează, se dezvoltă după fatum-ul profund al personalității sale, în brațele faunice ale pădurarului, nimic mai natural, mai simplu, și am putea spune curat. Dar când aceeași Lady Chatterley, se pune

VASILE LOVINESCU

*E
S
S
E
U
R
I
S
I
A
M
I
N
T
R
I*

PONTIFEX

pe genunchi, cu o mistică fervoare și sărută ca pe o relicvă... ce ne închipuim, nu! Nota e strigător de falsă, iar simplii ce văd în asta recreațiunea unei metafizici, a unei religii, nu pot avea la capătul drumului decât moartea spirituală și casa de nebuni. Cine vrea să se convingă, să citească ultima lucrare a lui Lawrence, *Omul care murise*, în care bietul mitoman închipuie pe Iisus, povestind post-mortem, pasiunea, moartea și învierea sa mistică, interpretând-o ca trăire mitică a unor experiențe sexuale...Și ce e primejdios aici, e că aceste simple experiențe nu sunt simple fapte diverse, ci *mituri*, adică *o tărie sexuală religioasă*...a lui Christos. Ți se lipește limba în gură vorbind de aceste lucruri, dar trebuie subliniat și denunțat fenomenul acesta profund reprezentativ al vremii noastre, al unui mare scriitor, al unuia care a descoperit câteva din ținuturile misterioase ale personalității omenești, devenind prin lipsa simțului geografic interior și a ierarhiei primordiale a valorilor, un monstru, un geniu al nedelicateții.

Vremea, Nr. 364, 18 noiembrie 1934

WAGNER PE MUNTELE MAGIC

Lumi dispar și altele noi răsar. După o incubatie de mulți ani pământul dă la iveală o vegetație tufoasă de buruieni, flori, plante de leac și otrăvitoare. Cucuta stă alături de grâul sfânt și umile flori de casă lângă mandragore și iarba fiarelor. Și în depărtare zgomot surd de prăbușiri, de apusuri de sânge, după munții veșnici. Apoi o șarjă de cavalerie nimicitoare, venită din altă dimensiune. Sunt fecioarele lui Wotan¹, Walkürele². Căci prăpădul din jurul nostru tocmai prin amploarea lui, prin proporțiile sale nemaivăzute, trece din realitate în fabulă. Întâmplarea devine mit și gestul zilnic simbol. În filigrana evenimentelor apare în zare Apusul Zeilor... Atâta suferință, atâta eroism, atâtea victime, pentru ca să rămână, ce? Un freamăt, o emoție, o muzică! În bătrânul Homer e fraza aceasta³, când Ulise întreabă oracolul, de ce sunt atâtea suferințe, atâta jale și atâtea lacrimi printre oameni: Pentru ca să aibă poezii subiect de inspirație! Suntem într-adevăr, cum o credea Renan, fantezele unui demiurg barbar și crud care-și caută în suferințele noastre, distracția unei plictiseli incurabile și metafizice? S-ar putea crede, văzând că ultima ipostază a celor mai mari nenorociri ale omenirii e aceea estetică. Este deci o atitudine mult mai inteligentă și mai cuminte deci decât

1 Walkiriile (germ. *Walküren*) — fecioarele războinice ale lui Wotan, care aleg pe câmpul de luptă pe cei sortiți morții și îi duc în Walhalla; a doua dramă a tetralogiei wagneriene *Inelul Nibelungului*.

2 sursa: **Citatul pare a fi din Homer, *Odiseea* VIII, 579-580.** Alcinoi îl întreabă pe oaspetele său de ce plânge la cântecul aedului: zeii „au urzit pieirea” troienilor și aheilor „pentru ca să fie cântec și pentru oamenii ce vor veni” (ἵνα ᾗσι καὶ ἑσσομένοισιν αἰοδῇ). Lovinescu atribuie întrebarea lui Ulise și vorbește de un „oracol”; sensul — suferința îndurată ca să aibă poezii subiect — este însă exact al acestui loc. [*Odyssea / Odiseea*,

gr.]

3 Wotan — numele germanic al lui Odin, zeul suprem al panteonului nordic, în tetralogia wagneriană. (vezi pagina 213)

pare în realitate, când luăm ca simbol, orchestrator, colorator și rezumator al cataclismelor cosmice contemporane, nu pe un mare politician, ilustru savant sau pe un mare revoluționar, ci, într-o catastrofă care în ultima ei esență este muzicală fiindcă e cosmică (Muzica e legea intimă a Universului), pe Richard Wagner, acela care a știut să facă din durerea, din disperarea și dragostea sa, durerea, disperarea întregii lumi moderne.

Ca mulți oameni mari Wagner nu a putut fi judecat imparțial în viață. Avea un dar special de a excita în jurul lui dragostea, devotamentul fanatic, ura, disprețul și revolta mai mult decât le este dat celorlalți oameni. Dar pe când acest mare

[83 (87)]

agitată și-a găsit pacea în Uniunea Mistică a Vinerei Sfinte, în pacea budistă al Sfântului Graal, sufletele celor din jurul său nu au putut fi atinse de valurile de împăcare și dragoste ale lui Parsifal⁴.

Cel mai greu asalt l-a avut de suferit Wagner din partea muzicii pure. Într-o măsură era responsabil de degradarea muzicii de după dânsul. Când faci din muzică, un loc comun de împăcare a teatrului, a sunetului, a mitului, chiar a filozofiei, e natural ca opera să devină în mâinile unui muzicant mai puțin genial o marmeladă grotescă de toate ingredientele. Reacția violentă și salutară pe care a produs-o aplicarea principiilor wagneriene a ocazionat excесе contrare, o combatere de bună știință și metodică a lui Wagner. O luptă care devenea pamflet (Debussy nu a făcut un *cake walk*⁵ pe motive din Parsifal?). S-ar fi părut că Wagner va ieși poate scăzut după triumful puțin modest al muzicii pure.

4 Parsifal — ultima dramă muzicală a lui Wagner (1882), a Graalului și a Vinerei Sfinte. (vezi pagina 209)

5 *cake-walk* (engl.) — dans american sincopat, la modă în Europa la 1900; Debussy i-a dedicat *Golliwogg's Cake-walk* (*Children's Corner*, 1908), în care citează parodic motivul dorinței din *Tristan* — nu din *Parsifal*, cum spune autorul.

Cincuantenarul morții lui Wagner ne-a dovedit contrariul. Wotan-ul de la Bayreuth stăpânește cunoștințele moderne mai mult ca totdeauna. Nenumărate mărturii din toate părțile evidențiază acest fapt. Sensibilitatea modernă e modelată de Wagner. Catastroficul care se simte în aer, dinamismul epocii, „nostalgia sintezei” și năzuința spre restaurarea principiilor de viață eterne și spre unitate, actualizează așa de mult pe Wagner încât fac din el simbolul, purtătorul, steagul lor de grupare a întregii conștiințe contemporane.

Autorul *Muntelui magic*, Thomas Mann, consacră o carte *Măririi și suferințelor lui Richard Wagner*; carte ocazională, dar cât de interesantă a unuia din cei mai reprezentativi oameni ai lumii contemporane; a unui om care e printre puținii din acei care încearcă sincer o restaurare spirituală a Europei, o restaurare a simțului ierarhiei. Măsurând influența lui Wagner asupra celui mai european dintre marii scriitori contemporani, măsurăm indirect locul lui Wagner și în conștiința europeană. Și locul acesta e imens. Din adolescența

[84 (88)]

sa, filtrul minunat al incantației wagneriene a fost amestecat în sufletul său. Penetrație așa de intimă încât Mann reacționează într-o măsură împotriva ei. Nu găsim deloc în carte o admirație delirantă, o adeziune fără obiecțiuni; este însă un ton al unui om care nu vrea să se lase furat și ține să-și păstreze personalitatea. Thomas Mann lămurește cazul Wagner prin alintul cu care îl numește „cel mai muzicant dintre scriitori și cel mai literar dintre muzicanți”: avea o personalitate prea despotică, prea totală, ca să poată fi primit fără primejdie de cei care îl ascultă.

Măreția lui Wagner constă în faptul că nu este omul specialiștilor. Trecând peste capul lor, se adresează general umanului, căruia îi comunică cu o putere unică de plasticizare durerea și deznădejdea sa. După cum spune

Pourtalès⁶ „gândindu-ne la acel care din suferința sa scosese o consolare atât de durabilă, ne spuneam, ca poporul din Umbria după moartea Sărmanului din Assisi: primește pe acei pe care Dumnezeu nu mai vrea să-i audă.”

Vremea, Nr. 298, 30 iulie 1933

⁶ Guy de Pourtalès (1881–1941), scriitor elvețian de limbă franceză, autor al unor biografii romanțate ale muzicienilor, între care *Wagner, histoire d'un artiste* (1932).

ÎN CĂUTAREA FRUMOSULUI

Ni se spune că tratatul despre estetică al lui Kant e un model al genului și floarea de foc a filozofiei sale. Nu l-am citit, deci nu pot să-mi dau o părere personală despre el. Se poate ca în recele și sterilul regat al Dialecticii, *Estetica* lui Kant să fie în genul ei o desăvârșire. Dar prevențiunile mele contra lui Kant și în special contra esteticii sale nu sunt de loc de natură filozofică și cu atât mai puțin de natură dialectică. Aș putea spune că sunt de natură organică. În adevăr, am o neîncredere inițială față de părerile estetice ale unui filozof care nu a ieșit niciodată din Königsbergul său natal, un maniac al ordinii, după care burghezii din Königsberg își aranjau ceasul, așa de cronometrice erau ieșirile d-lui profesor. Ce putea să știe de frumos Kant, care nu a văzut în toată viața sa originalul unei capodopere?

Cazul lui s-ar putea explica prin existența unei inteligențe formidabile, servită de o dialectică suverană, amândouă aplicate pe o individualitate destul de săracă, anemică, debilă chiar. Semăna cu acei marțieni descriși de Wells, capete enorme sprijinite pe niște plăpânde fibre. Acest dezechilibru l-a târât pe Kant în domenii care sunt destinate exclusiv cuceririi, intuiției, chiar Pasiunii.

Adevărul e că Frumosul în toate accepțiunile lui și în toate ipostazele sale nu e decât o cucerire, rezultatul unei lupte numite Tragedie și al cărei câmp deătălie este sufletul și trupul omului. Numai așa poate fi posedat. Putem deci să exprimăm o neprimire categorică față de orice teorie a Frumosului care nu s-a manifestat pe această cale, singura posibilă. Frumosul este întotdeauna tragic, chiar când îmbracă forma senină și nepăsătoare a clasicismului. Tocmai acest fapt face prețul artei elene. Artistul este prin excelență un cruciat, și nu-l va pricepe decât numai acela care-i este seamăn.

O veșnică luptă, tragedii intime, drame familiale, credința fanatică și inteligentă totuși în anumite dogme sociale

[86 (90)]

și morale, o oroare profundă de vremea de acum și de guvernământul țării sale au făcut din viața lui Léon Daudet o magnifică arenă, călcată și bătută de toți taurii pasiunilor. Dreptatea crezurilor sale vine cu totul secundar în discuție. Interesantă, *pedagogică*, e însăși viața lui, lupta lui. Om de o imensă cultură, crescut într-un rafinat mediu intelectual, a adus în domeniul artei combativitatea lui din viață și același curaj neînfrânt de animal de mare rasă. Nu e nici puritan nici filozof Daudet! Acolo unde vede Frumosul, îi spune pe nume, chiar când e un corp de femeie. Îl strânge în brațe, spre consternarea neoidealiștilor.

La Recherche du Beau⁷ nu e o carte pentru puritani, firește. Cu atât mai bine. Toate aspectele frumosului sunt privite în ea cu o perfectă crudităte, de la corpul impecabil al unei Venus de Bordel din Hamburg până la extazele misticei călugărițe Caterina Emmerich din mănăstirea Dulmen. Gravurile licențioase ale lui Hokusai sunt analizate, cucerite, violate la fel ca și strigătele cele mai suave și mai creștine ale lui Léon Bloy. Cu cea mai desăvârșită puritate și unele și celelalte. Totul e curat pentru cei curați și pe cei care s-ar îndoi, îi sfătuiesc să citească predicile Părinților Bisericii. Vor vedea ce crudităte de expresii aveau oamenii aceia, din înălțimea sfințeniei lor. Mă gândesc la admirabilul capitol *Murmurele, vocile și strigătele capodoperelor*.

Citez ce spune despre Bloy. „Dar mai este Bloy, teologul mizeriei, acela care așteaptă totdeauna mandate înaintea crucifixului, între o soție pentru el venită din cer

7 „În căutarea Frumosului” (fr.) — Léon Daudet; titlul dă și titlul articolului de față.

și cele două fiice, Veronica și Madleina. Vocea sa de puțin timp umple spațiul. Dacă e moale, îl face sonor. Dacă e aspru, întunecat, îl liniștește și îl luminează, cu bătrânul Cronos, timpul, lamentul imprecatoriu al vocii auguste. Cât te doare, Léon Bloy, că oamenii sunt proști, lăsători și perversi! Cât îți sunt de dragi în fond bipezii aceștia, pe care îi blestemi în stilul Apocalipsei. Ai avut desigur o viață dureroasă, fără bani, dar păzită de nenorociri excepționale, afară de câteva scuipături de

[87 (91)]

imbecili, pe care le-ai întors în țâșnituri de pompă. Crist, a cărui putere crucială și Măreție sfâșiată ai descris-o așa de bine, te-a drogat în întunericul tău, o rază venită din Evanghelie! Din *Femeia sărmană* mai mult decât din *Jurnalul* tău, minunat totuși, vine spre noi, ca uraganul pe șesul vast, verbul tău; încărcat cu imprecății și fulgere. Nu-i decât o schiță din ceea ce aud din cărțile mele, când apune ziua. Apoi, la un moment dat aceste voci se amestecă, se dispun într-o vastă simfonie, alămuri, oboi, viori, alto și flaute ieșite din cuvinte și din unirea lor, oglindirea diferitelor suflete. Oceanul literar se luminează. E corul august al figurilor de pe proră.”

Vremea, Nr. 289, 28 mai 1933

DE VORBĂ CU JULIEN SOREL

Întrebarea aceasta directă și indiscretă, răbind pe Julien adânc, îi dădu din nou toată nebunia sa. Danton, a făcut bine că a furat? îi spuse el cu bruschete și cu o înfățișare ce devenea din ce în ce mai aspră. Revoluționarii din Riemont, Spania, trebuiau să compromită poporul prin crime? Să dea unor oameni fără merit chiar, toate locurile din armată, toate decorațiile? Și oamenii ce-ar fi purtat aceste decorații nu s-ar fi temut de întoarcerea regelui? Trebuia risipit tezaurul din Turin? Într-un cuvânt domnișoară, spuse el apropiindu-se de ea cu o înfățișare teribilă, omul care avea să alunge neștiința și crima de pe pământ trebuie să treacă ca și furtuna și să facă răul la întâmplare?

Mathildei îi fu frică, nu putu să-i suporte privirea și se retrase cu doi pași. Îl privi o clipă, apoi rușinată de frica ei, cu pasul ușor ieși din bibliotecă.

Stendhal. Le Rouge et le Noir⁸. T.II, p. 788

Era unsprezece ceasuri seara. Citeam a n...a oară, *Le Rouge et le Noir*, a lui Stendhal, cu acea exaltare interioară, cu acea beție de gratuitate pe care nu mi-au putut-o da decât cele mai pure și mai autentice cap de opere. Admiram mai ales, secretul geniului, care în ultimă analiză trebuie să fie un secret cosmic, de a-mi prezenta, veșnic nou, veșnic proaspăt, veșnic misterios și inexplicabil, un roman pe care aș putea aproape să spun că-l știu pe dinafară. Luciditate și pasiune! Dar nu luciditate + pasiune, adică un proces de autocritică după o impulsivitate pasională ci o întrepătrundere a acestor două elemente, până la a nu mai putea fi deosebite, până la punctul unde ochiul cel mai perspicace n-ar putea discrimina unde începe luciditatea și începe pasiunea, pe bunul motiv că nu există nici una nici cealaltă, ci numai luciditatea pasională! Adică, unul din planurile spirituale

8 „Roșu și negru” (fr.) — romanul lui Stendhal (1830).

cel mai greu de atins, și care cere o combustie interioară, o temperatură pe care puțini sunt aleși să o poată suporta.

[89 (93)]

Faptului că în seara aceea atinsesem combustia interioară atât de greu de căpătat, faptului că reușisem pentru câteva clipe să amalgamez căldura și perspicacitatea necesare, se datorează că la un moment dat am văzut pe un scaun, la celălalt cap al mesei, pe Julien, pe Julien Sorel ce mă privea cu o expresie de frățească ironie? Acest mare orgolios era într-o clipă de destindere. Nu mai avea expresia aceea de mândrie implacabilă, când în hotelul de la Mole, se luptă cu Mathilda, cu el, cu marchizul, cu tot universul, încordat de voința neînfrântă de a ajunge la scopurile sale cu orice preț, știind că ceea ce putea da geniul său era mult mai prețios și mai mare decât nenorocirile ce le-ar fi semănat pe drum. Expresia [lui] îmi părea chiar puțin dezabuzată, fără a-și fi pierdut din energie. Îmbrăcat ca întotdeauna în negru, de o eleganță sobră și desăvârșită, i se vedea pe gât o dungă roșie ca un cordon; trecuse pe acolo cuțitul ghilotinei.

- Julien, i-am spus, tocmai reflectam asupra ultimei tale fapte. De ce ai tras în doamna de Renal! În fond, mi se pare că cu toate aerele tale de ambițios, cu toată setea feroce de a stăpâni plebea imundă din jurul tău, înăuntru ai rămas tot micul seminarist din Verrières, care n-a încetat niciodată să iubească pe prima femeie ce a fost bună cu el.

- O luptă de fiecare ceas, de fiecare clipă între inteligență și voința mea de a parveni cu orice preț și între sensibilitatea nestăpânită a micului orfan, neiubit de nimeni a fost principala trăsătură a vieții mele scurte. O recunosc, e adevărat: femeia pe care am iubit-o n-a fost doamna de Mole, îmi satisfăceam numai gusturile și vanitățile mele de burghez ambițios; am iubit în realitate pe d-na de Rénal. A fost bună cu mine într-o clipă când

nimeni, nici tata, nici frații nu mă priveau mai mult decât ca pe un câine râios. Ce vrei prietene, astea sunt glumele proaste ale sensibilității. Să vrei și să fii în stare să conduci Franța, să fii la înălțimea oricărui destin, și să mori ghilotinat de dragul unei femeiuște și fericit pe deasupra, ce umilitor pentru un stăpân!

[90 (94)]

- Julien, să nu vorbim de asta. Și eu cunosc bine „la grande tendresse des gens austères⁹” de care vorbea Pascal, știu ce sensibilități, ce delicatețe se ascunde tocmai acolo unde e mai mare aptitudinea de a porunci și de a domina. Dar lăsând la o parte toate accidentele acestea supărătoare, aș vrea să-mi spui acum, din eternitate, dacă aprobi ce-ai făcut, toată purtarea ta, lipsa de scrupule și ezitări, ce-ai avut-o în tot timpul vieții tale. Ai aruncat nenorocirea și într-un menaj, care în definitiv n-avea alt defect decât de-a fi prea burghez, ai sedus voit și premeditat pe Mathilda de Mole, știind bine că n-o iubești; ai răsplătit cum știi toată bunătatea ce-a avut-o marchizul de Mole pentru tine. Nu te simți cuprins tardiv de remușcări? Bagă de seamă, ai insultat toate codurile de morală burgheză și socială.

- Pot să spun că ambiția a dispărut cu desăvârșire în ultima parte a vieții mele; în închisoarea din Besançon nu mă mai gândeam decât la dragostea d-nei de Rênal. Deci, pot să-mi judec existența imparțial. Ți-o declar că nu mă căiesc de nimic din ce-am făcut pentru a-mi ajunge scopurile. Îmi dădeam perfect seama de puterile ce simt în mine și în același timp îmi dădeam seama de drepturile ce le aveam. Or aceste drepturi erau mult mai mari decât ale restului oamenilor, pentru că și ceea ce puteam să dau era mult mai mult. Democrația, egalitatea, nu poate fi aplicată între ființele vii și variate ce se numesc oameni, cu atât mai puțin în domeniul moralei, democrația morală

9 „marea duioșie a oamenilor austeri” (fr.).

nu există decât pentru pedanți și pentru proști care neștiind și negăsind nimic în ei, își cheltuiesc toate puterile să înăbușească tot ceea ce iese din obișnuit din om, tot ceea ce le întrece sensibilitatea și inteligența lor obtuză. Morala poate să-mi condamne toate procedeele; dar ține seama de geniul meu? Ține seama de ce puteam da, de ce reprezentam eu în societatea aceea amabilă și putredă, elegantă și fără forță a Restaurației? Ține seama de influxul de energie, de noutatea ce puteam aduce? Un simplu țaran, să seducă pe fata marchizului de Mole, patronul lui, în propria sa casă, să

[91 (95)]

accepte și să facă inevitabilă căsătoria, între el, fără un ludovic în buzunar, cu aristocrația milionară, ce prilej pentru toți Tartufii oficiali să mă nimicească sub indignarea lor virtuoasă! Dar știi ce reprezentam eu în casa aceea de simpatici neputincioși? Reprezentam forța, sângele nou și proaspăt, grefa sănătoasă și regeneratoare pe trunchiul îmbătrânit și obosit. Și Mathilda ca d-na Sorel ar fi cunoscut viața aceea plină, eroică și intensă, pe care dispera s-o găsească și pe care în nici un caz nu i-o putea da amabilul marchiz de Croisenvil. Averea ei era pentru mine instrumentul indispensabil care mi-ar fi permis să aduc Franței și societății tot ce era putere de creație în mine.

Cine poate acuza pe Napoleon că a furat milioane în Italia, când aceste milioane au fost cimentul, pedestalul necesar ca vulturul să-și poată lua zborul, cu toată forța și cu toată libertatea? Dar alți doi contemporani ai mei? Primul, un model de virtute, moralist până în vârful unghiilor, s-a amestecat în timpul lungii lui vieți, în toate evenimentele mari ale secolului. În fiecare a jucat un rol de a doua mână, în fiecare protagoniștii l-au privit ca pe o cantitate neglijabilă și inutilizabilă. Era Lafayette. Al doilea, prințul cinicilor, corupt până în măduvă, având curajul să-și scuipe disprețul de lume în fața oamenilor,

hulit de toți, a modificat totuși Europa, i-a dat anumite trăsături decisive pe care nu le va pierde multă vreme: Talleyrand. Nimic mare, nimic decisiv, nimic fecund, nu s-a făcut în lumea asta, fără ca să se distrugă o anumită ordine de lucruri, adică fără amoralitate, căci ce altceva e morala decât ordinea de lucruri existente? Admit morala, ca pe o victorie asupra haosului sau asupra ta însuși, dar niciodată morala abstractă, didactică, pedantă, pe bunul motiv că sunt pentru viață împotriva morții.

Vremea, Nr. 363, 11 nov. 1934

P. VALÉRY:
*REGARDS SUR LE MONDE ACTUEL*¹⁰

Lumea noastră intelectuală, adică cercul acela destul de restrâns, nu prea hermetic însă, căruia i se atribue în general (greșit) reputațiile, curente și fizionomia spirituală a prezentului (și mai greșit!) are câteva mici manii, [...] inofensive, care devin uneori bizarerii. Aceasta se poate observa ușor acolo unde s-ar impune, dacă am trăi într-o epocă serioasă, mai multă unitate, mai mult spirit de suită: în judecățile, aprecierile asupra societății și lumii actuale.

Așa, de exemplu, pe modernii noștri mandarini îi interesează orice punct de vedere în acest domeniu. Totul li se pare demn de atenție. Ca să nu treacă drept învechiți, reacționari, sunt în stare să privească serios toate năzdrăvăniile, toate elucubrațiile, nu numai cu seriozitate ci și cu simpatie, și curiozitate! Explicația sexuală a lumii, explicația comunistă, futuristă, psiho-analitică, mistică, antisemită, fascistă, rasistă, totul li se pare demn de încredere, totul legitim. Disprețuiesc numai un punct de vedere: acel al civilizației pur și simplu; al civilizației care nu se explică printr-o teorie gratuită, emanând din creierul unui Wagner maniac și divorțat de viață; ci acea civilizație elaborată încetul cu încetul, păstrând anumite discipline, chiar când s-ar părea că se contrazice; într-un cuvânt civilizația creată în Grecia și căreia Iudeea, Roma, Germania i-au adăugat raporturile lor succesive, îmbogățind-o fără s-o deformeze, cu elemente noi de Viață. Civilizație europeană prin excelență și căreia lumea îi datorează tot ce are mai bun. Și chiar dacă în Orientul nebulos sau în America satanică există formule care nu

¹⁰ „Priviri asupra lumii de azi” (fr.) — Paul Valéry, *Regards sur le monde actuel*, Paris, 1931. Cuprinsul volumului tipărește greșit *monde moderne*.

intră în cadrele ei, e totuși datoria noastră s-o apărăm căci suntem fii ei, cauza ei este cauza noastră, existența noastră e legată de existența ei. Totuși aceste lucrări sunt ignorate în ghidușa noastră republică intelectuală. Căci titlul de glorie cel mai mare la care aspiră cetățenii acestei republici este cel de diletant...

[93 (97)]

Cele de mai sus ilustrează foarte bine axioma că cel mai greu lucru este simplitatea și bunul simț. Să dai o interpretare a lumii, care nu este decât o extindere a unei diformități personale și deseori *profesionale*, asta e la îndemâna oricui: repede își va găsi discipoli care să-i primească cu devoțiune ideile. Dar să ai punctul de vedere al civilizatului, adică al omului în general, privit în realitatea lui și în raportul ierarhic al elementelor ce-i alcătuiesc economia, asta e nesfârșit de greu. Căci civilizația, ca o victorie asupra barbariei cum este în realitate, înseamnă stăpânirea și armonizarea inteligentă a tuturor instinctelor primare din noi. Or, este ușor de înțeles că instincte are orișicine, dar puterea de stăpânire și organizare, conformă cu natura eternă a omului¹¹, se găsește mult mai rar! De aceea civilizatul este totdeauna un soldat bivuacând în țară inamică, imagine în toate epocile adevărată, dar niciodată mai mult ca acum, când se pare că omul e pe cale să se disocieze în instinctele lui primordiale.

Făceam reflecțiile acestea la cartea lui Paul Valéry: *Regards sur le monde actuel*. Nu e nimic excepțional în ea, orice-ar spune unii admiratori. Nici prea nouă. Dar ce înseamnă toate acestea pe lângă impresia pe care o ai de la început: verbul unui occidental de mare rasă. Nu răscumpără acest fapt lipsa de originalitate, repetiția, importanța excesivă dată unor lucruri mărunte? Autentic

¹¹ Formula reia, în românește, exigența clasică a *naturae convenienter vivere* — a trăi potrivit cu natura — pe care stoicii o puneau drept criteriu al civilizației.

produs al civilizației Europei, Valéry nu semnifică o cucerire îndrăzneată, un pas temerar înainte. Thibaudet, vorbind de poezia lui, o definea ca o sinteză a parnasianismului prin forma perfectă, a simbolismului prin sugestie și muzicalitate, a clasicismului prin puritate și disciplină. Această formulă se poate perfect întinde asupra întregii activități a lui Valéry. Nu știu dacă într-adevăr e un deschizător de drumuri noi cum o cred fervenții lui [admiratori]. În orice caz e un mare civilizat. Simți că ceea ce spune se încadrează în modul de gândire, în psiheea europeană. Îi este expresia. Avem toată libertatea să credem ce voim despre această civilizație, dar să recunoaștem că Valéry este

[94 (98)]

astăzi exponentul ei cel mai autorizat.

Franța, Istoria, Parisul, Războiul sunt temele pe care gândirea lui Valéry se exercită cu predilecție. Se poate ca aceasta să nu aibă valoare în sine, să fie numai punctul de vedere al rasei noastre. Nu facem noi însă parte din această rasă, nu suntem datori să-i apărăm până la capăt crezul și idealurile? E adevărat că una din caracteristicile timpului nostru este trecerea peste îngrădirile de rasă și neam. Mă întreb însă dacă această liberare sui generis nu duce la o castrare a personalității, la o epuizare a fecundității noastre? Cu alte cuvinte, eficiența omului nu e în raport cu *relativitatea* lui, cu disciplinele? Îmi face impresia că ceea ce mulți numesc prejudecăți, sunt tocmai zăgazarile, canalele indispensabile pentru a îngădui suvoilui, destructor în forma lui primitivă, să devină creator și dătător de viață. În orice caz e bine să nu ne jucăm cu cuvintele și să nu cedăm prea repede Sirenei care are numele Eliberare. Legile Creației și ale Generațiunii sunt mult mai misterioase și mai complexe decât le credem noi.

Când citim în *Regards sur le monde actuel* acest aforism:

„Europa avea în ea cu ce să supună, să guverneze și să ordoneze cu scopuri europene restul lumii. Avea mijloacele invincibile și pe oamenii care le creaseră. Cu mult dedesubtul acestora erau aceia care dispuneau de ea. Erau hrăniți cu trecutul: n-au știut decât să facă trecut. Ocazia a trecut și ea. Istoria și tradițiile ei politice; certurile ei de sate, de prăvălii; geloziiile și invidiile ei de vecin, și în general lipsa de vederi, spiritul meschin moștenit din timpul când era tot așa de ignorantă și nu mai puternică decât celelalte regiuni ale globului, au făcut Europa să piardă această imensă ocazie, de care nu și-a dat măcar seama în timp util că există. Napoleon pare să fie singurul care știa ceea ce trebuia să se întâmple și ceea ce s-ar putea face. S-a gândit la scara lumii actuale, n-a fost înțeles și a spus-o. Parvenea prea devreme; timpurile nu erau coapte; mijloacele lui erau departe

[95 (99)]

de ale noastre. După el s-a reînceput să se privească la hectarele vecinului și să se raționeze asupra clipei prezente.

Mizerabilii europeni au preferat să se joace de-a armagnacii și bourghinionii, decât să ia, pe întreg pământul, marele rol pe care romanii au știut să-l ia și să-l țină timp de secole, în lumea lor. Numărul și mijloacele lor nu erau nimic pe lângă ale noastre; dar găseau în măruntaiele găinilor lor mai multe idei juste și consecvente decât conțin toate științele noastre politice...”

...Când citim un astfel de aforism, protestele cele mai legitime în aparență nu-și mai au rost. Ce-mi pasă de justiția imanentă, de justa revoltă a popoarelor asuprite. Știu că Europa e în joc, adică eu, civilizația mea, ambianța fără de care nu pot să trăiesc. Egoism monstruos, strigă mulți. E poate adevărat și sunt destul de slab în unele momente ca să șovăi. Mă gândesc însă că pe acest egoism s-au ridicat 3.000 de ani de civilizație, care este și a mea. Dacă ne gândim mai adânc, ne putem da seama că acest egoism nu este decât periferia unei voințe de putere, a

unei sete de măreție, de noblețe, de stăpânire, nu în scopul unei juisări, ci pentru ceva mai înalt, pentru creație și fructificare. Acesta este miezul civilizației europene, antipatic și aspru la prima vedere, ca tot ce este aristocratic. După scrupuloasă cercetare, eu cel puțin nu văd în lumea actuală ceva mai nobil, mai autentic, într-un cuvânt, mai demn de imitat.

Vremea, Nr. 236, 8 mai 1932

CĂLĂTORII DE ASTĂZI ȘI DE DEMULT

Nu ne propunem să vorbim în articolul de față de mijloacele cu care se călătorea în vechime și în vremurile moderne: ocupație de inginer care nu ne interesează de loc, cu atât mai mult cu cât impune clasicul, inevitabilul și primejdiosul paralelism între epoci diferite cu concluzia fatală a superiorității timpului nostru, secol al tehnicii, al progresului, toate născociri ale evoluționismului modern. În realitate nu suntem deloc convinși de această pretinsă superioritate, pentru că privim chestiunea dintr-un punct de vedere interior, care nu este cătuși de puțin condiționat de aspectele exterioare ale lucrurilor.

Punându-ne deci în acest punct interior, definiția călătoriei ca o deplasare în spațiu nu poate, firește, să ne convină de fel. În realitate, călătoria în aspectul său ultim și cel mai înalt, este o explorare a propriului nostru eu, concomitentă, și având ca sprijin simbolic o călătorie în spațiu; este o deplasare în zone, regiuni și climate sufletești, întreprinsă mână în mână cu o deplasare în zone, regiuni și climate geografice.

Ori, trebuie să recunoaștem că acest mod de a călători a dispărut aproape complet în epoca modernă. Pentru un singur Keyserling avem îngrozitoarea faună a Agențiilor Cook, milioanele de călători stereotipați în gând, îmbrăcămintă și prejudecăți. Baedekerul nu poate fi un breviar de impresii personale. Vina, în cea mai mare parte, o poartă tocmai progresul modern, locomotiva, automobilul și avionul, care permit oricărui imbecil să se transporte în oricare parte a lumii în care-l mână snobismul și golul său interior. A călători nu mai e semnul nici unei superiorități, afară de aceea a banalului, cea mai odioasă și mai tiranică din toate.

Cu totul altfel în antichitate. Calitatea călătoriilor și a călătoriilor era mult mai rară din cauza selecției riguroase

pe care natura lucrurilor o impunea fatal. Mai întâi era selecția

[97 (101)]

primejdiei. A te duce în secolul I de la Atena la Alexandria era un act de mult mai mare curaj decât a face de zece ori ocolul pământului în secolul XX. Prin aceasta, călătoria scădea cantitativ dar câștiga calitativ. O călătorie era o pătrundere a civilizațiilor străine, a înțelepciunilor străine, dar nu prin coaja, ci prin miezul lor, prin contactul imediat cu reprezentanții lor calificați, și astfel se crea un internaționalism, un universalism a căror influență, binefacere, adâncime și autenticitate oamenii moderni nici nu o bănuiesc, nici nu sunt în stare s-o realizeze măcar infim.

Această introducere ni s-a părut utilă și pentru ea însăși și pentru luminarea misiunii acelei extraordinare personalități care a fost Apollonius de Tyane, ou le séjour d'un dieu parmi les hommes¹². Cartea nu e decât o prelucrare a operei lui Filostrate și aceasta e tocmai slăbiciunea ei. Filostrate, ca toți grecii, suferea de o hipertrofie a imaginației și trebuie să recunoaștem că sunt întâmplări în viața Înțeleptului din Tyana care dau din abundență aliment fanteziei. Este un rău, pentru că sunt lucruri mult mai interesante la Apollonius decât câteva acte taumaturgice.

S-a născut în Tyana, oraș din Cappadocia, în primii ani ai secolului I. Aparținea unei familii bogate care i-a dat educația cea mai aleasă. Adolescentul frumos ca un zeu s-a pătruns de chintesența culturii antice, de tot ce Hellada și Orientul Apropiat aveau mai autentic. Inițiat de tânăr în tradiția pythagorică, ale cărei legături enigmatice de filiație cu tradiția traco-dacică și cu Zamolxe¹³ sunt atât de

12 „Apollonius din Tyana, sau șederea unui zeu printre oameni” (fr.) — Mario Meunier, Paris, 1936.

13 Zamolxe — divinitatea getică despre care Herodot spune că ar fi fost sclavul lui Pitagora; Lovinescu socotește legătura traco-pythagoreică

interesante de studiat, tyanezul asimilează concomitent fructele câtorva înțelepciuni orientale.

Până acum nimic deosebit față de viața pe care o aveau mulți patricieni greci din epoca aceea. Dar pe la 25 de ani începe pentru Appolonius din Tyana o viață de călătorii ce n-a luat sfârșit decât cu moartea sa. Simpla curiozitate nu ar fi de ajuns să o explice. Trebuia să aibă un rost mult mai adânc, o misiune de pildă. Prefigurator al Jidovului rătăcitor, cutreieră

[98 (102)]

toate colțurile lumii cunoscute pe atunci. În volumul pe care l-am citat, avem o hartă a peregrinărilor sale; ar fi uimitoare chiar în ziua de astăzi; pe vremea aceea, cu mijloacele de comunicație de atunci, cu primejdiile lor, apare în adevăr supranaturală. Îl vedem în Tars, în Antidria Syriei, la Ninive și Babilon, la Suza, oaspetele regelui part Vandanes, care îi dă un ghid și o caravană spre India. În toate locurile acestea Apollonius intră în legătură cu elita intelectuală, cu colegiile de preoți și savanți. Fără îndoială că una din misiunile lui era să facă o legătură între aceste diferite Centre. Străbate apoi Persia, și aici intrăm în mit. Ajunge în Tibet, la altarele lui Alexandru, pe izvoarele Indusului, la o misterioasă „Citadelă a Înțelepților”, „Paraca” (Varaha?), unde întâmplările sale fabuloase simbolizează adevăruri adânci... Se întoarce prin Golful Persic, și iar prin Babilon, se duce în Grecia, pe care o străbate în lung și în lat. Trece în Sicilia și la Roma, apoi în Spania, la Coloanele lui Hercule, cu popasuri lungi pretutindeni și cu aceeași persistență în a se pune în legătură cu elitele locale. În Egipt, urcă Nilul până la cataracta a treia, vizitează pe misterioșii gymnosofiști¹⁴. Întors în Europa își împarte viața între Asia Mică, Grecia și Italia, lăsând oriunde

„interesantă de studiat”. (vezi pagina 213)

14 gymnosofiști — „înțelepții goi” (gr.) — numele dat de greci asceților indieni; Apollonius i-ar fi cercetat în Egipt. (vezi pagina 205)

Vasile Lovinescu

faima unui extraordinar taumaturg. Moare pe vremea împăratului Nero; mulți spuneau că dispărut fără urmă. Astfel a fost periplul acestui Saint-Germain al Antichității, a cărui enigmă nu a lămurit-o încă nimeni.

Vremea, Nr. 491, 13 iunie 1937

MUNTELE ÎN OPERA LUI NIETZSCHE

„Când Zaratuștra atinse treizeci de ani își părăsi țara și locul țării sale și se duse la munte. Acolo își gustă spiritul și singurătatea și nu se sătură timp de zece ani. Dar, în sfârșit, inima i se transformă, și într-o dimineată, deșteptându-se cu Aurora, înaintă spre soare și vorbi astfel:

- O, mare astru! Ce-ar fi fericirea ta dacă n-ai avea pe cei pe care îi luminezi?

De zece ani vii în caverna mea: te-ai fi obosit de lumina ta și de drumul tău, fără mine, fără vulturul meu, fără șarpele meu.

Dar te așteptam noi în fiecare dimineată și-ți luam prisosul tău și te binecuvântam.

Iată! M-am dezgustat de înțelepciunea mea, ca alina care a strâns prea multă miere. Am nevoie de mâini care se întind.”

Ultimul profet din cultura europeană își începe astfel opera sa cea mai interesantă. În general trebuie să ne ferim să judecăm pe marii oameni după părerile ce le au ei înșiși despre dânșii: nimic mai superficial. Căci este mai ușor unui străin să pătrundă în adâncurile creatoare ale unui om de geniu, decât omului de geniu însuși. Un Nietzsche, un Dostoievski, un Pascal, un Tolstoi, au văzut în ei ce le-a plăcut lor, și nu ceea ce era.

Că Nietzsche, de pildă, ar fi vrut ca urmașii săi să-l pună în rândul oamenilor Renașterii, sau de aceeași rasă cu moraliștii francezi, este perfect adevărat. Realitatea este că acest ateu, sau mai bine spus acest deicid, e un mare creștin inversat, că numele de Pascal german e definiția cea mai bună ce i s-ar potrivi. Mai mult decât secolul al XVII-lea francez, Renașterea italiană, vechea Heladă, formația sa cea mai adâncă se datorește Bibliei, și anume Vechiului Testament. De acolo a luat stilul și poezia sa incomparabile, de acolo ținuta sa în viață și atitudinea față de lume și oameni. Criticii săi au ținut prea

puțin seamă de acest fapt: Friedrich Nietzsche, descendentul unei spițe lungi de pastori protestanți, hrăniți zilnic și generații după generații de măduva cărții cele mai intense, mai violente, mai mărețe ce s-a scris vreodată: Biblia.

Hrănit cu măduva profetică cea mai pură, Nietzsche a adus în opera sa aceleași porniri și aceeași lungime de undă. Or, fiecare om mare, fiecare gen mare de poezie sau gândire, are un simbol, un punct central, un climat în care se complace și prosperă. Și simbolul, climatul spiritului profetic și al lui Nietzsche este muntele. Și este natural să fie așa căci, după cum o spuneam într-un articol trecut, muntele este prin excelență spiritul viril, în contrast (ceea ce nu înseamnă adversar!) cu marea, femelă. Imuabil prin substanța sa, muntele este în același timp dinamic, prin elanul său împietrit spre înălțimi, spre oceanul de Safir al Eternității. Este în același timp și o ierarhie organică având spiritul ca vârf și materia ca bază. La temelii, masele enorme și dure, ce suportă arhitecturile din ce în ce mai afânate, mai spiritualizate ale înălțimilor, până ce isprăvește cu azurul supranatural al vârfurilor și al cristalurilor de zăpadă eternă. Această ierarhie corespunde așa de deplin, așa de perfect cu ceea ce este mai bun în om, cu ceea ce constituie însăși eternitatea omului, că totdeauna muntele a fost făcut locaș al zeilor, sau punct de atingere cu împărăția cerurilor, de unde Dumnezeu dă legi oamenilor.

Ateul cu instincte și năzuințe profund religioase care a fost Nietzsche, a fost pătruns până în măduvă de simbolismul spiritual al muntelui. Pentru vizitatorul de azi, Alpii, Eugadina, au devenit un pelerinaj, pentru că acolo și-a trăit cele mai puternice extazuri lucide Friedrich Nietzsche. Comtemplator, vrăjmaș al religiei, el i-a rămas credincios în obiceiurile sale, în instinctele și chiar în idealurile sale.

Spirit profetic, duh al munților! Unde ar fi găsit Nietzsche în altă parte, decât pe piscuri, acea tăcere sonoră, acea imobilitate vorbitoare, acel elan împietrit, purtând

[101 (105)]

tipăritura celei mai nobile medalii, toate acele calități, de forță și delicatețe, de monumentalitate și finețe, de muzicalitate precisă și cizelată, ce-o constituie substanța cea mai pură și mai autentică a geniului său? Zaratuștra e un fiu al muntelui, și dacă se coboară printre oameni, nu e numai ca să dea, ci, de asemenea, prin contrast, să se găsească mai bine. Dacă pleacă pe mare, spre Insulele Fericite, e numai ca să-și contureze, să-și perfecțeze prin contrast firea lui de profet al muntelui. Căci dacă marea te face fericit, muntele e o severă disciplină ce te obligă la o asceză aspră care scoate dureros din tine aurul cel mai autentic.

„Pasiunea și mila mea? Ce-mi pasă de ele?”¹⁵

Oare caut fericirea? Îmi caut opera!”

Așa vorbit-a Zaratuștra!

Vremea, Nr. 351, 19 august 1934

15 vers. **Friedrich Nietzsche, Așa grăit-a Zaratuștra, partea a IV-a, capitolul final Semnul (Das Zeichen, 1885).** Pasajul întreg, cu care se încheie cartea:

*„Mein Leid und mein Mitleiden — was liegt daran! Trachte ich denn nach
Glücke? Ich trachte nach meinem Werke!”*

*„Suferința mea și mila mea — ce-mi pasă de ele! Oare caut eu fericirea?
Eu îmi caut opera!”* Urmează ieșirea lui Zaratuștra din peșteră,
„strălucitor și tare ca un soare de dimineață ce vine din munții

întunecați”. [[Also sprach Zarathustra, germ.](#)]

III ISTORIE – POLITICĂ

OPINIA PUBLICĂ

Că asupra unui subiect dat, oamenii se împart imediat în două tabere opuse și aproape ireductibile e unul din adevărurile cele mai prime, cele mai banale din câte există. Divergența de opinii pare să fie principala caracteristică a oamenilor, de orice rasă și de pe orice latitudine. Experiența asta o poate face orișicine urmărește la procese depozitiile de martori. Asupra întâmplării celei mai precise, celei mai neîndoielnice, douăzeci de martori vor avea douăzeci de păreri deosebite. Fiecare a văzut ceva ce nu a văzut celălalt. Fiecare acuză pe celălalt de lipsă de perspicacitate și de distracție. Așa că te întrebi cu grijă și cu spaimă, dată fiind legea aceasta fundamentală a diversității de opinii, dacă acei care sunt puși să dea hotărâri imparțiale sau să ia măsuri – pe orice domeniu, care să fie într-adevăr pentru binele tuturor – te întrebi dacă și aceștia își fac numai iluzii asupra imparțialității lor, dacă nu sunt și ei supuși legii inexorabile a subiectivismului și a parțialității. Te întrebi dacă judecătorul poate da într-adevăr o sentință justă, dacă șeful de întreprindere, șeful de administrație, ministrul și toți acei puși în posturile de comandă a țării, sunt realmente capabili să ia măsuri drepte, pentru binele tuturor, sau nu sunt supuși și ei – cu cele mai bune intenții, cu cele mai lăudabile eforturi, legii fatale și inexorabile a subiectivismului și a parțialității.

„That is the question¹⁶!” Și o chestiune de o gravitate excepțională. Căci ne aflăm în fața a două date, două realități, tot așa de necontestabile, tot așa de precise și una și alta: 1). subiectivismul, parțialitatea fatală, inevitabilă a omului, ca entitate fizică și morală; 2). absoluta necesitate, pentru anumiți oameni, în anumite

16 „Aceasta e întrebarea” (engl.) — Shakespeare, *Hamlet* III, 1: *To be, or not to be, that is the question.*

situații, să ia hotărâri de o cât mai pură imparțialitate, hotărâri care devin cu atât mai bune, cu atât mai eficace, cu cât sunt mai imparțiale, mai curate de orice

[104 (108)]

subiectivism! După cum se vede, două realități de ordin nu se poate mai diferit și care par și sunt în realitate ireconciliabile. Să optăm pentru prima lege, subiectivismul fatal al personalității omenești, și să admitem că nu putem face nimic decât ceea ce ne exprimă numai pe noi? Sau să optăm pentru realitatea efectivă, pentru posibilitatea unor hotărâri imparțiale, riscând astfel să clădim pe o bază falsă, pe o necunoaștere a naturii profunde a omului? Tragică dilemă, una din cele mai tragice din câte există!

Atunci iată soluția pe care o propun: să părăsim pentru moment chestiunea astfel pusă, și s-o privim altfel, s-o privim pragmatic. Să luăm istoria adică și să cercetăm dacă au existat oameni, șefi de guvern și de state, care în ciuda subiectivismului inerent al naturii umane, au fost totuși capabili să ia hotărâri imparțiale, să guverneze pentru binele tuturor, pentru binele comunității, al țării, al lumii chiar. Și atunci dăm o a treia evidență, care pare absolut opusă celor două enunțate mai sus. Anume, că au existat realmente oameni, care fiind la fel cu ceilalți, adică subiectivi și personali, au știut totuși să transcende, să se învingă pe ei înșiși sau mai bine zis partea joasă din ei și să aibă o atitudine în conducerea afacerilor publice, ce a fost o adevărată binecuvântare divină pentru popoarele lor sau chiar pentru lume. Asta e cu atât mai de mirare, cu cât în viața lor obișnuită, erau la fel cu ceilalți oameni, supuși acelorași patimi politice și personale ca și ei.

Și aici apare nodul vital, partea pasionantă a chestiunii! Să recapitulăm într-o frază: 1). omul e subiectiv și parțial. Asta e o lege de fier. 2). Sunt momente și situații când totuși imparțialitatea e o condiție sine qua

non de acțiune; 3). asemenea acțiuni juste și imparțiale au existat și există! Le găsim în istoria lumii...

Atunci ne întrebăm: nu este oare o posibilitate pentru om ca printr-o ținută interioară, sub amenințarea unor factori gravi și copleșitori, să-și iasă din el însuși, să-și iasă din piele,

[105 (109)]

să se transcende și să se pună pe el însuși la o înălțime de vederi și de concepție care par complet inaccesibile restului oamenilor? Credem că da.

Această transcendere, acest grad înalt de imparțialitate poate fi atras și printr-o atitudine, printr-o asceză interioară. Totuși, sunt extrem de rare cazurile când se poate vedea aceasta. Cred mai degrabă că în afară de om sunt curente, mituri, imperative categorice, cărora le este supus, și în bătaia cărora stă omul politic, și care-l modelează, îl constrâng, s-ar putea zice aproape fără voia lui, să ia hotărâri și să facă acte ce depășesc cu mult umila lui personalitate. Aceste forțe, aceste mituri ar fi: interesul național, politica externă și opinia publică. Prins în brațele lor de fier, acest biet animal meschin, parțial, subiectiv și pătimaș care este omul, e zdrobit, malaxat, scuturat, silit să-și iasă din piele, să se întreacă pe el însuși, să fie la înălțimea lor. Pe urmă, când redevine persoană particulară, se miră el însuși cum a fost capabil de asemenea gesturi. Explicația e că a fost posedat, în sensul religios al cuvântului, de forțe imense de natură larg umană, colectivă, care l-au silit să-și iasă din pielea lui.

Una din cele mai evidente manifestări ale acestei părți e aceea a opiniei publice, a acestei opinii publice atât de hulite, atât de disprețuite, dar care reușește în anumite momente să se impună irezistibil. Și nu din cauza puterii ei materiale. Câteva regimente ar putea scălda în sânge fără teamă pe acei care o compun. Ci puterea ei morală, care prinde oamenii responsabili în brațele ei de fier și-i

silește să lucreze spre mai marele bine al țării. Căci opinia publică nu-i părerea lui $a + b + c$, ci masa lor la un loc, care este un al treilea element, și depășește abisul personalităților mici și comune din care e formată. O asemenea presiune a opiniei publice am trăit-o nu de mult...

Vremea, Nr. 345, 8 iulie 1934

ÎMPĂRĂTEASA SINGURĂȚĂȚII[...]²

Dar ca împărat al Austriei era insuficient; aducea numai acea ordine în lucru, o meticulozitate exagerată și organizată la maxim. Ca amant al unei fete tinere de 16 ani, curată, plină de viață și de iluzii, era și mai insuficient; Frantz-Josef nu putea să nască idealul bărbătesc decât unei grizete căreia îi plac uniformele sau cel mult unor țărânci voinice tiroleze, care l-au învățat pentru prima oară să facă dragoste, și pentru care a păstrat un gust toată viața. Senzual sumar, îl atrăgea în Elisabeta un gust virginal de floare, pe care ar fi dorit s-o smulgă el întâi.

Cu totul altfel Elisabeta! Crescută în afară de orice etichetă, departe de oraș, cu un tată boem, cântăreț la chitară, cerea totul de la dragoste. Omul pe care îl va iubi trebuia să aibă toate calitățile spirituale, fizice, poetice imaginabile. Așa și-l închipuia ea pe Frantz-Josef. Nu e de mirare deci, că după decorul acesta de basm al nunții, după uniformele, diamantele și splendoarea ceremonialului, după toată pompa aceasta ce era un paradox, pentru că părea destinată să contrazică realitățile cele mai evidente ale vieții, găsim în mijlocul nopții, în Hofburgul tăcut și adormit acum, o fetiță înnebunită de spaimă, plângând cu hohote, pe care dama ei de onoare, alertată în grabă, nu reușea s-o calmeze...

„Les hommes ne savent pas, ce que c'est pour une femme, que d'avoir mal couché pour la première fois. Autrement, ils prendraient mieux garde¹⁷”, spune Colette galica. Rezultatul acestei nopți a fost că a omorât iremediabil germenii de dragoste pe care îi avea Elisabeta pentru Frantz-Josef. Nimic nu a mai putut-o recâștiga.

¹⁷ „Bărbații nu știu ce înseamnă pentru o femeie să fi avut o primă noapte proastă. Altminteri, ar lua mai bine seama.” (fr.)

Abia după ani de zile se stabili între ei o prietenie bazată pe considerente sociale.¹⁸

[107 (111)]

După trecerea primei crize senzuale, Frantz-Josef fu complet recâștigat de către mama sa, arhiducesa Sofia. Aceasta spuse că a venit timpul să se răzbune pe fata nebună care a devenit împărăteasă a Austriei fără voia ei. Poate că ar mai fi fost posibilități de împăcare între Elisabeta și bărbatul ei. Dar un război crunt de șicane din partea soacrei sale, de înțepături de etichetă, de contrarietăți de fiecare ceas, de fiecare minut, se abătură pe capul bieteii fete, făcându-i viața imposibilă. Sentimentele cele mai naturale îi fură contrariate. Se simțea groaznic de singură în palatul acesta imens, așa că primele indicii de sarcină fură pentru ea o adevărată rază de lumină. Va avea un copil! Va avea un scop în viață! Dar eticheta, personificată de Sofia, interveni: o împărăteasă a Austriei e datoare numai să dea un moștenitor țării, dar să nu-l crească. „Va să zică nu sunt altceva decât o iapă de prăsilă!” spuse Elisabeta. Primul copil fu o fată. Mare decepție la Curte. Ne trebuie un prinț de coroană, exclamă toți miniștrii și toate cucoanele bătrâne de la Hofburg. Al doilea copil tot fată! Anturajul arhiducesei Sofia începuse să vorbească serios de un divorț. Împărăteasa nu dă nici un moștenitor! Se reexhumau pamflete infame contra Mariei-Antoineta, copiate de mâna Sofiei, pe care Elisabeta le găsea sub șervet la masă, sau pe toaletă. Nașterea primului fiu, arhiducele Rudolf, îndepărtă un divorț pe care oamenii de stat austrieci îl credeau devenit inevitabil. Și copilul acesta îi fu luat de etichetă și de Sofia. Nimic n-o mai reținea în acest palat. Era rănită în sentimentele ei cele mai naturale. Tot ce putea crea legături de afecțiune fusese tăiat, stârpit de la început, fie de brutalitatea împăratului, de o natură

18 2. Primul paragraf este ilizibil datorită deteriorării hârtiei.

ambitioasă, avidă de dominație, și de o etichetă meschină și neumană. Într-o zi Neue Wiener Zeitung¹⁹ anunță: „Majestatea Sa Împărăteasa a plecat cu un yacht pe un timp nelimitat în insulele Madere.”

În realitate era o fugă. Elisabeta sta pe puntea yachtului „Fantaisie” și privea Mediterana desfăcându-se într-o parte și alta sub bătaia vântului puternic. Instrument al evadării unei

[108 (112)]

împărăteasă de povești, yachtul era ultima expresie a luxului, a siguranței și a confortabilului. Invenție revoluționară pe vremea aceea; avea și baie: o sală mare pătrată cu ziduri de oglindă în care se putea vedea întreagă. În afară de accesoriile obișnuite avea o masă de masaj de fildeș și sidef, un divan cu mătase albă. Toaleta, masa și fotoliile se armonizau cu nuanța opalină a decorațiunilor.

Dar, și aici se vede în adevăr ce rupere însemna această evaziune, Elisabeta nu era singură. O întovărășea și secretarul ei, contele Imre Huniady, un ungar frumos și brun. Pasiunea și adorația ce se citeau în ochii tânărului, Elisabeta le citise de mult. Imre îi citea împărătesei pe Heine. Îi împărtășea gusturile literare. Elisabeta nu părea să aibă 23 de ani ai ei. Văzând-o, nimeni n-ar fi crezut că suportase șapte ani de viață conjugală nenorocită și trei nașteri. Avea cel mai frumos păr din lume: șaten închis, căzând în valuri până aproape de pământ. Sprâncene frumos arcuite peste ochii negri și adânci și învăluiți de gene lungi și mătăsoase... Erau motive ca bietul ungar să-și piardă capul... Între ei nu fusese nimic... Dar în seara aceea primă de libertate Elisabeta își examinează mai cu amănunțime corpul minunat. Simpla vedere a lui îi da bucurie. Și-l îngrijea cum își îngrijeau grecii templele. Fură amanți în noaptea aceea...

19 „Noua Gazetă Vineză” (germ.).

Madera, soarele, vegetația luxuriantă. Totul părea durat pentru eternitate. Dar este ceva etern în lumea asta, și mai ales dragostea? Hofburgul nu-și pierduse din ochi victima. Un ordin fulgerător de exil se abătu pe contele Huniady, smulgându-l pentru totdeauna. În urma lui venea o femeie a cărei viață fusese definitiv sfărâmată.

Se poate spune că Elisabeta din acel moment a murit. A murit viața ei simplă, intimă, feminină; lunga viață spectaculoasă care a urmat apoi, aventurile numeroase erau numai încercări de a polei suferințele unei femei rănite în sentimentele cele mai adânci de soție, de mamă și de amantă, adică în tot ce constituie o femeie. S-a și sforțat poate să

[109 (113)]

reconstruiască, prin multiple încercări, viața ei sfărâmată. Câteodată a crezut că a reușit, dar nu multă vreme. Dar aceste încercări, care la o femeie obscură ar părea obișnuite, au făcut dintr-o femeie de rangul, frumusețea, ilustrațiunea Elisabetei, una din cele mai pasionante romane ale timpurilor, povestea unui Faust feminin, veșnic nesatisfăcut, disprețuitor, singuratic, sfînx crud și adorabil. Până și suferințele au fost la înălțimea unui astfel de destin.

Revoluționarul și byronianul conte Bathiany și aventura lor sălbatică în pustă; liliata și imaculata legătură cu Hamletul rege, vărul ei, Ludovic al II-lea; plimbările pe lacurile smaraldine, Chierusee și Königsee, întâlnirile lor pe Insula Rozelor, numită așa pentru că erau pe ea cincisprezece mii de tufișuri de trandafiri, audițiile numai între ei doi ale lui Tannhäuser²⁰ și *Tristan*, cu Wagner dirijor de orchestră; dragostea virilă, profundă și inteligentă a contelui Andrassy, tovarăș de viață în decurs de lungi ani, servitor credincios al împăratului și ministru

20 *Tannhäuser* (1845) și *Tristan und Isolde* (1865), operele lui Richard Wagner. Grafia primului titlu e a textului tipărit.

de externe al Imperiului; jovialul și odihnitorul sportsman englez, căpitanul Bai Middleton; apoi catastrofele: Maximilian, amantul pe care-l iubea, împușcat în Mexic; sora ei, ducesa de Alençon, arsă de vie la Bazarul de Caritate²¹; apoi tragedia mută de la Meyerling²², unicul fiu, adorat, moștenitorul tronului, Rudolf, găsit mort cu metresa sa Maria Wetzera; Ludovic al II-lea nebun și înecat în lacul Stahrenberg; tragedii oribile asemănătoare cu cea a Atrizilor²³... toate sunt etapele spectaculoase ale unei vieți în afară de serie, și convergând toate spre scena finală: pe malul lacului Lemman un anarhist italian, Luccheni, se repede și înfige pumnalul într-o femeie în doliu ce se pregătea să ia vaporul. Murise împărăteasa îndepărtată a Austriei și Împărăteasa efectivă a Tăcerii, a Singurăității și a Orgoliului.

Vremea, Nr. 343, 17 iunie 1934

21 sursa: Neamul lui Atreu — Agamemnon, Oreste, Electra — blestemat din generație în generație, în *Orestia* lui Eschil; termenul de comparație obișnuit, în literatura epocii, pentru o familie urmărită de nenorociri succesive. Lovinescu enumeră înaintea lui șirul morților violente din casa de Habsburg.

22 Bazarul de Caritate — incendiul din Paris, 4 mai 1897, în care au pierit 126 de persoane, între ele Sofia, ducesă de Alençon, sora împărătesei Elisabeta. (vezi pagina 201)

23 Meyerling — Mayerling — castelul de vânătoare unde, la 30 ianuarie 1889, au fost găsiți morți arhiducele Rudolf și Maria Vetsera. (vezi pagina 208)

DANGĂTUL PĂCII... FETIȘUL PĂCII

Pax non privatio belli, sed virtus quae ex fortitudine
animae oritur²⁴.

Spinoza

Pacea nu e lipsa de război, ci o virtute care se naște din tăria sufletului. Suntem o specie mizerabilă. Cea mai puțin autentică și cea mai puțin sinceră. Nu îndrăznim să fim nimic până la capăt. Nu mai suntem animale dar e incontestabil că nu suntem încă oameni. Orice încredere în viață, în viitor, orice speranță, ne-ar fi riguros interzisă, dacă am privi starea noastră actuală, ipostaza noastră prezentă, ca ceva definitiv; nădărdum că suntem tranzitorii.

De aceea, numai ca fenomen *tranzitoriu*, ne devine explicabilă confuzia morală și intelectuală, amestecul de ce e mai rău și ce e mai bun, pornirile contradictorii din omul contemporan. Cred însă, că principala caracteristică a omului modern și care îi reliefează cel mai mult impuritatea și mizeria lui intimă, este discrepanța, abisul care separă năzuințele sale, de mijloacele lui de realizare, de dorința *efectivă* de realizare a năzuințelor sale. Nu e propriu-zis vorba de o insuficiență a mijloacelor – asta ar fi o scuză – ci de un simț al confortabilului, al comodității, de un conformism care-l reține să facă gesturile necesare, pentru a-și armoniza existența lui cu ideile. Să te pretinzi regele creației, să te pretinzi că ești liberatorul, nu numai al speciei ci al întregului Cosmos, ca să descoperi la urmă, că în fond nu ești decât un animal cu tabieturi!

24 „Pacea nu este lipsa războiului, ci o virtute care se naște din tăria sufletului.” (lat.) — **Spinoza, *Tractatus politicus* V, 4.** Autorul citează din memorie; textul canonic sună *Pax enim non belli privatio, sed virtus est, quae ex animi fortitudine oritur* — „Căci pacea nu este lipsa războiului, ci o virtute care izvorăște din tăria sufletului”. Autorul o traduce el însuși în fraza imediat următoare și o reia la sfârșitul articolului (p. 116).

Discrepanța dintre năzuințele omului și natura lui intimă este un fenomen general, care se dovedește real și activ în toate domeniile lui de activitate. Este o constatare valabilă și pentru cele mai umile acțiuni din viața ta de toate zilele ca și pentru religie, metafizică, concepții sociale și economice. E o

[111 (115)]

constantă a istoriei. Și dacă nădărdum totuși că situația aceasta e provizorie, e numai din cauza extremei scurtimi a istoriei propriu-zise a omului; câteva mii de ani, față de cele câteva sute de mii ai evoluției sale, necunoscute nouă.

Idolatria inveterată a omului l-a făcut totdeauna să adore orbește fetișurile. Nevoia aceasta e așa de organică în el, încât chiar atunci când pare că se eliberează de un fetiș, îl înlocuiește cu altul, căruia îi aduce aceeași adorație, aceleași sacrificii sângeroase ca celui dintâi. E calea cea mai sigură a spiței, mijlocul infailibil al forțelor întunericului, schimbarea aceasta de momeală, pentru a ține pe om într-o robie milenară. Ea lasă victimelor iluzia că la mijloc e vorba de un progres, când în realitate e numai o schimbare de perspectivă în aceeași temniță. A merge înainte e un progres; a sta pe loc, sau a se învârti în cerc în curtea închisorii e absolut același lucru. Omul are de o parte și de alta a ochilor niște apărătoare, care-l fac să nu vadă zidurile închisorii și-l fac să creadă că merge drept înainte spre orizont.

Un idol e prost pentru că e un idol, nu pentru ceea ce reprezintă. Cea mai înaltă concepție morală, ideea supremă de bine și de frumos, produse de cele mai luminate creiere ale omenirii, dacă sunt idolatrizate, au în ochii mei o valoare egală cu fetișul din pădurea ecuatorială, în fața căruia sălbaticul se simte obligat să-și sacrifice dușmanii.

Ideea de pace, în epoca noastră, a devenit un fetiș și de aceia are aceeași valoare intrinsecă proprie ca și

oricare Moloh sau Baal. Poate să apară unor spirite grosolane și simple un progres, faptul că nu mai adoră un fetiș de lemn sau o divinitate câmpenească, ci însăși ideea de iubire și de pace între oameni. În realitate, tot sclavi au rămas, și ce interesează mai presus de toate, singurul lucru important, singurul progres e *eliberarea* indiferent față de ce fetiș.

Spiritele pesimiste au spus că pacea este utopie, care nu va putea fi realizată niciodată. Și pare adevăr la prima vedere:

[112 (116)]

avem la dispoziția noastră mijloace științifice, care bine întrebuințate, ar aduce stârpirea mizeriei în întreaga lume; mii de ani, filozofi, artiști, învățați și profeți au răspândit, pe toate tonurile, Cuvântul cel Bun al păcii; inteligența noastră a ajuns la rafinamente și la niște rezultate practice, care ar fi părut imposibile chiar acum 50 de ani; ca să subziste totuși masacrele, revoluțiile, trebuie să existe un *rău* inițial în natura omului, o perversitate originară și nevindecabilă.

Cred că explicația asta e prea disperată. Nu că n-ar exista un om un rău inițial și originar, dar acest rău nu e un instinct criminal, un Schandefreude²⁵, ci o mentalitate de sclav, care se teme de libertate, și-și face un idol tocmai din ceea ce ar trebui să-l elibereze. Dacă ideea de pace a adus rezultate așa de derizorii, așa lamentabile în vremea noastră, nu e din cauza unei perversități, a unei răutăți inițiale a noastre, ci din cauză că ne-am făcut din ea un ideal, și atunci, ca toți idolii, și-a cerut și ea partea ei de adorație stupidă și de sacrificii omenеști. Un Moloh sau o Jaggemant tiranizau câteva triburi, dar idolul Păcii e adorat de două miliarde de oameni; de aici și nocivitatea lui.

25 Formă coruptă a germanului *Schadenfreude* — „bucuria răutăcioasă de răul altuia”. Autorul o folosește cu sensul de instinct criminal gratuit.

Să nu desperăm de pace și s-o credem imposibilă, ci să-i fim stăpâni, să fie ca o servitoare a noastră și atunci își va da primele rezultate pozitive și fecunde. Pacea să fie expresia forței noastre, nu a forței materiale, ci a forței spirituale, căci după cum spunea Spinoza, „Pacea nu este lipsa de război, ci o virtute care se naște din forța sufletească.” Atunci Pacea nu va mai fi, ca acum, expresia unor minți delicvescente, a unor conștiințe de mucava, a unei sensibilități de iloți²⁶, ci expresia supremei Forțe, a supremei virilități și aristocrații a caracterului.

Vremea, Nr. 318, Crăciun 1933

²⁶ iloți — populația aservită a Spartei; la Lovinescu, tip al sensibilității de sclav. (vezi pagina 206)

CONSTANTIN BRÂNCOVEANU

Constantin Brâncoveanu este ultima strălucire, cântecul de lebadă al vieții naționale în Voievodatele românești. După el, a urmat noaptea, murdăria și putoarea de care nici până acum nu ne-am dezinfectat încă în întregime. Ca și cum destinul ar fi vrut să întrupeze în el calitățile mijlocii ale rasei noastre, Constantin-Vodă, nu poate fi pus între geniile țării noastre; nimic excesiv, nimic extraordinar în el, afară de soarta sa; a rezumat însă calitățile de bun simț, de realism, de diplomatie ale neamului; calități pe care am fost obligați²⁷ să le avem, țară mică între vecini uriași care de abia așteptau să ne sfâșie – cum au și făcut-o în parte în cele din urmă.

Când Cancelarul Țării Românești, marele Logofăt Constantin Brâncoveanu Basarab Cantacuzino, s-a văzut ales Domn, lăsat cu limbă de moarte de unchiul său Șerban Vodă Cantacuzino, ales de boierii Țării, putea să-și spună că nimeni altul nu era mai îndreptățit să stea pe acest loc. Strângea în el toate gloriile voievodale și boierești ale țării.

Deasupra Oltului se înalță, înconjurată de ziduri de piatră, mănăstirea Brâncovenilor, cuibul neamului brâncovenesc. Pe acolo a trăit Matei din Brâncoveni, tovarăș de luptă al lui Mihai Viteazul și ajuns Domn al Țării sub numele de Matei Basarab. De fapt era Craiovesc, din familia celor mai mari boieri ai Olteniei. Șeful familiei Brâncoveanu ajunsese un nepot al voievodului, Preda: mama lui era fiica unei surori a Domnului. Papa, postelnicul fiul lui Preda, fu omorât mișelește, după moartea Voievodului Șerban Cantacuzino, de către seimeni²⁸ răsculați, iar pe piatra de pe mormânt stă scris: „I s-a întâmplat pieire în

²⁷ Sublinierea e a autorului: calitățile de bun-simț și diplomatie nu au fost alese, ci impuse de situația geografică.

zilele lui Constantin Șerban Voevod pe vreme ce s-au ridicat dorobanții, călărașii hoțește asupra Domnu-său și a neamului boeresc: atunci au ucis pe Papa, postelnicul fiu de leat²⁹ 7163 (1655)”.

Papa avea prin mamă-sa, nepoată de fiu a Domniței Florica, fiica lui Mihai Viteazu, sânge din sângele marelui

[114 (118)]

Voievod. Soția lui era Stanca, fiica postelnicului Cantacuzino și a Doamnei Elina, fata lui Radu Șerban, și pe acela al imperialilor Cantacuzini. Erau în număr de trei: Constantin, Matei și Barbu.

Printr-o grozavă fatalitate a sângelui cel care va muri ca martir al credinței sub securea lui Gim-Ali³⁰, avu pe tatăl său omorât de pretorienii venetici, pe bunicul său ucis de un Domn nebun, Mihnea Vodă cel rău, fără nici o vină.

Moștenitor al acestui neam tragic, Constantin părea destinat și el să sucombe blestemului familiei sale. Rămas singur, orfan cu frații morți de timpuriu, nimic nu mai părea că-l poate apăra. Totuși, anumite virtuți de sânge rece, de diplomație, de stăpânire îl făcură să se strecoare nevătămat printre primejdiile îngrămădite pe capul său. Câtăva vreme, vegetă prin funcțiunile subalterne de postelnic³¹ al doilea. De abia sub Duca-Vodă în 1667 trecu la logofeția a doua. Venirea pe tron a unchiului său, aprigul și întregul Șerban Vodă Cantacuzino îl săltă la dregătoria mare de Agă, pe care o avusese și Mateiu

28 seimeni — mercenari pedestri din oastea Țării Românești, răsculați în 1655. (vezi pagina 210)

29 leat — an (din slav.); „de leat 7163 (1655)” — datare după anii de la Facerea lumii. (vezi pagina 207)

30 Marele vizir Damad Ali Pașa (numit și Silahdar Ali), sub a cărui cărmuire a fost executat Constantin Brâncoveanu la 15 august 1714. Forma „Gim-Ali”, folosită de autor și la p. 122 („Gin-Ali Pașa”), reproduce o transcriere mai veche.

31 postelnic — mare dregător însărcinat cu camera domnească și cu relațiile externe. (vezi pagina 210)

Basarab. În 1661 era postelnic, în 1682 Spătar Mare și în sfârșit în 1687 mare Logofăt.

În acel moment era cel mai de vază boier din Țara Românească. Stăpân pe moșii nemăsurate, întrunind în persoana sa drepturile la tron ale celor mai vechii familii, frumos, deștept, priceput în afacerile țării, Constantin Brâncoveanu, în vârstă de 35 de ani, era în ochii multora viitorul Domn, chiar în ochii lui Șerban Vodă, în caz de moarte timpurie a lui.

La 29 Octombrie 1683 se săvârși din viață voievodul. Ceea ce a urmat nu se poate descrie mai vioi, decât în cele ce urmează, de Radu din Popești: „De vreme ce au murit Șerban Vodă, boierii cei mari și al doilea care se întâmplase în București s-au strâns toți la Spătărie... Și făcură socoteală că Constantin Logofătul Brâncoveanu era neam de-a lui Matei Vodă, și are și alte bunătăți, blândețe și altele, să ridice pre dânsul Domn; că și om este în vârstă de va putea chivernisi

[115 (119)]

Domnia cum se cade, în vreme ce țara este ocolită de oști și de primejdii. Și aleseră ca Domn pe Constantin Logofătul, și se ridicară iarăși din Curtea Domnească și meraseră la Mitropolie unde este obiceiul a se pune domn, și îndată ce au sosit acolo, au strâns oștile și au trimis acolo un boier de au chemat pe Constantin Logofătul de la Curte că rămăsese acolo, și îndată ce sosi ziseră cu toții: Logofete, noi cu toții pohtim să ne hii Domn. El zise: Dar ce aş avea eu cu Domnia? De vreme ce ca un domn sunt la casa mea, nu-mi trebuiește să fiu. Iar ei ziseră: Ne rugăm nu lăsa țara să intre alți oameni sau răi, sau nebuni, să o strice, ci fii!.. Au șezut în scaune și au zis: Mulți ani! Deci făcând mâlcomie începu să zică Domnul boierilor: Dumneavoastră știți că eu am fost la casa mea ca un Domn, trăit-am cum am vrut... ci d-stră m-ați pohtit și fără voia mea m-ați pus Domn în vremuri ca acestea turburate. Ci dar acum trebuiește vrerea tuturor...

Aciaș toți răspunseră: Toți voim, toți pohtim! Zise iar: Dacă pohtiți toți, mi-e voia și mie. Să-mi dați un jurământ în fața lui Christos, precum veți fi cu dreptate și de-ar veni vreo primejdie Domniei mele despre vreo parte, să stați cu mine toți: Să fie așa!”...

Am redat aceste rânduri pitorești și vii pentru că din ele apar nu numai evenimentele, ci și personalitatea voievodului: foarte fin, foarte diplomat știindu-se a se lăsa dorit, demn și sigur de el, ambițios, dar cu sânge rece și dibăcie. Aceste calități l-au făcut să fie un domn mare în spiritul vremii lui. Și vremurile erau atât de grele atunci, plasa de încurcături era atât de inextricabilă, că a fi mare în timpul acela însemna a fi de două ori mare.

De măreție cu armele nu mai putea fi vorba pentru țara noastră. Împărățiile din jurul nostru crescuseră și deveniseră imperii vaste. Crescuse Rusul, crescuse Germanul; numai Turcul dădea înapoi, după victoria marelui Sobieski la zidurile Vienei. Dar asta nu-l făcea mai puțin amenințător pentru noi. O împărăție turcească puternică, sigură pe ea, ne-ar fi lăsat în

[116 (120)]

pace. Una în decadență, devenea bănuitoare, lacomă, schimba domnii, storcea țara, trezea pofta dușmanilor ei ce-și treceau oștile peste trupul țărilor noastre.

Unui Constantin Brâncoveanu Domn spre sfârșitul veacului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea îi era imposibil să fie domn mare cu armele. A fost prin diplomația sa, prin dibăcia suverană cu care a știut să țină mai mult de un sfert de veac Muntenia în afara certurilor celor trei puteri, Turcia, Austria și Rusia, dând tuturor impresia că ține cu el. Nu era nici minciună, nici duplicitate. Era imperativul categoric al existenței noastre ca neam. El a fost cel dintâi care a creat în România tradiția diplomatică de cumpănire între Turcia și Rusia, tradiție care nu exista până la el. Colegul său din Moldova, deși infinit mai cult și mai inteligent, nu a avut

doigté-ul³² lui Brâncoveanu, și și-a pierdut domnia la jocul acesta primejdios.

La un anumit grad de avere, bogăția nu mai înseamnă nimic. Brâncoveanu era atât de bogat, că averea lui se confunda cu aceea a țării. Să fi fost aceasta cauza? Fapt e că s-a îngrijit de țară cu o dragoste, cu o iubire de proprietar. Protejarea negustorilor, înzestrarea unei fete, ușurarea țărănimii și căpătuirea unui băiat i se prezentau firesc în minte pe același plan. Și pe bună dreptate deoarece nu putem să ajutăm, nu putem să facem să prospere, decât ceea ce este în legătură **organică** cu noi, aproape carnală. Brâncoveanu, părinte, posesor și uzufructar al țării, i-a făcut mai mult bine, decât ar putea cel mai bine intenționat, dar fără contact de carne, Președinte de Republică.

Patrician român, cu fii și fiice, strămoși și bogății imense, orice situație l-a găsit pe Brâncoveanu la înălțimea ei. Și politica lui externă avea o coloratură familială. Ar fi vrut, și a încercat să domnească în Ardeal și în Moldova prin fiii și ginerii săi, adunați în jurul capului spiței, într-o legătură, jumătate de rudenie, jumătate de clientelă.

[117 (121)]

Își păstori țara cu un bun simț și un realism latin. Ar fi cea mai mare greșală din partea noastră să-l credem un egoist obișnuit. Mai degrabă era un dinamism interior care-l silea să propășească, să se înmulțească, să se întindă. Zodia lui era cea a Fecundității pe toate domeniile, a unei creații fatale de bunuri pământești, dar această creație devenea aproape, își pierde orice aspect vulgar, semănând cu aceea a patriarhilor biblici, cărora le creștea familia.

32 *doigté* (fr.) — literal „digație”; prin extindere, tactul, dibăcia fină a atingerii, simțul exact al măsurii în tratarea unei situații delicate. (vezi pagina 204)

Ca toți adevărații stăpânitori în veac, știa să dea lui Dumnezeu ce-i al lui Dumnezeu, sau cum ar spune ce-i vechi, știa să împace pe Nemesis³³, zeița nu a răzbunării ci a echilibrului, căreia nu-i place niciodată nici o continuă prosperitate, nici o continuă nenorocire. Ctitor magnific de biserici, de așezăminte culturale, era animat de aceeași simțire ca și miliardarii americani din secolul al XIX-lea, aprigi vânători de dolari, dar care știau să dea dezinteresat sute de milioane de dolari așezămintelor culturale și muzeelor. Clăditul de biserici la Brâncoveanu, ca și în general al tuturor Domnilor români, pornea din motive sufletești mai adânci decât protecția diletantă a artelor, a principiilor italieni sau a Burbonilor. De o parte, un estetism gratuit, un neronism subtil, pe de altă parte sentimentul unei legi cosmice, de echilibrare, de o repartizare inexorabilă a drepturilor și a datoriei, pe terenul material cât și pe cel spiritual.

Orișice este echilibru între oameni sau în natură este o creație ad hoc. Împotriva ei conspiră toate forțele firii, haotice și dezorganizate prin esența lor. Și forțele erau imense în țara noastră pe vremea Brâncoveanului. Era Turcul în decadență, devenit hrăpăreț, poate din fire, devenit și bănuitor. Erau boierii noștri totdeauna porniți pe conspirație, fronda noastră națională. Era puternica familie a Cantacuzinilor, care-l privea pe Vodă Constantin ca pe un uzurpator. Era politica de cucerire a Habsburgului și a Rusului care ne voiau fiecare, dați exclusiv de partea lor. Acestea erau câteva din forțele de haos

[118 (122)]

ale naturii de pe atunci. Echilibrul care era Brâncoveanu nu a putut să le reziste.

33 Nemesis — Zeița grecească a împărțirii drepte (némein, „a împărți”), care veghează ca nimeni să nu treacă măsura sortită. (vezi pagina 209)

Douăzeci și șase de ani a știut să le stăpânească prin inteligența și finețea sa. Le-a opus nu numai calitățile spiritului său, ci și creația lui bine organizată de Domn și de tată de familie. Și poate și furtuna cea din urmă ar fi trecut dacă însuși cel Rău nu și-ar fi pus și el eforturile alături cu celelalte forțe ale haosului. Reprezentantul lui în acest caz a fost Marele Vizir Gin-Ali Pașa. Nebun sanguinos, avea o idee fixă: Împărăția decăzuse prin blândețe și ea ar învia, s-ar întări, ar domina dacă în afară s-ar porni războiul cu vecinii, iar înlăuntrul, sub învinuire de trădare, s-ar fărâma cu securea orice autoritate, orice bogăție, orice influență, însușindu-se banii celor jertfiți. E același om care în 1715 scaldă în sânge, cu o barbarie oribilă, Moreea, smulsă de la venețieni.

La 15 august 1714 Domnul avea să-și serbeze 60 de ani. Comandase cu acest prilej medalii de aur de la Viena. Și acest detaliu infim a fost întrebuințat de dușmanii săi: voia să se facă independent. Marți la 3 aprilie 1714 sosi la București Capugi-baș, Mustafa Aga, Hambar Emir, o veche cunoștință, fără a trezi vreo emoție deosebită. Era un cunoscut. Spunea că se duce spre Hotin. Brâncoveanu se ridică să-l întâmpine și înaintă până în mijlocul odăii și-i spuse turcește: Așează-te Agă! Dar capugiul îl opri și scoțând năframa neagră a maziliei, i-o puse pe umăr: „Porunca Sultanului este că tu ești mazil și trebuie să pleci cu toată casa ta cu fiii și ginerii la Țarigrad. Te compățimesc și-mi pare rău că ți-am adus știri așa de rele.”

Firmanul imperial avea acest scurt și grozav cuprins: „Pentru că te-am găsit pe tine Brâncovene, nevrednic și hain, ca unul care ai adus pe muscali la Brăila, le-ai dat zaherea³⁴, ai pus biruri nouă pe țară și ai despuiat-o și nu te-ai mulțumit cu scaunul de Domnie ce ți-am hotărât, pentru aceste greșeli deci și multe altele te scoatem din

34 zaherea — provizii de grâne datorate Porții (din turc. (vezi pagina 213)

Domnie și-ți poruncim să vii aici la noi, cu toată casa și seminția ta; pentru aceia am și trimis la

[119 (123)]

tine pe Imbrohorul cel Mare.” Jale și plânsete la Curte. Boieri care vor să însoțească pe stăpânul lor până la Stambul. Și aceasta o făcu Turcul cu o mână de oameni, în mijlocul unei populații care i-ar fi putut extermina imediat. Până într-atât decăzuse țara! Spătarul Ștefan Cantacuzino, autorul principal al căderii, devenit acum Ștefan Vodă, se înfățișă în fața vărului său. Învingutul, care se ducea la moarte, îi spuse aceste vorbe: „Ștefane, feciorul meu, dacă aceste nenorociri ale mele vin de-a dreptul de la Dumnezeu pentru păcatele mele, facă-se voia Lui! Dacă însă vin din răutatea omenească, pentru a-mi vedea pieirea, Dumnezeu să ierte pe dușmanii mei, dar să se păzească bine de mâna grozavă a dreptății dumnezeiești, răsplătitoare.” Peste doi ani. Ștefan Vodă avea să constate dacă Brâncoveanul vorbise adevărul.

Cu Doamna, cu toți fiii, cu patru gineri, el plecă spre Dunăre, pe care o trecu, neagră și posomorâtă, în chiar Noaptea Învierii. Abia peste trei săptămâni sosiră la Constantinopol unde fură cu toți închiși la Edicule³⁵, temuta închisoare a celor șapte turnuri. Chinurile hoțеști cu tăieturi la cap și mâini, cu arsuri pe piept, față de soție și copii, ținură trei luni, până ce se crezu că se scosese tot ce putea da. Duminică, 15 August 1714, în Sântă Măria Mare, când împlinea șazeci de ani și era ziua Doamnei se împlini soarta. Erau haini, și persoana, seminția hainului se nimicește după lege. Fură mânați în fața Sultanului ce privea de pe caicul său, a întregii Curți, a Vizirului sângeros și a mulțimii de piatră. Cu picioarele goale, în cămașă, zdrobit de torturi, păsea acel ce fusese unul din principii cei mai străluciți ai Europei.

35 Edicule — Yedikule, „Cele șapte turnuri” — fortăreața-închisoare de la Constantinopol, unde au fost întemnițați Brâncovenii. (vezi pagina 204)

Căzu întâi cel mai mic copil, Matei, apoi pe rând, Radu, mirele din ajun, Petru și Constantin cel mândru. Întâmplarea cu abjurarea e un simplu basm. Se obosise gâdele? Dar nu desprinsese dintr-o dată capul de trunchiul bătrânului Domn. Capetele au fost purtate în sulite pe străzi, și ținute pe poarta Seraiului ca și acelea ale unor răufăcători, în văzul tuturor. Seara fură aruncate în mare. Trupurile martirilor au

[120 (124)]

fost pescuite de mâini pioase de creștini și îngropate în mijlocul albăstrimii mării de Marmara, în Mănăstirea Chalke.

După trecere de ani, cu cheltuială multă, scăpându-și nepoțelul cu viață ca prin minune, Hecuba³⁶ acestei tragedii, Doamna Maria, soția mucenicului Domn, aduse în țară resturile sfințite ale soțului ei. Le așează în biserica Sf. Gheorghe cel Nou, sub o piatră fără inscripție, deasupra căreia strălucea numai lumina unei candelă minunate și în a cărei filigrană sta numele martirului.

«Această candelă ce s-au dat la Sf. Gheorghe cel Nou, luminează unde odihnesc oasele fericitului Domn I-u. Constantin Brâncoveanu Basarab Voievod și iaste făcută de Doamna Mariei Sale Maria, carea și Măria sa nădăjduiește în Domnul iarăși aicea să i se odihnească oasele; Iulie în 12 zile 7228 (1720) »

Vremea, Nr. 339, 27 mai 1934

³⁶ Hecuba — regina Troiei, care și-a văzut pierind soțul și copiii; tip al mamei îndurerate — aici, doamna Maria Brâncoveanu. (vezi pagina 206)

SENSUL UNEI CONFERINȚE

Conferința și întâlnirea cordială între ziariștii români și confrății lor sârbi și cehi pot da naștere, cred, la o serie de reflecții care să depășească banalitatea politicoasă, locurile comune, firitisirile care nu înseamnă nimic. Ar trebui să dispară din mentalitatea noastră superficialitatea aceea care crede că orice antagonism, oricât de grav ar fi el, orice neînțelegere dintre popoare, necunoașterea reciprocă și profundă, pot dispărea prin conferințe, expoziții, mese cu lăutari, taraf și grătar. În acest optimism, în acest continuu „las' c-o să fie bine”, în acest refuz de a lua nimic în serios, de a fugi cu groază de orice aprofundare, pentru că e incomodă, aspră și alungă cheful și buna dispoziție, văd una din cele mai oribile, mai rușinoase tare ale poporului nostru. Aș vrea să-mi pot șterge din minte, aș vrea să nu mai fie posibilă, sosirea delegaților presei latine la noi în țară și prinderea lor la coborârea pe debarcader într-o horă națională, cordială și tâmpită. Ce-au crezut oamenii aceia despre noi? Aș vrea să nu se mai repete un fapt datând de-abia de câteva săptămâni, când venind pentru conferințe, un ilustru romancier francez, intelectual rafinat, filozof subtil, i s-a dat de către niște scriitori, despre care cel mai mult bine ce se poate spune e că ocupă câte un loc oficial în literatura română, i s-a dat o masă la „Leul și Cârnatul”, cu grătar, cu mititei și cu un balaur de lăutar ce-i cânta bietului străin aiurit, la ureche...

De asemenea, sunt contra conferințelor acelor care depășesc prin programul lor ambițios posibilitățile de realizare ale omului. Nu cred în congresele ce-și propun să stabilească pacea, să înfrățească pe negri cu suedezii și pe români cu chinezii. Pentru că ceea ce importă sunt nu bunele intenții și scopul, ci dacă se pot realiza, dacă nu

sunt vaste și fac să plesnească posibilitățile reale și pozitive ale omului.

O conferință însă ca aceea a presei Miciei Antante este binevenită nu atât pentru intențiile ei lăudabile (trec pe al

[122 (126)]

doilea plan), ci e interesantă, e binevenită pentru că programul ei e realizabil, e uman posibil, nu-și propune scopuri prezumțioase și inaccesibile.

Acest scop e, pe lângă fireasca încercare de a face și mai cordiale și mai intime legăturile dintre statele componente, acest scop mi se pare a fi încercarea de a realiza, de a defini, de a arunca primele fundamente ale unui tot organic, ale unei entități culturale și spirituale a Statelor Miciei Antante. Este acest program prezumțios și inaccesibil, ca acelea pe care le enumeram mai sus?

Nu, pentru că e vorba de popoare învecinate, care au trăit mai mult sau mai puțin sub aceeași stea spirituală, în același climat afectiv. Sunt evidențe geografice care se impun și ca evidențe spirituale. Aruncați-vă ochii pe hartă și vi se va părea evident, limpede, fără discuție, că în jurul acestei bătrâne Dunăre, popoarele formează un bloc, un complex divers dar unitar lăuntric, o unitate care există latent, providențial, și pe care e de datoria noastră s-o scoatem din domeniul latenței, din blocul său de marmură, și să o perfectăm, să-i înfiripăm viața. De aceea, Congresului Miciei Antante a Presei n-o să-i spunem un banal „Bine ați venit” sau „Să trăiți fraților”, ci să-i urăm cu o austeră cordialitate lucru spornic.

Dar mai este ceva. Această încercare de a constitui un organism cultural și spiritual din Statele Miciei Antante, bazat pe o unitate latentă și pre-existentă, impusă de imperativul geografic, această încercare ar rămâne cu totul imperfectă dacă s-ar mărgini numai la o Mică Antantă a Presei. Asta trebuie să fie numai un început, o luare de contact. Ar fi dezolant să se oprească numai la periferia cordialității și a declarațiilor sentimentale.

Omul e un singuratic prin părțile profunde ale Personalității sale. Când Aristotel l-a declarat „animal sociabil” a avut în vedere numai instinctele sale de securitate socială, de organizare defensivă contra naturii și a dușmanilor. Dar considerat deasupra contingentelor, „an sich³⁷³⁸”, omul e

[123 (127)]

singuratic, e impermeabil pentru alții. Pentru a sparge acest zid al tăcerii, pentru a tăia canale prin impermeabilitate, trebuie o adevărată efortare eroică, o învingere pe sine și a altora. O asemenea efortare eroică, o asemenea spargere trebuie să facă și popoarele ce sunt destinate prin interes, afinitate sau imperativ geografic, să constituie un tot organic, o entitate viabilă. Mica Antantă³⁹ a Presei, foarte bun lucru! Pentru început. „Elle mène à tout, à condition d'en sortir!⁴⁰” ar fi să spunem despre ea, aplicându-i dictonul celebru ce s-a spus despre presă. Dar e numai o anticameră, o sală de așteptare, după care trebuie să vină vizite de scriitori, conferințe, traduceri de cărți, burse de la un stat la altul, excursii de intelectuali, o încercare profundă de înțelegere a sufletului celorlalte națiuni, o încercare atât colectivă cât și personală, ca să nu mai vorbim de directorat economic, reconstituirea sub forma lui economică a imperiului dunărean. Căci dacă Austro-Ungaria era o eroare psihologică, era în schimb o mare realizare economică! Pacea mondială, constituirea unui organism mondial, ca și orice alt organism viu, nu va fi viabilă decât prin gruparea

37 „în sine” (germ.) — termenul kantian pentru lucrul considerat în el însuși, independent de felul în care ne apare. (vezi pagina 199)

38 an sich — „în sine” (germ.) — termenul kantian pentru lucrul privit independent de felul în care ne apare. (vezi pagina 199)

39 „Ea duce la orice, cu condiția să ieși din ea!” (fr.) — vorbă atribuită lui Jules Janin despre gazetărie, aplicată mai întâi, de Edmond About, studiilor juridice.

40 Mica Antantă — alianța dintre România, Cehoslovacia și Iugoslavia (1920-1921), cu o „Mică Antantă a Presei” constituită în 1930. (vezi pagina 208)

unor alte organisme mai mici, Liga Națiunilor fiind neviabilă pentru că grupează de-a dreptul toate națiunile, când ar trebui să grupeze organisme de mai multe națiuni! Mica Antantă politică și mai ales culturală mi se pare un exemplu clasic (și unic deocamdată) de un organism viabil de a doua zonă, din care trebuie format organismul cel mare, mondial.

Vremea, Nr. 344, 24 iunie 1934

LA LENIN PRIN PETRU CEL MARE

Este caracteristic faptul că toate mișcările sau teoriile care au pretenția să fie universaliste, adresându-se omului singur și nu unei anumite clase sau unui anume popor, au fost studiate de către istorici ca atare; au fost privite și cercetate în acest sens; oamenii care le-au creat, mediul și țara care le-a produs, au fost lăsate cu bună știință alături. Este o candoare împinsă peste limitele îngăduite; omului care creează o teorie universală, îi este foarte dezagreabil să i se spună că sistemul lui se datorează mai puțin inteligenței, rațiunii, imparțialității și spiritului sau științific, decât instinctelor sale nemărturisite, rasei sau clasei sale sociale.

Așa de pildă cred că i-ar fi fost foarte dezagreabil lui Kant să i se arate influența puritanismului familial și a educației sale pietiste în filozofia sa, precum și că imperativul categoric are în componența sa și atmosfera orașului Königsberg. Tot așa, și lui Marx i-ar fi displicut să i se arate că mai mult decât cultura și inteligența sa, rasa lui iudaică, mentalitatea de ghetto a unui lung șir de strămoși, au fost mai decisive pentru scrierea *Capitalului*. Lenin de asemenea ar fi disprețuit pe un adversar dacă i-ar fi pomenit de sângele lui tătar; detaliu fără însemnătate în ochii lui; fapt hotărâtor pentru un istoric de mai târziu.

Comunismul se află acum în forma lui prozelitică; e fatal deci să ia o formă supranațională și universalistă; un francez greu va fi convins de ecumenicitatea și de excelența universală a comunismului dacă i s-ar arăta că în țara unde se practică acum, se datorează unor întâmplări, condiții și împrejurări cu totul locale, autohtone, fără echivalent în celelalte țări. În adevăr asta n-ar ajuta la propagarea comunismului! Și corifeii lui se păzesc să insiste asupra acelor fapte, aiurind publicul cu o pseudo-argumentare științifică, cu o masă de argumente

și legi economice, care după părerea lor sunt valabile și dincolo și dincoace de Pirinei. Dar pentru noi

[125 (129)]

care nu suntem nici partizani, nici dușmani, ci vrem să vedem adevărul în față, așa cum este, indiferent de ce deziluzie ne aduce, metoda rusească de propagandă ne este mai mult decât suspectă. Ceea ce ne interesează înainte de toate, e întrucât comunismul rusesc, în aplicările, în teoria, în mentalitatea și psihoza sa este valabil pentru europeni. Răspuns nu putem avea la această întrebare decât dându-ne seama întrucât comunismul este justițiabil prin istoria rusă.

Răspunsul într-o anumită măsură ni-l dă Marc Slonim, poligraf foarte bine informat, în al său *De Pierre le Grand à Lénine*⁴¹. Putem să acceptăm concluziile sale, sau mai bine spus concluziile pe care le tragem noi din faptele expuse de el, cu atât mai mult cu cât Slonim este un comunist militant nesuspect de parțialitate burgheză.

Se știe admirația pe care o avea Lenin pentru Petru cel Mare, admirație care nu poate să mire pe nimeni dintre aceia care cunosc gustul pentru autoritate, pentru metoda forte, pentru aplicarea violentă a reformelor sociale, caracteristice celor doi mari ruși. Se povestește că într-o seară pe la sfârșitul vieții sale, Lenin dispăruse din Kremlin. Panică pe toată lumea! Ce s-a făcut Vladimir Ilici?

În sfârșit, după ore de căutare înfrigurată a fost găsit în muzeul Kremlinului cufundat într-o meditație adâncă lângă cizmele uriașe ale lui Petru cel Mare, murmurând: Ce om! Ce pumn! Ce putere!

Petru cel Mare a introdus cu violență modul de viață occidental. I se părea indispensabil pentru Rusia. S-a lovit de o rezistență tacită și pasivă a unui popor barbar, îndrăgindu-și barbaria. De aici, o metodă de civilizare care

41 „De la Petru cel Mare la Lenin” (fr.) — Marc Slonim, Paris, 1933.

întrunea convingerea, spânzurătoarea, cărțile, rugurile, muzee, facultăți, monopoluri, mode și bărbierul de la intrarea orașului.

Reformele lui Petru cel Mare au dat naștere la critici și la o opoziție care au continuat până astăzi, mai mult sau mai puțin bine motivate, susținute cu mai mult sau mai puțin talent. Fapt e că urmașii lui Petru cel Mare au continuat să aplice

[126 (130)]

metodele sale, nu într-atât însă cât le-ar fi aplicat marele împărat. S-au temut de ultima concluzie a reformei petrinene, care ar fi fost emanciparea și promovarea claselor de jos. Atunci bolșevicii au luat din mâna țarismului debil frânele puterii. Metodele însă, mentalitatea, modus-ul într-un cuvânt au rămas aidoma cu acelea a lui Petru cel Mare, rusești prin excelență, justițiabile deci prin istoria rusă. Trebuie să notăm asta, când vedem comuniștii occidentali pregătindu-se să aplice în Europa sistemul rusesc. Trebuie să ne dăm seama că popoare conduse de sceptrul lui August, Carol cel Mare sau Frederic de Hohenstaufen au altă mentalitate și alte necesități decât un popor format de cnutul lui Gengis-Khan.

Vremea, Nr.296, 16 iunie 1933

MISTICA FASCISMULUI

E poate în amintirea tuturor că împăcarea Italiei fasciste cu Vaticanul nu s-a produs dintr-o dată. Au fost mai întâi vreo șapte ani de bonderie din partea Vaticanului și de avansuri amestecate cu amenințări din partea Ducei. Bisericii i se părea suspect acest exces de zel al fostului socialist, al fostului mâncător de popi, convertit tardiv, al cărui zel de neofit părea tot așa de îndoielnic ca și politețea suspectă a parvenitului...

Au urmat apoi împăcarea zgomotoasă, acoladele, tratatele solemne, prin care ex-Directorul lui Avanti asigură Bisericii Catolice avantaje imense și nesperate: renta votată în 1870 și neprimită până acuma de Vatican, vărsată dintr-o dată, adică un condei de câteva miliarde de lire, învățământul religios obligatoriu, articole de drept canonic introduse în Codurile italiene, etc. Părea natural ca de acum înainte, Statul fascist și Papa să meargă mână în mână, deoarece toate conflictele și toate litigiile păreau lichidate între ei doi.

Totuși, la câteva luni abia după Concordat⁴², un conflict grav izbucni între cele două puteri care păreau destinate să se înțeleagă de-acum înainte pentru totdeauna. Motivul: instrucția școlară. Vaticanul avea impresia că școala italiană cultiva la elevi o idolatrie a statului și a puterilor din el, care nu era compatibilă cu pura doctrină creștină. Că fascismul promova o teorie a statului, cu totul păgână, preconizând o atotputernicie guvernamentală, care nici măcar nu se baza pe dreptul divin, ca monarhiile absolute, ci se justifica numai prin ea însăși. Într-un cuvânt statolatria atotputinței a păgânilor romani... Guvernul italian a protestat că nu acestea erau

42 Concordat — Tratatul din Lateran (11 februarie 1929) între Italia fascistă și Sfântul Scaun, care au încheiat „chestiunea romană”. (vezi pagina 203)

intențiile lui și incidentul, care ajunsese până aproape de excomunicare, a părut aplanat.

Totuși impresiile Vaticanului sunt în general foarte juste. Asta îi și face forța. Dânsul presimțea în concepția despre stat fascistă o filozofie și o gândire pe care o condamnase în Franța, cu "Action française". Dar altceva e să condamni intelectuali care nu-ți pot răspunde, la 15 000 km

[128 (132)]

distanță, și altceva pe Mussolini, cu care ești într-o continuă atingere. Curia romană a tăcut deci, și astfel s-au păstrat aparențele. Pentru cât timp? Cel puțin atât cât vor mai dăinui democrațiile, pentru care papa actualmente domnind are o pronunțată aversiune.

Primejdia pentru creștinism există într-adevăr latent în Italia. Se elaborează acum, pe neștiute (deci cu atât mai primejdios), o filozofie de stat, despre care se poate spune că vrea să reînvie concepția romano-păgână de guvernare. Statul fascist fiind totalitar, adică având exigențe și concepții spirituale (s-ar putea spune, mai ales), întreaga regiune sufletească unde se elabora religia, și care în general era lăsată în pace de democrație, se simte amenințată și pusă în obligația să aleagă. Să aleagă între creștinism, care prevede blândețe, iertarea păcatelor, iubirea aproapelui, reducerea aparatului de stat la minimum posibil, și imperialismul spiritual fascist care cere supunere orbească față de stat, disciplină, represiunea aspră a răzvrătirilor și a răului. Se vor putea împăca vreodată aceste două concepții?

Dacă guvernul fascist răspunde deocamdată ipocrit că da, se desenează de pe acum în sânul intelectualității italiene o mișcare spirituală în care se încearcă restabilirea vechii ideologii etatiste păgâne. Am cunoscut sporadic această activitate; acum, am ocazia s-o urmăresc într-o publicație periodică permanentă, așa cum se manifestă ea, anticreștină, pătrunsă de cultul forței, al

bărbăției, al aristocrației. Prietenul Mircea Eliade mi-a procurat colecția revistei *Krur*⁴³ (fostă *Ur*), *Rivista di studii esoterice*⁴⁴. Ea e condusă de J. Evola, om tânăr, frumos, care a dus o viață vibrantă și intensă. Trebuie s-o spunem de la început: dacă avem rezerve față de fondul însuși al ideologiei lui *Krur*, mai ales asupra criticii pe care o aduce creștinismului, omagiul nostru merge spontan și fără ezitare la înalta ținută intelectuală a lui Evola și a colaboratorilor săi, la autenticitatea de metal nobil a gândirii și simțirii lor, la aristocrația distantă și mândră a concepției lor de viață, care

[129 (133)]

tranșează pe infamul plebeianism al lumii moderne. Că în Italia fascistă se prepară acum o viață mai nobilă, mai virilă, mai pură în linii și elanuri, o dovedește întreaga activitate de acolo. În nici un caz revista *Krur* nu poate fi pusă alături de nenumăratele publicații teozofice și spiritiste din lume. Este însă o năzuință spre profunzime, spre sinteză, care o depărtează de nesfârșita vulgaritate și de utilitarismul grosolan al cercurilor pseudo-inițiatice anglo-saxone. Evola distinge în evoluția omenirii două principii: acela al mamei și acel al tatălui. Principiul mamei domină și modelează Orientul, acel al tatălui, Occidentul. Toată istoria politică nu e decât lupta acestor principii. Învingător la început, principiul femel Oriental, Astarte, Venus, Isis, Demeter, a fost învins de spiritul viril prin excelență, Roma unificatoare, disciplinatoare și organizatoare. Dar după victoria ei, Roma a fost și ea influențată de ultima sforțare a Orientului coalizat, creștinismul.

43 „Revistă de studii ezoterice” (it.) — revista *Krur* (1929), continuatoarea lui *Ur* (1927-1928), condusă de Julius Evola. Grafia corectă este *Rivista di studi esoterici*.

44 *Krur* — revista de studii ezoterice condusă de Julius Evola (1929), continuatoarea lui *Ur* (1927-1928). (vezi pagina 206)

Ceea ce e necesar deci, acum, e restabilirea vechilor discipline spirituale romane, prin reînvierea vechilor mistere latine, ca acele ale lui Janus, de pildă. Prin magie mai ales, reintegrată ca ordonatoare a vieții. Această magie nu este simplu mijloc pentru a atinge rezultate supranaturale, ci o atitudine, o ținută în viață, promovarea constantă și eroică a anumitor forțe spirituale din om, o nouă ierarhizare a lor, care e absolut contrară ierarhizării lor obișnuite.

Magia mai este și o cunoștință a cauzelor, care nu provine dintr-o cercetare intelectuală a lor, ci prin identificarea ta, trup și suflet, cu aceste cauze. Magia este o atitudine organică în fața vieții.

Această magie, în gândirea lui Evola, duce la o nouă aristocrație. Numai această nouă aristocrație, în gândire și în simțiri, e în stare să salveze lumea de vulgaritatea democratică, de barbariile amazonice, cea a bolșevismului și a americanismului. Cum vedem, concepțiile noului mag se întâlnesc cu cele ale Directoriului fascist. Departe de mine

[130 (134)]

insinuarea că motivele lui Evola nu ar fi spirituale și europene. Vreau numai să subliniez că fascismul este în Italia o cerință nu numai economică și politică, dar spirituală în sensul cel mai adânc.

Singura mea obiecție, dar capitală, este convingerea că Evola nu a prins sensul cel adevărat al creștinismului, când îl crede incompatibil cu felul de viață aristocratică pe care îl propagă el. Ceea ce ia drept caracteristică profundă a creștinismului (umilința, inactivitatea, lipsa de aristocrație) este numai o fază a lui, o ipostază fatală evoluției lui de jos în sus. De-abia acum când creștinismul a atins clasa regală a stăpânilor (nu numai ai materiei ci mai ales ai spiritului), creștinismul își va da cele mai frumoase roade și va putea fi judecat definitiv. Greșeala

lui Evola mi se pare greșeala lui Nietzsche, de a cărui gândire mi se pare profund influențat.

Iată informativ aruncat, în câteva aruncături de condei, unul din aspectele cele mai interesante și mai fecunde ale misticii fasciste.

Vremea, Nr. 321, 14 ianuarie 1934

O NOUĂ RASĂ DE STĂPÂNI

A vorbi despre noua generație, despre misiunea ei, despre drepturile și datoriile ei, devenise în ultimul timp un subiect atât de banal, atât de răsuflat, încât ezitai întotdeauna să-l abordezi.

Părea rezervat tinerilor neputincioși care nu mai găsesc nimic de scris, bătrânilor ambițioși cărora această chestiune le era numai un prilej în plus să pescuiască în apă tulbure și să căineze biata Românie, lipsită de luminile lor. Este temă de predilecție a debutanților sau chiar a celor mai vechi care se constituie în societăți cu nume pedante și grecești și discută despre tânăra generație *in corpore*⁴⁵⁴⁶ cu surle și trâmbițe, doar ar putea atrage atenția publicului, imposibil de atins altfel prin meritele lor individuale; căci, dacă li se poate reproșa lipsa de talent, în nici un caz cea de instinct al reclamei și al comerțului.

Ne permitem totuși să discutăm și noi chestiunea tinerei generații, pentru că evenimentele tragice prin care am trecut, calitatea corneliană pe care a căpătat-o în urma lor conflictul dintre tineri și bătrâni, a dat acestei probleme, bagatelizate de histrioni, compromisă de ambițioșii bătrâni, dar mai ales tineri, un accent nou, o rezonanță adâncă și amenințătoare, cum puține lucruri au avut-o în țara aceasta surâzătoare, superficială, ușoară și uitătoare.

Până acum, mai dăinuiam încă în zona aurie a iresponsabilității; eram încă minori, paradisiaci dacă e posibil să mă exprim așa. Marile noastre suferințe din trecut n-au fost dureri vijelioase, furtuni răscolitoare cum erau cataclismele care au pustiit Occidentul. Durerile

45 „în corp, ca întreg” (lat.) — toți laolaltă, în bloc. (vezi pagina 206)

46 *in corpore* — „în bloc, toți laolaltă” (lat.). (vezi pagina 206)

noastre au fost amare și molcome; n-am fost zguduiți, ci am fost apăsați; nu persecutați, ci robiți; nu loviți, ci gătuiți. De aceea durerile noastre seculare nu ne-au oțelit caracterul, ca și durerile magnanime, ale Occidentului, ci am rămas molcomi,

[132 (136)]

resemnați, răsuflându-ne doar în doine și înjurături când nu ne vedea dușmanul nostru.

Asupririle pe care le-am suferit n-au dezvoltat, ca la alte popoare, sentimente noi, gândiri noi, organe inedite de percepție și de simțire. Toate forțele de viață din noi, toți germenii fecunzi au rămas nedevelopați, acoperiți ca de o zăpadă grea. Când ni s-au rupt lanțurile care ne încătușau, n-a fost în urma unei revolte a noastre, a unei smuciri proprii, ci din cauza evenimentelor exterioare, a valurilor istoriei care ne-au dus lin, fără zguduiri aproape, la limanul libertății și al independenței noastre naționale. La aceasta ne-a mai ajutat și principiul naționalităților, izvorât din ideologia revoluției franceze, dominantă pe atunci.

Când am atins limanul libertății, eram încă un popor minor, un minus habens⁴⁷⁴⁸, între națiunile celelalte ale europei. Nu voi mai reface procesul ilustru al civilizației noastre, formă fără fond, început chiar după primele entuziasme ale unirii și ale democrației. Până acum o lună părea un loc comun, o banalitate; dar acum ne dăm seama ce tragică realitate ascundea. Popor fără experiență istorică, fără dezvoltare organică națională, ne-am trezit plocon cu toată zestrea constituțională a Apusului. Cu un remarcabil mimetism, caracteristic de altminteri tuturor popoarelor primitive, am imitat superficial și dezinvolt

47 „cel care are mai puțin” (lat.) — în limbajul juridic și medical al epocii: om cu capacitate scăzută, minor intelectual. Autorul reia termenul la p. 147 despre copilul trecut prin școală. (vezi pagina 208)

48 minus habens — „cel care are mai puțin” (lat.) — om cu capacitate scăzută, minor intelectual. (vezi pagina 208)

toate rafinamentele de gândire și de simțire occidentale, fără nici o elaborare proprie, fără nici o sfortare. Or, toate sistemele, toate ideile, toate formele de guvernare în ele însele sunt lipsite de valoare și vacante de orice semnificație. Nu devin pozitive, fecunde, semnificative, decât în măsura în care sunt rezultatul unei elaborări intime, a unei tensiuni, a unei tragedii, a unei combustiuni interioare.

Nouă ne-a lipsit totdeauna acea combustiune, acea tragedie, și de aceea toate ideile care în Apus sunt elocvente, semnificative în cel mai înalt grad, pentru că sunt crescute organic în ființa Occidentului, devin la noi o maimuțareală.

[133 (137)]

Această dispoziție sufletească, aceste obiceiuri, acest climat spiritual, țara noastră l-a păstrat până în ultimii ani. Nimic nu ne-a corijat. Condițiile de viață au fost totdeauna mai ușoare la noi ca pretutindeni. Chiar catastrofele ultimului război nu ne-au virilizat: erau prea scenice, prea decorative. Or, este un mare adevăr istoric: educația popoarelor e făcută de crizele interne, nu de cele externe. Apoi, toată suferința a dispărut, acoperită de imensul val de optimism de după război, de ușurința câștigului, de condițiile de viață excepțional de ușoare, din primii ani de pace. Până acum nu ne-au lovit decât nenorociri răzlețe. Așa că se poate spune că actuala criză care s-a abătut și peste noi ca și peste restul lumii este prima serioasă, prima care ne-a scos din perioada romantică și idilică a vieții noastre. E prima criză ce se prezintă ca un organism complet și din care sperăm că vom ieși complet maturi. Evenimentele exterioare, experiența celorlalte națiuni, o mulțime de semne prevestitoare, ne-au arătat frivolitatea optimismului nostru, lipsa lui de fundament, superficialitatea gândirii și a vieții noastre politice; ne-au arătat că istoria tuturor popoarelor mari a fost rezultanta unei gestații dureroase

de fiecare clipă, a unei seriozități continue, a unor virtuți de tăcere, de disciplină, de încăpățănare, de voință de putere și de voință de a război până la capăt. Nimic nu a reușit totuși să ne scoată din concepția noastră trandafirie despre viață. A trebuit împușcătura de revolver de la Sinaia, care să ne întrerupă nepăsarea, zeflemeaua, ușurința și să ne facă să ne uităm îngrijorați și serioși unul la altul. Am început să intrăm în faza decisivă a crizei, atunci când din economică și exterioară a devenit sufletească și interioară. De aceea, pentru a o rezolva nu mai sunt de ajuns măsuri legale sau regulamente, ci crearea unui nou climat spiritual în România, producerea unor schimbări decisive în însăși fundamentele sufletești ale Națiunii. Or, pentru asta trebuie colaborarea completă și profundă a tineretului.

Chestiunea care se pune, deci, e următoarea: dată fiind

[134 (138)]

activitatea și mentalitatea tineretului român, putem spera să aducă idei și metode noi? Subsemnatul fac parte din acel tineret, așa că răspunsul meu nu poate fi suspectat, când declar că speranțele sunt minime deocamdată. Căci, găsesc în acei care se dau astăzi drept tineret, toate defectele nenumăratelor generații de români care s-au succedat până acum: lipsa de profunzime, ușurința, superficialitatea, incapacitatea de a-și pune în acțiune ideile și de a-și realiza crezurile (a căror sinceritate, de altminteri, e foarte dubioasă în majoritatea cazurilor). Forța acestor defecte e înzecită și de valul de parvenitism cu orice preț, de vanitate feroce, biciuită de altminteri și de sentimentul precis al unei neputințe.

Tot acest tineret, care învinuiește adevăratul tineret, s-a constituit într-o mafie imensă, având ca scop autoreclama, parvenitismul, lauda pentru laudă și lovituri de pumnal pentru dușmani. Vorbeam într-un articol trecut de revista italiana *Krur* ce încearcă reînvierea unor vechi

tradiții ariene și romane. Ei bine, nici un articol nu e iscălit. Un aristocratic anonim, riguros și continuu în toată publicația. Ce să mai spunem atunci de metode americane din România; unde se poate constata că o apreciere calitativă a tuturor activităților a dispărut aproape complet. Pe lângă parazitismul material, s-a constituit în ultimul timp și un parazitism spiritual de o mie de ori mai grav, care a pus la răspântia tuturor forțelor vii ale națiunii, o armată de flibustieri, fără chemare și fără autoritate, secătând bruma de viață spirituală pe care o mai avem. În pustiul din jurul nostru, să căutăm adevărații tineri care vor crea un nou climat sufletesc în țara noastră. Nădejdea noastră este într-o transfigurare, într-o schimbare la față a țării, care să aducă la suprafață rasa de stăpâni, de vrednici, de chemați care să-i ducă victorios mai departe destinele.

Vremea, Nr. 326, 18 feb.1934

TÂNĂRA GENERAȚIE ȘI MISIUNEA EI

Făcând nu de mult recenzia cărții lui Klaus Mehnert, *Tineretul in Rusia Sovietică*, subliniam faptul decisiv că sprijinul cel mai puternic al comunismului, elita sa, trupele sale de șoc, sunt tinerii comuniști, antrenati, încadrați și fanatizați în mod admirabil. Căci tot destinul Rusiei contemporane stă în aceste cuvinte fatidice: Rusia are 145 milioane de locuitori, dintre care numai 100 milioane au mai puțin de 25 de ani. Planul cincinal a fost evident realizat în partea sa tehnică de specialiști, dar avântul, entuziasmul fără de care ar fi rămas numai pe hârtie, a venit de la tineretul sovietic organizat în comsomoli. Cine are tineretul are viitorul, nimeni nu a înțeles mai bine aceasta decât Rusia; nu trebuie însă să credem că e singura țară din lume care a avut comprehensiunea importanței tineretului; lucru interesant și semnificativ în cel mai înalt grad, tocmai țările cu guverne fasciste-dictatoriale au căutat să-și câștige simpatiile și adeviziunea entuziastă a tineretului, pe când «democrațiile» sunt guvernate de bătrâni cu cât sunt mai mult democrați. Avem, ca ilustrație, exemplul republicii liberalo-laico-plutocratico franceze, care pe lângă titlurile de mai sus poate să-și mai adauge și pe acela de gerontocrație⁴⁹.

Unul din principalele motive ale succesului lui Hitler, dacă nu cel mai important, este adeviziunea deplină pe care i-a dat-o tineretul german. Actualul guvern al Reichului, e un guvern de oameni tineri; șeful său are 44 de ani. Firește, nu vom contesta exemplului rusesc importanța sa pedagogică, nici contagiunea ideologiei sale; oricum însă, Rusia prin mentalitatea și situația sa rămâne excentrică. Cu totul altfel e situația Germaniei, situată în centrul

⁴⁹ gerontocrație — „stăpânirea bătrânilor” (gr.) — termen aplicat de autor celei de-a treia republici franceze. (vezi pagina 204)

Europei, țară de veche cultură și a cărei situație frunțașă în Europa culturală de astăzi nu o pot contesta decât secăturile, a căror unică hrană spirituală este o anumită literatură franceză, patriotico-propagandistă de mâna a zecea... Indiferent de considerațiile morale ce le provoacă ultimele evenimente din Reich, trebuie recunoscută

[136 (140)]

importanța lor mondială, rezonanța lor universală. Căci simpatică sau antipatică, Germania are această calitate de a nu fi banală. Cultura sa actuală, știința sa, literatura și filozofia sa contemporană sunt conduite, fire bune conducătoare de electricitate, răspândind și propagând urbi et orbi⁵⁰ evenimentele spirituale de acolo.

Günther - Gründel e un exponent destul de credincios al psihozei tineretului german. Fără personalitate puternică, ne oferă o garanție în plus că e o oglindă imparțială a lumii tinere din Reich. În cartea destul de stufoasă și incoerentă Misiunea tinerei generații⁵¹ avem un compendiu copios, greoi, geometric, dar fidel și demonstrativ, al curentelor ce străbat tineretul german, al cărui exponent credincios este actualul guvern național-socialist. Detaliu care ridică imediat valoarea cărții.

Günther-Gründel împarte generația tânără în 3 categorii: aceea care avea 20 ani la declararea războiului, aceea care i-a împlinit în timpul războiului, și în sfârșit aceea de după război. Cel mai decimat firește a fost primul grup; dar fapt curios și contrariu celor care s-au petrecut în Italia, a fost și cel mai dezorientat. Indiferent însă de nuanțele firești care deosebesc cele 3 grupuri, ele

50 „cetății și lumii” (lat.) — formula binecuvântării papale, folosită aici ironic pentru răspândirea fără alegere a ideilor. (vezi pagina 212)

51 urbi et orbi — „cetății și lumii” (lat.) — formula binecuvântării papale. (vezi pagina 212)

52 *Die Sendung der Jungen Generation* (1932), cartea lui Ernst Günther Gründel; titlul e dat de autor în traducere.

au însă trăsături comune care le dau o puternică coeziune spirituală. În prima sa impulsie acest tineret a fost revoluționar; emanciparea fizică, sexuală sau sportivă a fost una din primele-i manifestări. Pe terenul moral, susține autorul, tânăra Germanie și-a dat cea dintâi adeziunea pentru reconstituirea unei Europe noi, pe baza unor noi principii de viață: iluzii înșelate, statele învingătoare, și în special Franța, neavând alt țel decât să organizeze Europa pe baza unei hegemonii inadmisibile și pe menținerea Germaniei într-o situație de paria... Tinerii germani s-au îndreptat întâi spre comunism, a cărui însemnătate au simțit-o cei dintâi; dar oprimarea asiatică a libertății și a gândirii i-au îndepărtat ajungând astfel la național-socialism; după G.G., Germania e acum pe cale să-și facă o Revoluție proprie care să însemne în Europa tot așa de mult ca și celelalte; Credință, Voință,

[137 (141)]

Acțiune, iată trinitatea care va înlocui pe aceea putredă: Libertate, Egalitate, Fraternitate. Autorul subliniază că programul tinerei Germanii nu este precis, cu detalii conturate; tocmai aici îi stă și superioritatea, cuprinzând în el toate elanurile și toată generozitatea omenirii de mâine.

Vremea, Nr.299, 6 august 1933

AMINTIRI (1983)

AMINTIRI...

E greu să scrii amintiri despre persoane de care te despart curgerea vremurilor și geniul morții. Pe fața Abisului succesiunea se transformă în simultaneitate și cine poate privi această față dacă nu și-a refăcut un suflet de copil? Această recuperare e tot așa de grea ca și regăsirea Ilenei Sânziana. Copilul nu are senzația curgerii zilelor. Viziunea lui e globalistă, paradisiacă și lucrurile din afară i se pietrifică pe retină. Copilul are darul din basme al lui Făt Frumos de a pietrifica cu o plesnitură de bici pe vrăjmașii căutării lui. Oamenii au pierdut harul de a spune clipei ca Faust: Oprește-te! Ești atât de frumoasă⁵³ Au pierdut darul de a transforma larva în fluture, cu alte cuvinte au pierdut darul Metamorfozei. Copilăria în schimb e o continuă metamorfoză; de aceea este sacră. Putem da o definiție a copilăriei: copilul e o ființă care se minunează în orice clipă. A găsi însă înminunarea la vârstă matură e un miracol. Bătrânii alchimiști îi ziceau Piatra Filozofală⁵⁴. E un dar al zeilor clipa când ajungi să prinzi coada curcubeului. Demiurgul copiilor⁵⁵ escamotează timpul ca un măsluitor de cărți.

53 vers. **J. W. Goethe, *Faust*** — formula legământului cu Mefistofel, rostită mai întâi ipotetic în partea I, v. 1699-1702, și împlinită în partea a II-a, v. 11581-11586, în clipa morții lui Faust:

<i>Werd</i>	<i>ich</i>	<i>zum</i>	<i>Augenblicke</i>	<i>sagen:</i>
<i>Verweile</i>	<i>doch!</i>	<i>du</i>	<i>bist so</i>	<i>schön!</i>
<i>Dann</i>	<i>magst</i>	<i>du</i>	<i>in Fesseln</i>	<i>schlagen,</i>
<i>dann</i>	<i>will</i>	<i>ich</i>	<i>gern zugrunde</i>	<i>gehn!</i>

„De-i voi spune clipei: Oprește-te! ești atât de frumoasă! — atunci poți să mă pui în lanțuri, atunci voi pieri bucuros.” Lovinescu îi dă un sens răsturnat: nu pierzanie, ci harul copilăriei de a imobiliza clipa. [[Faust](#),

[germ.\]](#)

54 Demiurg — „Meșterul lumii” (gr. (vezi pagina 203)

55 anamneză (recuperarea copilăriei) — La Platon (Menon 81c-86b, Phaidon 72e-77a), anamnēsis este reamintirea adevărilor contemplate

Curgerea cosmică dizolvă timpul, armătură bazică a Universului. Pe pânza de păianjen se coagulează boabe de timp și spațiu.

Imaginea lui Eugen Lovinescu cel al copilăriei mele se manifestă deci prin instantanee, nu prin secvențe. Elementul timp se ocultează într-o fotografie. Cele dintâi amintiri despre Eugen sunt fălticenene. Când l-am văzut mai târziu la București, eram adolescent și farmecul se risipise. Aveam în față un om ca toți oamenii, de care mă despărteau tinerele mele convingeri și spiritul de contradicție care ne era comun. Pânza de păianjen cu boabe de curcubeu se mistuise pe tărâmul celălalt. Nu mai rămăsese decât o pagină cadrilată de caiet școlăresc.

[140 (144)]

Deci, primele imagini fălticenene ale lui Eugen sunt acelea ale unui om foarte înalt, mai ales în comparație cu liliputanismul meu, deloc profesoral, purtându-ne pe mine și pe fratele meu pe picioare, ca Țugulea⁵⁶ din poveste care alerga cu atât mai bine cu cât își atârna de picioare două pietre de moară. Îi plăcea să-și înminuneze nepoții cu scamatorii sumare, dar care nouă ne păreau miraculoase. Era petrecere pentru noi, iar pentru el o delăsare după o dimineață grea de muncă, o întoarcere spre copilărie a unui critic lucid, ca într-un eleșteu de veșnică tinerețe. Și noi copiii și el mergeam spre aceeași țință pe căi divergente, apoi convergente. Impresionismul lui literar din acele vremuri se acomoda cu aceste măști succesive. Nu era străin de duhul copilăriei. Îi plăcea, când se lungea pe un divan, să te așezi lângă dânsul să-i pui întrebări. Răspundea la ele, oricât de năzdrăvane ar fi fost. Îl interesa fărâma de agerime care se găsea în ele.

de suflet înaintea întrupării: a învăța înseamnă a-ți aduce aminte. (vezi pagina 199)

⁵⁶ Țugulea — erou de basm, feciorul care aleargă legându-și pietre de moară de picioare — jocul lui E. (vezi pagina 212)

În casa părintească, încăpătoare, Eugen își avea camera lui care-i purta numele. Ca toți cei cu adevărat muncitori, ieșea la ore fixe din ea, fie pentru masă, fie pentru plimbări. Deși nu intrasem în școli, mă impresionau cele două fișiere pline cu note pentru traducerea Analelor lui Tacit. Știam că pe vremea aceea, în afară de vacanță, în care revenea în orașul natal, ședea la Paris, unde-și prepara doctoratul în Sorbona. Menționez faptul, pentru că Parisul apărea ca un oraș mitic ochilor mei copilărești, ca un Bagdad macedonskian, cu pâlpâiri de Isarlâc și nu în realitatea lui geografică care nu-mi spunea nimic. Probabil, copilul de atunci avea dreptate și nu omul matur de astăzi, care, vai, știe să citească prea bine o hartă. Ochii sunt aceiași, dar retina copilăriei emitea niște raze care topeau realitatea sensibilă și prin ea ajungea la țara de dincolo de negură. Iată un exemplu de modul în care Lovinescu transforma realitatea într-un mod psihic. E vorba de construirea noului gimnaziu din Fălticeni.

[141 (145)]

"Umbra mea morală a fost fixată în zidurile noului gimnaziu. Din clasa I m-am instalat într-însul, am trăit de-a valma cu toată viața lui minerală, i-am cunoscut toate unghiurile și tainele și în sălița din fund mi-am petrecut vacanțele adolescenței muncind din greu la formația mea intelectuală; de acolo au ieșit și primele mele încercări literare."

Omul era în fond un sentimental strecurat prin sita pudorii, lucidității și ironiei. Înfrângerile din toamna lui 1916 și căderea Bucureștilor au adus în refugiu fălticenean un Lovinescu înfrățit cu pătimirile țării, cu credința neștirbită în izbânda finală. În casa mea părintească a deschis o școală pentru liceenii imobilizați în zborul lor. A legat o prietenie strânsă cu câțiva dintre refugiați, printre care și mai ales cu T. V. Stefanelli, refugiat din Bucovina, pe atunci austriacă, consilier la

Curtea de Casație de la Lemberg, prieten și coleg de Universitate cu Eminescu. Prin Stefanelli, relicvă vie a Luceafărului, criticul îl căuta pe Eminescu – nor radiant în centrul curgerii vremurilor, sustras condițiilor de timp și spațiu.

Pagini bucovinene, Anul II, Nr. 14, Februarie 1983

FOLTICENII DE VIS

Amintirile au întotdeauna un caracter liric care e mai important decât amintirea. Proiecția în trecut e o incantație magică pentru că suprimă timpul. Trăim prezentul în succesiunea implacabilă a acelor ceasornicului și a anotimpurilor. Dar cufundată în trecut, succesiunea nu mai este secvență, ci simultaneitate. Clipele se imobilizează și tocmai prin această imobilitate, straniu paradox, capătă viață. Putem înțelege cum hieratismul olimpic și iconografia bizantină erau glande endocrine, izvoare de Apă Vie pentru imensele civilizații pe care le irigau. Fenomenul ține de misterele motorului imobil. În amintiri, deci, clipele se imobilizează și devin zei, hieroglife și chemări. Trecutul este în lumea noastră un substitut al Tărâmului nevăzut din basme. Ca să ajungi la el trebuie să ai vitejia lui Făt Frumos care se arunca în dânsul ca într-o apă. Omul care-l cucerește capătă demnitate de Demiurg, adică de Creator secund.

În cele întâi amintiri ale mele apar Uriașii. Pentru fărâma de viață ce eram, copacii atingeau cerul și important este că o credeam. Oamenii mari numesc aceasta iluzie optică, adică explicau cu o noțiune ceea ce, pentru omul nou ce eram, constituia o trăire, o experiență nedesmințibilă. M-aș fi scandalizat dacă mi s-ar fi explicat că rămurilele și frunzele din coroană nu atingeau efectiv Țăria, când pentru mine faptul era tot atât de evident și de sigur ca pietrele de pe jos. Iluzie optică! Atunci, ce nu e o iluzie?

De alminteri era firesc ca legătura cu „Transcendentul” s-o am prin copacii care uneau cerul cu pământul într-un târg unde, pe acele vremuri, abia una la sută era clădit, pe când în rest se întindeau livezi. Pentru copilul ce eram, cariatide vegetale susțineau aievea un dom extatic peste târg, dom perceptibil tuturor, nevăzut

de nimeni... Oamenii au intrat tardiv în el. Am simțit întâi vegetalele, apoi animalele, tovarășii de joacă și la sfârșit, nepoștiți, oamenii maturi. I-am

[143 (147)]

simțit ca abstracțiuni: Tată, Mamă, Bunici, pe când lucrurile erau vii. Nu-i aceasta adevărata înțelepciune? De abia după ce a trecut adevărata copilărie, schemele umane au început să capete consistență, să prindă carne și să devină ființe vii. În prima copilărie eram împărat al unei lumi care și astăzi mi se pare cea reală, pentru că era împărăția Miturilor și a semnelor mute. De abia după ce am intrat în școală a început procesul de demitizare, de a cărui excelență nici acum nu sunt convins. Școala m-a transformat în ceea ce se numește, curent și prozaic, copil, adică într-un minus habens⁵⁷, pentru care cei mari deveniseră modele demne de imitat. Trebuia să devin, cât mai repede, un om matur. Noroc că miturile alungate au reintrat indirect în viața mea pe drumul cărților de basme. S-a produs o dedublare, contactul cu cei mari rămânând indispensabil în moduri noționale și pragmatice. Totul îmi da ghes să mă înarmez cu arme fără de care nu se poate trăi pe planul social.

Așa că, încetul cu încetul, am început să-mi dau seama că făceam parte dintr-o familie de cărturari. Vastele dulapuri cu cărți, din biblioteca tatei și din cea a bunicului, au luat locul uriașilor din prima copilărie. Deși cititor pătimaș și acum, sunt convins că am pierdut la schimb, că învățătura arborilor era mai reală decât aceea a herbariilor care se numesc cărți. Nu livada, ci biblioteca era cimitir.

Am aflat în cursul vremurilor că vechea casă, pe când o mai stăpânea bătrâna băneasă Anastasia Chichirdic, se deschidea ospitalier tuturor. Mi se arătau camerele în

57 „cel care are mai puțin” (lat.) — vezi p. 136; aici, copilul redus de școală la starea de om incomplet, măsurat după adult. (vezi pagina 208)

care stăteau Vlahuță, Delavrancea, în nu rarele lor poposiri la Fălticeni. În acest fel le-am simțit prezența înainte de a-i fi citit.

Tata, om de carte, călător impenitent, care simțea Europa ca o singură țară, „sage citoyen du vaste univers⁵⁸”, începuse să-mi povestească din călătoriile lui ceea ce puteam prinde, cu o reală putere de adaptare la mintea copilărească. Mă simțeam puțin incredul și chiar scandalizat când îmi

[144 (148)]

spunea că munții din Elveția erau mai mari decât munții pe care îi vedeam deasupra Băii, pe unde hălăduise Dragoș Vodă.

Mama aducea, în miezul de Moldovă în care mă închegam, un flux ardelenesc din Țara Hațegului și în vine din sângele lui Ion Budai-Deleanu.

Natural nu e locul să vorbesc de literatura lui E.

Lovinescu, în aceste câteva note lirice.

Ceea ce a izbit, ceea ce a impregnat cu o dâră de neșters adolescența, tinerețea și maturitatea mea, a fost exemplul admirabil al unui om consacrat în întregime, topit în opera lui. Din copilărie știam că în fiecare vară, în salonul cel mare din casa bunicilor, se află un cenobit care-și făurea opera cu trudă, de dimineața până seara. După dejun se odihnea puțin. Atunci intra la el, pentru câteva minute, mama lui, bunica mea, se așeza la marginea patului, mângâindu-i fruntea. Schimbau cuvinte obișnuite, pentru că tăcerea ar fi subliniat indiscret dragostea dintre ei. Partea masivă a operei lui acolo a fost făurită. Spre seară, lăsa condeiul și pornea pe strada Sucevii la vale, plimbare în care se lăsa binevoitor întovărășit, fără ca totuși să simtă nevoia unui tovarăș. Simțirile adânci și le inhiba pretutindeni și oricând.

58 „înțelept cetățean al vastului univers” (fr.) — ecou din Montaigne și din idealul cosmopolit al Luminilor.

Deseori mergeam cu dânsul. Vorbea de toate, dar îl simțeam cum incubează peisajul dimprejur; nu permitea nimănui o încălcare a cetății lui interioare. Este un E. Lovinescu liric și pudic, pe care puțini l-au simțit. Se simțea în el uneori un fel de misticism păgân, în care creștinismul nu avea loc. Ajuns la podul Șomuzului, se așeza pe tăpșanul de iarbă din marginea drumului și deschidea un jurnal franțuzesc: nu scăpa însă nici o picătură din licoarea unui apus de soare glorios pe dealurile Rotopâneștilor și ale Brădățelului. Se impregna în el, nu prin simțuri, ci prin îngerul său. Avea aceasta comun cu colegul lui de gimnaziu, Mihail Sadoveanu, dar cei doi oameni nu au vrut să aibă legătură decât prin țepii lor și e păcat.

Aveam vreo zece ani când prietenul lui, tovarăș și el de plimbare și de convorbiri, Stefanelli, academician, prieten și

[145 (149)]

coleg de universitate cu Mihai Eminescu, a avut bunătatea să-mi întindă mâna cu politețea lui aulică. Nu pot uita gravitatea cu care E. Lovinescu mi-a spus, după despărțire: „Nu uita că ai strâns o mână care a strâns-o pe a lui Eminescu.”

Preocupările mele îi erau cu totul străine, aprecia însă forma literară în care le exprimam. Într-un sens era cu atât mai bine, pentru că astfel i se contura mai exact silueta sa literară și morală. Totdeauna îmi cerea să citesc eseurile publicate în cercul Sburătorului, după publicare. Nu avea capul metafizic, dar bunăvoința sa era admirabilă, inepuizabilă, întinzându-se asupra a tot ce ținea de scris.

Odată, îl întovărășisem într-o vizită pe care o făcea fostului său coleg de gimnaziu, Ion Dragoslav, bolnav, în căsuța lui de pe strada care astăzi îi poartă numele. Nu se pot descrie delicatețea, tactul cu care criticul consacrat, cu o situație morală și literară nediscutabilă, îl învăluia pe

scriitorul uitat, îmbătrânit timpuriu, amărât și sărac. E. L., o știam, avea o foarte moderată apreciere despre valoarea literaturii lui Ion Dragoslav; cauza era rigiditatea criteriilor sale exclusiv beletristice, limitative prin intoleranța lor. E adevărat, Dragoslav nu a fost un scriitor, ci un povestitor. E mai mult decât o nuanță. Scriitorul își cumpănește talentul, și-l economisește, repartizându-l egal pe foaia de hârtie, irigând un câmp căruia îi știe foarte bine posibilitățile și limitele. Povestitorul vaticinează, ridică zăgazurile vervei sale, fără teama de inundație. De aceea, în povestirea lui Dragoslav, inegalități care consternează. Un editor care ar vrea să publice opera sa completă ar face cel mai perfid serviciu bietului Dragoslav. Dar o antologie inteligent făcută ar revela, spre surprinderea cititorului, un povestitor sfătos, plin de miez, așezat la marginea dintre oraș și sat, bântuit de zbucium și neliniște, legat de permanențele și fatalitățile lui: umbrele trecutului, glasurile bătrânilor morți, știmatele care bântuiau moșia lui spirituală de pe Dealul Boianului, Câmpul lui Clopoțel cu Huciul, Buciumenii și Orișenii. Toate

[146 (150)]

consistente, pline de viață și de tâlc, fără realism greoi, transfigurate de neliniștea și fiorul Supranaturalului. Totdeauna a fost omul neliniștii, avea o febră permanentă de 37 de grade. Cât despre Supranatural, Dragoslav a atins, o spun fără șovăire, culmi. În general acei care scriu literatură fantastică își iau precauția să pună distanță între ei și gen, așa de mare le e spaima să nu se creadă că sunt complici cu subiectul. Ciocoism! Nu așa era Dragoslav. Credea cu tărie în realitatea comerțului său cu Duhurile, de care vorbea cu convingere; parcă-i văd chipul speriat, înfiorat de aripa tainelor ce nu se pot spune, cu figura pe care ne-o dă portretul făcut de concetățeanul său, Aurel Băeșu. Și într-o oră în care constelațiile i-au fost binevoitoare,

povestitorul a băsnit "Povestirea Bisericiuței din Huci", o capodoperă a genului fantastic în literatura română, acest foarte vechi și foarte nobil gen care nu suferă mediocritatea și vulgaritatea; dacă i s-ar face o bună leșie ortografică și sintactică, ar fi cu mult cea mai reușită a genului fantastic în România: o îmbinare convingătoare între credibil și incredibil, o cumpănire perfectă de însușiri antinomice, realismul transfigurat, fantasticul realizat ca element al vieții cotidiene, care capătă astfel o dimensiune pipăibilă dar incomensurabilă. E viața satului românesc de totdeauna, dar metamorfozată de lumina lină a Tărâmului nevăzut, pe care nu o știi de unde vine.

Neliniștea lui Dragoslav mă duce la angoasa lui Anton Holban, printr-o traiectorie logică. Simt că cititorul este incredul, de aceea voi căuta să mă explic. Amândoi sunt folticenei, complici măcar prin proximitate. Pare un paradox să pun alături un primitiv, aproape agramat, care niciodată nu s-a desprins de știmatele livezilor natale, de un analist exclusiv citadin, care nu se simțea bine decât pe patul de cuie întoarse cu vârful în sus, pe care se întindea cu voluptate, fahir de pe apa Șomuzului.

Era vărul meu mai mare, fiul unei surori a lui Eugen, doamnă distinsă și foarte frumoasă, cu un gust morbid pentru

[147 (151)]

nenorocire: în privința asta a fost servită cu prisosință. Fiul, un jupuit viu, îi semăna leit, nesimțindu-se mai bine nicăieri decât între două pieptene de sârmă, din acelea cu care se scarmână lâna. Dar la Anton nu era un viciu dobândit: spaima se înscria congenitală în horoscopul lui. În viață și în scris refuza orice compromis cu odihna: erau un *heautontimoromenos*⁵⁹⁶⁰, care-și făcea harakiri fără răgaz cu tăișul unui imens talent de analiză, oprindu-se

59 *Heautontimorumenos* — „cel ce se pedepsește singur” (gr.), titlul unei comedii a lui Terențiu și al unui poem din *Florile răului* ale lui Baudelaire: *Je suis la plaie et le couteau*, „sunt și rana și cuțitul”. (vezi pagina 205)

acolo unde analiza risca să devină gratuitate, refuzând orice truc de meserie literară, orice facilitate. „Ce caut eu în țara lui Ionel Teodoreanu?” obișnuia să spună.

Această analiză fără răgaz a dus până la termenul ei necesar, fărâmițarea eului; atunci prin țesutul calcinat al vieții obișnuite, i s-a dezvoltat Abisul, așa cum i se manifesta prin toxicitatea muzicii: muzica letală, filtru al morții. Îi suferea îmbrățișarea asemănătoare cu aceea a Sfinxului, când nu i se răspunde la întrebare. Extrem de cinstit, a plătit cu viața înfrângerea. Da, acesta a fost Anton Holban: un om care nu răspunsese la întrebarea Sfinxului.

În incinta interzisă⁶¹, în temenos⁶², se ridică altă umbră, aceea a lui Aurel George Stino, indisolubil solidar cu casa bătrână de o sută douăzeci de ani. Cum în Evul Mediu, oamenii erau adscripti glebi⁶³, așa era el adscriptum Domi⁶⁴, legat de ea în sensul feudal al cuvântului și **tocmai** de aceea își câștiga în mod paradoxal autonomia, care atingea toată Europa și alte continente. I-o permiteau cultura și eleganța lui morală, care suscitau unde analoge în prietenii lui nevăzuți dar cunoscuți din întreaga lume. Vasta lui publicistică era aceea a unui cosmopolit, dedicată și incisivă, permițându-și luxul amplexării, pentru că problema înrădăcinării nu se punea la el: era prenatală. În odaia cu grinzi de stejar, convorbirile dintre noi se prelungeau în tăceri

60 *heautontimorumenos* — „Cel ce se pedepsește singur” (gr. (vezi pagina 205)

61 *témenos* (gr.) — incinta tăiată din pământul obișnuit și închinată zeului, spațiul sacru despărțit de cel profan. Autorul traduce el însuși: „incinta interzisă”. (vezi pagina 211)

62 *adscripti glebae* — „legați de brazdă” (lat.), situația juridică a iobagului medieval, care nu putea părăsi pământul pe care îl lucra.

63 „legat de Casă” (lat.) — formulă făurită de autor după modelul precedentei.

64 *temenos* — *Témenos* (gr., din *témnō*, „a tăia”) — bucata de pământ tăiată din uzul comun și închinată zeului: incinta sacră, despărțită de restul lumii printr-o limită rituală. (vezi pagina 211)

semnificative. Prieten intim și coleg cu Anton Holban, erau uniți prin același cult fervent al muzicii. Și-a lăsat vasta lui bibliotecă Galeriei oamenilor de seamă, pe care eu și frate-meu Horia am întemeiat-o în casa părintească.

Acum trecem în lumea celor vii.

[148 (152)]

Diferența de vârstă a făcut să nu „cunosc” pe fratele meu Horia decât la maturitatea lui. În afară de elementele constituite din cultură, de educație și inteligență, care erau considerate ca oarecum firești în familie, m-a izbit un talent pe care însă îl vedeam manifestându-se în viitor mai ales în eseul liric. Se poate închipui mirarea mea când s-a manifestat convingător în disciplina scenică, cu talentul și vigoarea, cu notațiunea incisivă și realistă, pe care toată lumea le știe. Totuși am încredere în prima mea impresie: ceea ce va da durată teatrului lui Horia e primul său fond de lirism lucid, fără de care fluxul realist s-ar risipi ca nisipul printre degete, pentru că „naturalul” și „iluzoriul” sunt termeni convertibili.

Pagini bucovinene, Anul II, Nr. 15, Martie 1983

DOUĂ STEME

Revista *Manuscriptum* în numărul 3 din anul 1972 reproduce desene și două miniaturi executate de Mateiu Caragiale, cu dominante hermetico-istorice. Pretextul a fost coincidența dintre numele unui prieten de-al său, Boicescu, cu numele bou sau mai degrabă bour. Blazoanele aparțin acelei categorii de steme denumite *Armes Parlantes*⁶⁵. Amândouă scuturile au în „Abisul” lor (întrebuințăm termenii heraldici) un bou în plină fugă. Mateiu Caragiale, Nou Dragoș, a fugărit Bourul⁶⁶ adulmecând taina și mitul Taurului urmărit de gonaci, cu un ochi și o mână competente, mergând în adâncimi. Or, legenda întemeierii Moldovei este o specificare a mitului taurin la istoria noastră și la tainele și simbolismul ei. Mitul e identic cu cel al iranianului Mitra⁶⁷, gonind după un taur, fixându-l sub genunchiul său divin și junghiindu-l. În celălalt scut, taurul e străpuns de o lance, identică cu aceea a Sfântului Gheorghe. Altă infiltrație precreștină în istoria voievodatelor noastre.

Heraldica este, cum am mai spus-o, o știință tradițională, o disciplină riguroasă, credincioasă ei înseși de-a lungul secolelor. Fiecare detaliu e susceptibil de universalizare, căci nu există discontinuitate în țesutul cosmic. O stemă rezumă Microcosmosul și Macrocosmosul⁶⁸, dubla lor operațiune de manifestare și

65 *Armes parlantes* — „Arme grăitoare” (fr.) — categoria de blazoane al căror desen traduce în imagine numele purtătorului: bourul pentru Boicescu, de la bou. (vezi pagina 201)

66 bour — Zimbrul (*Bos primigenius*), animalul heraldic al Moldovei. (vezi pagina 202)

67 Mitra — Zeu indo-iranian al legământului și al prieteniei jurate — Mitrá în *Rig-Veda*, Miθra în *Avesta* — devenit, în misterele romane răspândite din secolul I, zeu solar și salvator. (vezi pagina 208)

68 macrocosmos — „Lumea mare” (gr.) — universul privit ca o singură ființă vie, ierarhizată de la spirit la materie, și al cărei chip redus este omul. (vezi pagina 207)

de resorbție eternă, a vânătorului ceresc; Orion devine tangent cu istoria Moldovei, în principialitatea ei.

Am evidențiat caracterul ermetic al blazonului în alte lucrări, în special în cartea noastră *Al patrulea hagiâlăc*⁶⁹ în care un capitol special este consacrat hermetismului. Reamintim că blazonul constituie un „tot”, un „pantacol”⁷⁰ ilustrând fazele lui *Magnum Opus* alchimic. Scutul este o secțiune verticală a vasului sacru, *Athanorul*⁷¹, în care se maturează și se perfectează *Magnum Opus*. Având în vedere analogia dintre *Macrocosmos* și *Microcosmos*, *Athanorul* reprezintă o secțiune verticală a

[150 (154)]

trunchiului corporal. Picioarele sunt escamotate sub trunchi, ca în statuetele orientale. Trupul apare în blazon sub dublul lui aspect fizic și subtil. Timbrul așezat pe vârful scutului este, în cazul nostru, un coif care reprezintă capul, iar ceea ce este deasupra capului, „cimierul”, cum i se mai spune, simbolizează lotusul cu o mie de petale⁷², *Sahasrara*⁷³, cum îi spune tantrismul hindus. Un blazon în care un taur este hăituit printr-un codru stilizat amintește, cum am spus-o mai sus, de vânătoarea bourului sideral. Sacrificul veșnic al fiarei sfinte a sacralizat destinul Moldovei de la descălecarea până la curmarea timpurilor.

Un detaliu decisiv împrăștie ultima nesiguranță asupra bourului. În cele două scuturi miniaturizate ale lui Mateiu

69 *athanor* — Cuptorul alchimic cu foc neîntrerupt și egal, în care se coace Marea Operă; numele vine din arabul *at-tannūr*, „cuptorul”, și a fost apropiat de grecescul *athánatos*, „nemuritor”, pentru focul care nu se stinge. (vezi pagina 201)

70 *hagiâlăc* — pelerinaj (din arab. (vezi pagina 205)

71 *pantacol* — *pantaculum* (lat. (vezi pagina 209)

72 *sahasrāra* (sanscr.) — „cel cu o mie de spițe”, lotusul cu o mie de petale din creștetul capului, ultima dintre *cakra*, locul unirii cu Principiul. Autorul traduce el însuși. (vezi pagina 210)

73 *Sahasrara* — *Sahasrāra* (sanscr., „cel cu o mie de spițe”) — lotusul cu o mie de petale din creștetul capului, cea din urmă și cea mai înaltă dintre *cakra*, locul în care *kuṇḍalinī*, urcând pe *suṣumnā*, se unește cu *Śiva*. (vezi pagina 210)

Caragiale, taurul, extenuat de goană, lasă să-i atârne limba. Or, așa e reprezentat bourul în anume steme ale Moldovei, de pildă în cea mai importantă dintre ele, stema de la clopotnița de la intrarea în mănăstirea Putna.

Scuturile sunt timbrate cu căști grilajate cu trei gratii. Deasupra lor un tortil⁷⁴⁷⁵ de baron suportă un cap, a cărui natură vom încerca s-o precizăm.

Spuneam că bourul aleargă printr-un hățiș stilizat, care în realitate este un labirint. Ne reamintește labirintul lui Minos⁷⁶ din Creta, printr-ale cărui întortochei, Teseu ajunge la centrul lui și al lumii. Teseu, Ariadna și Minotaurul sunt unul și același lucru, sub o triplicitate de aspecte.

În a doua miniatură (căci trebuie să le completăm una cu alta, dejucând șiretenia lui Mateiu) o lance aruncată de un vânător divin străbate bourul dintr-o parte în alta, simbolizând cu o precizie riguroasă fixarea volatilului, Mercurul filozofal (taurul) imobilizat de lancea divină. Solve et coagula⁷⁷⁷⁸, formulă lapidară, cheie a realizării alchimice, care e spirituală înainte de toate.

Pe alt plan, spirele Labirintului reprezintă circumvoluțiunile cerebrale. Omorârea taurului indică

74 *tortil* (fr., termen heraldic) — cercul de stofă răsucită care, în blazon, înconjoară coiful și susține cimierul; pentru baroni, cu trei rânduri de perle. (vezi pagina 212)

75 *tortil* — cercul de stofă răsucită care, în blazon, înconjoară coiful și susține cimierul. (vezi pagina 212)

76 *labirint* — Drumul întortocheat, cu o singură cale adevărată, care duce prin probe la centru. (vezi pagina 206)

77 „Dizolvă și coagulează” (lat.) — deviza alchimică a dublei operațiuni: desfacerea formei închegate și reînchegarea ei la un nivel superior. (vezi pagina 211)

78 *solve et coagula* — „Dizolvă și coagulează” (lat.) — deviza lapidară a Operei, gravată, în iconografia ocultă a secolului al XIX-lea, pe brațele Baphometului. (vezi pagina 211)

tehnica concentrării (Ekagra⁷⁹⁸⁰). În unele steme ale Moldovei bourul

[151 (155)]

întoarce capul spre următor, invitându-l parcă să continue urmărirea. În prima stemă, coiful este surmontat de capul unei fiare cornute. E posibil să fie o mască, ceea ce ar putea să ne ducă la tradițiile călugărești.

Scutul e înconjurat de volutele unui dragon. Dragonul este păzitorul pragului unui labirint, al unui sanctuar sacru, al unei comori. În realitate, vânătorul și dragonul sunt unul și același lucru pe planul de existență unde nu există contrarii ireductibile. Sacrificatorul și victima sunt identici, pe când în lumea noastră sunt vrăjmași.

Mitul se naște deasupra timpului și spațiului. E o glandă endocrină care nutrește un organism în toată amploarea și durata lui. Toată istoria Moldovei e vitalizată de sacrificiul bourului alb, cu cap de balaur.

Pagini bucovinene, Anul II, Nr. 4 (16), Aprilie 1983

79 *ekāgratā* (sanscr.) — „într-un singur vârf”, concentrarea întregii atenții asupra unui unic punct, prima treaptă a disciplinei yoghine. (vezi pagina 204)

80 *ekagra* — *Ekāgratā* (sanscr., „starea de a avea un singur vârf”) — concentrarea întregii puteri a minții asupra unui unic punct, oprirea fluctuațiilor conștiinței (*citta-vṛtti-nirodha*, Patañjali, *Yoga-sūtra* I, 2). (vezi pagina 204)

DESPRE PEISAJUL LIRIC

Lirismul nu e o aspirație vagă, difuză și confuză, un soi de exudație a lucrurilor, ca ceața pe un lac. E o dimensiune **obiectivă** a ambianței, nu o sumă de senzații subiective haotice, nesolicitate. Mă gândesc mai ales la hoinarul care hălăduiește peste arături, adulmecând mesajul naturii, ca prepelicarul dâra iepurelui.

Solicitarea lirică a Naturii este o știință exactă, fără nici un element de anarhie. E aproape algebrică: simbolul odată capturat, trebuie integrat unei ecuații cu mai multe necunoscute, ecuație în același timp limpede și grăitoare. Drumul mare obișnuit duce la un punct asemănător cu cel de plecare. Numai cărarea duce în țara de dincolo de negură.

Lirismul peisajului folticenean e constituit din suma senzațiilor oamenilor care l-au iubit și l-au însuflețit în și prin jocurile copilăriei, sau prin plimbările de maturitate de-a lungul și de-a latul lui. Ce mod mai direct și mai existențial de identificare cu ambianța, cu o livadă sau cu un huci⁸¹, decât integrarea simbolică în ele a unui hagialâc, sau a luptelor între zei și titani, cu alte cuvinte încăierarea între haiduci și neferi, sau proiectarea oului lumii în toate direcțiile spațiului în jocul oinei? Și când în maturitate revii pe pajiștile și în pădurile copilăriei, vechile competiții se rezolvă într-un murmur armonic, zvon de pe celălalt tărm. Vezi că bătrânul tei și bradul svelt sunt aceiași ca acum patruzeci de ani și ai senzația unui timp suprimat. Se recrează timpul mitic. Locurile pe care s-au jucat în copilărie oameni deveniți celebri se prefac în stadioane pe care s-au luat la întrecere umbre ilustre și se iau încă. Nu mai percepem jocul lor, dar ecoul lor persistă. Lucrurile dispar, dar le rămâne dâra.

81 huci — pădurice deasă, crâng (regionalism moldovenesc); huciul lui Cocârță, al bisericeței de la Buciumeni. (vezi pagina 206)

Pe câmpul de **turnir** se încaieră competitiv, apoi sfârșesc prin a se îmbrățișa, nu oameni, ci câmpuri, linii de forță, care se revarsă în final în Unitate. Jocurile copiilor de odinioară devin dănțuiri euritmice. Ambianța îngână un cântec

[153 (157)]

crepuscular, chiar în plină amiază, la ora când, cum spuneau anticii, Marele Pan⁸² doarme⁸³. Novalis spune că pentru omul atent⁸⁴ toate asperitățile Universului se rezolvă într-o masă vibratorie cu mesagii de la orizontul lumii. Bizară transmutațiune care prefăce în Okeanos⁸⁵ huciul lui Cocârță, livada lui Hoișie și huciul bisericuței mușatine de la Buciumeni. Dealtminteri, pe acesta din urmă, demult, Sadoveanu l-a transformat în Dumbrava Minunată.

Închei aceste note cu o pagină înaripată a lui Eugen Lovinescu, model neîntrecut, după cunoașterea mea, de descriere a unui peisaj animat de umbre ilustre:

„Și acum, în amurgul zilelor de vară, tocul îmi cade din mână, pașii mi se îndreaptă de la sine spre păduricile din marginea orașului, pe unde am fost de atâtea ori și pe unde mi-am stimulat cele dintâi emoții literare... Iată viața, iată singurul ei sens estetic: drumul urcă la deal printre sălcii, trece pe lângă bătrâna casă cu sfincși roșii și cu cariatide, pe

82 sursa: **Citatul pare a fi o parafrază după fragmentele lui Novalis** (*Blütenstaub* și *Das Allgemeine Brouillon*), unde revine ideea că lumea exterioară devine „transparentă” pentru privirea lăuntrică și că fiecare lucru poartă un mesaj al întregului. Forma exactă citată de Lovinescu nu a putut fi regăsită în textele lui Novalis. [[Novalis, Blütenstaub, germ.](#)]

83 sursa: Credința antică a amiezii — ora la care Pan se odihnește și nu suferă să fie tulburat — la Teocrit, *Idile* I, 15-18. Lovinescu o împletește cu vestea din Plutarh, *De defectu oraculorum* 17, „Marele Pan a murit”.

[[Idyllia / Idile, gr.](#)]

84 Marele Pan — vezi Marele Pan. (vezi pagina 208)

85 Okeanos — Oceanul primordial care înconjoară lumea la Homer; aici, metamorfoza peisajului fălțicenean. (vezi pagina 209)

lângă bisericuța Folticenilor vechi și se deschide deodată pe tăpșanul de sus al «băncuței» cu luminozitatea văii Șomuzului, ce se prelungește adânc, departe, spre biserica și conacul Șoldăneștilor dintre plopii răsfirați cu verdeața tărcată a lanurilor pline și apoi, ocolind la stânga, prin satul Oprișenilor, prin livezile încărcate, pe lângă biserica, în curtea căreia odihnesc astăzi oasele lui Dragoslav, pașii se îndreaptă în lata uliță a Rădășenilor, în arămurile ce se lasă peste dunga viorie a Carpaților apropiați, pe lângă zăplazurile marii grădini, unde, în zumzetul albinelor și-a scris opera tăcutul Sadoveanu, pe lângă bojdeuca ciobotarului Petre în care a stat Creangă pe când învăța la catihet⁸⁶, pentru a pogori în mijlocul orașelului, spre casa cu stâlpi albi, în care s-a născut celălalt povestitor moldovean, Nicu Gane – popasuri muzicale, ce dau senzația de continuitate, de fraternitate între morți și vii și îndeamnă la scurmarea mai departe a brazei cu destine perene...” (E. Lovinescu. *Memorii I*).

[154 (158)]

Și în fremătătoarele lui amintiri, Aurel George Stino redă cuvintele lui Sadoveanu, la sărbătorirea a cincizeci de ani de viață: „La Folticeni am sorbit Apa Vie a sufletului românesc.”

Astăzi, pe drumeagurile evocate magic de E. Lovinescu, s-a așternut asfalt cu bandă înflorată la mijloc. Casa veche cu sfincși, dărăpănată, s-a transfigurat în dispensar model, strălucitoare de tinerețe. Excelentă lecție de istorie, de inevitabilitatea ei, mai ales că în filigrana ei, dăinuie Folticeni vechi, ca murmur de fond.

Pagini bucovinene, Anul II, Nr. 5 (17), Mai 1983

⁸⁶ catihet — profesor de catehism; școala de catiheți din Fălticeni, unde a învățat Creangă. (vezi pagina 202)

AUREL GEORGE STINO

Deosebirea dintre evenimentul trăit și cel amintit este că primul se manifestă în succesiune, pe când al doilea se desfășoară în simultaneitate: cu alte cuvinte, primul e cantitativ, al doilea e pură calitate. Evenimentul trăit e accesibil tuturor. Cine se poate sustrage implacabilei condiții temporale? Evenimentul amintit se sustrage timpului, dacă nu cu totul duratei. Este păstrat tainic în besactea Eternității, acolo unde scurgerea vremii este suprimată sau, cel puțin, transformată. Cei vechi spuneau că drojdia vieții se lasă la fundul „Divinei Butelii”⁸⁷⁸⁸ (expresia este a lui Rabelais) și constituie hrana obișnuită a muritorilor; nectarul se ridică la suprafață și e licoarea cu care se fericesc zeii și eroii divinizați. Așa cel puțin era învățătura sanctuarelor orfice⁸⁹. Avem, cel puțin, libertatea alegerii între cei doi termeni ai alternativei: drojdie sau nectar. Un al treilea termen nu există. În fiecare clipă suntem siliți să discriminăm.

Prietenia mea cu Aurel George Stino, fiind pur calitativă, nu există succesiune în ea, ci numai instantanee, **flash-uri**, cum se spune în limbaj tehnic cinematografic. Altfel spus, nu are episoade în ea, ci numai pâlpâieli încremenite. Dealtminteri, într-un orașel ca Folticenii, eram relativ îndepărtați unul de altul: el pe

87 *la Dive Bouteille* (fr.) — oracolul spre care călătoresc eroii lui Rabelais în *Cartea a cincea* și care rostește un singur cuvânt: *Trinch*, „Bea”. (vezi pagina 204)

88 sursa: Opoziția dintre drojdia pe care o beau muritorii și nectarul rezervat zeilor și eroilor nu se regăsește ca atare în fragmentele orfice păstrate; ea **pare a fi o compoziție proprie a autorului**, ținută din imaginea cupei din tăblițele de aur orfice („Sunt fiu al Pământului și al Cerului înstelat... dați-mi să beau din izvorul rece”) și din *Divina Butelie* rabelaisiană pe care o numește în aceeași frază.

89 *Divina Butelie* — *La Dive Bouteille* — oracolul spre care călătoresc Pantagruel și însoțitorii săi în *Cartea a cincea* a lui Rabelais și care, după un întreg periplu inițiat, rostește un singur cuvânt: *Trinch*, „Bea”. (vezi pagina 203)

molcoma uliță a Boianului, eu pe șleahul Sucevii. Nu băteam aceleași drumuri, el de acasă la liceu, eu pornit spre evaziuni în afară de oraș. Încrucișările erau fortuite, în puncte nevralgice, ca acelea ale șerpilor caduceului hermetic, unde contrariile se identifică. Ne dădeam întâlniri, dar evitam amândoi precizii cronometrice. Ne vedeam mai ales acasă la el. Hotărât, nu aș putea spune unde și când l-am văzut prima oară pe Aurel George Stino. Timpul fluent încremenea, prinzând pojghiță în fermecătoarea căsuță, „bojdeuca mea”, cum îi spunea el, de pe strada Dragoslav, după „știința Vechimii” numită „a Boianului”. Grădina mare avea ca nod vital, ca punct nevralgic, căsuța cu cerdac, ideal

[156 (160)]

făcută să coordoneze niște linii de forță date la iveală, „demonstrate” de grinzile de pe tavanul odăilor.

Ochiul demiurgic al lui Nicolae Iorga prinsese unicitatea casei. Aurel George Stino, în amintirile lui din cartea *Grădina Liniștii*, pomenește de o vizită a marelui istoric la Folticeni:

„Isprăvisem liceul după primul război, când am aflat că vine Iorga în Fălticeni, găzduit la profesorul meu, poetul Virgil Tempeanu, care locuia pe-atunci într-o căsuță veche, peste drum de noi... Am așteptat la fereastră ca să-l văd intrând și iată-l înconjurat de profesori și atâți prieteni locali. Trecea cu pași mici, aruncând priviri în dreapta și în stânga, ca și cum ar fi vrut să înregistreze totul. În cerdacul verde arhaic al profesorului Tempeanu un geniu bun mi-a venit în ajutor: Iorga se întoarce cu privirea spre căsuța noastră, făcând impresia că cercetează ceva.” Mulți ani mai târziu, Aurel G. Stino a fost invitat să conferențieze la Vălenii de Munte.

„Eram acum lângă profesor și aveam impresia că examenul cel temut se va sfârși cu bine, dar așteptam cu înfrigurare să-mi adreseze un cuvânt care nu întârzie:

«Strada dumitale este un fel de Agapia sau Văratec și la dumneata acasă la fel; am auzit că-ți cântă privighetorile pe acolo; să nu care cumva să stricați casa bătrânească așa cum este, simplă strămoșească, cu turnul bisericii Sfântul Ilie dominând printre copaci seculari.»”.

Cum era casa, așa a fost și stăpânul ei: îmbinare de antinomii care, aparent, se excludeau, în realitate se completau, pentru că se aplicau pe planuri diferite. Aurel Stino era timid și orgolios, cordial și inhibat, de o înaltă politețe cu oricine îi intra în casă, dar simțindu-se ca peștele în apă în singurătate și în pustnicie; autor a sute de articole și studii vădind o vastă cultură, pe care nu o exhiba niciodată decât față de acei pe care îi socotea egali săi în învățătură și informație, totuși gata oricând să se pună în slujba poporului și a acelorora ce râvneau

[157 (161)]

la cultură și la înnobilare culturală și sufletească, fie în conferințe, fie în scris.

Stilul îi era limpede, accesibil, în realitate foarte rafinat, ca la toți scriitorii de mare cultură și informație; aducea cu acela al marilor prozatori francezi pe care îi propovăduia de la catedra sa de la Liceul „Nicu Gane”.

Autorul a o mie de articole este *Homo unius libri*⁹⁰ (omul unei singure cărți), și aceasta postumă, intitulată *Grădina Liniștii*, numele pe care l-a dat Sadoveanu întinsei lui livezi, din vârful dealului, și mai mult elocventă prin tăcerea ei decât prin ceea ce s-a spus despre ea. Amintiri încremenite, dar totuși vii, iarăși o antinomie pe care numai talentul o permite. Cartea freamătă pudic și discret, cu un tremur din fundul apei. Imaginea lui Sadoveanu, revenit în *Grădina Liniștii*, cu câteva luni

90 „Omul unei singure cărți” (lat.) — autorul traduce el însuși în paranteză. Formula, atribuită lui Toma de Aquino, înseamnă în originar lauda celui care a pătruns o carte până la capăt. (vezi pagina 206)

91 *Homo unius libri* — „omul unei singure cărți” (lat.) — formulă atribuită lui Toma de Aquino; autorul o aplică lui Aurel Stino. (vezi pagina 206)

înainte de cufundarea pe celălalt tărâm, întovărășind cu un gest un zbor de cocostârci ce se îndreptau spre iernatul lor, se integrează major Mitului, nespațial și supratemporal, adică marii literaturi. Atingând-o odată, Stino o atinge totdeauna, după legea Mitului.

Pagini bucovinene, Anul II, Nr. 6 (18), Iunie 1983

PERMANENȚE: O CARTE DE AMINTIRI

Am evocat pe Aurel George Stino în ființa lui; acum aş vrea să-l arăt în scrisul său, cu toate că amândouă perspectivele se înmănunchează într-un singur punct, care e Personalitatea, cărbune încins care ne arde latent toată viața, în camera obscură a inimii. Personalitatea e un punct, un nod vital fără de care ne risipim în constituentele noastre, dar pe care aproape nici un om nu și-o cunoaște... De aceea suntem o ceată de fantome bântuită de vânturi. Se înțelege, deci, că încercarea de apropiere de vecinul nostru este de cele mai multe ori iluzorie. Credem că evocăm un om și aducem în lume năluciri.

La defunctul meu prieten, lucrurile se amplifică într-o anumită măsură, pentru că uniunea între om și scriitor era aproape desăvârșită. Pudoarea și reticența se îmbinau armonios în prietenul trecut acum într-o altă vale. Îmi este acum mai apropiat decât mi-era viu și totuși mai depărtat decât o Galaxie: geniul Morții și-a suprapus misterul peste amintire, topind Timpul și Spațiul.

Anton Holban spunea despre el că se află în conversație până și cu Polul Nord, dar Stino avea măiestria să aducea Polul Nord pe masa lui de lucru, ceea ce nu-i la îndemâna oricui.

Am vorbit despre om, acum vreau să vorbesc despre scriitor, pentru că în el se oglindește mai vădit Daimonul lui, mai cu tâlc decât în tribulațiunile dintre cele două date ale nașterii și morții. În carte se gustă chintesența unei ființe și această chintesență se numește Liniștea, adică locul unde nu bântuie furtunile Timpului și ale Spațiului. De aceea titlul cărții e foarte nimerit, *Grădina Liniștii*, nume pe care Sadoveanu l-a dat grădinii lui de pe podișul Dealului Rădășenilor, și sub vâlul acestei formule magice „toate basmele s-adună”. Sub acest firmament

toate lucrurile devin posibile. Pajiștea. Livada oglesc
Tăria. Vedem constelațiile în cupa florilor. Minunile,
prestigiile se învârt prin bagheta

[159 (163)]

farmazonului folticenean. Nu spunea poetul latin
Boetius, „pământul, odată învins, dă stele”⁹²?

Îi lipsește cărții capitolul incipient, evocarea
profesorului lui Creangă pe când umbla la școală la
catihet, părintele Vasile Grigorescu, care, după aproape o
sută de ani de viață, odihnește lângă biserica satului
Petia, pitit după Țarna Mare, la poalele căruia se întind
lacurile mari ieșite din Șomuz:

*Și pe apa lacurilor*⁹³

Doarme umbra veacurilor.

Și în adevăr, cartea e lac de amintiri ale lui Aurel
Stino, în care se oglindește lumea înconjurătoare din
aceste meleaguri. Imaginea din oglinda lacurilor e
superioară ființei reale, carnale, care, de cele mai multe
ori, nu vede mantia de galaxie pe care le-o dau apa,
pajiștea și sticla. Pentru cei mai mulți dintre oameni,
primele amintiri ale copilăriei și adolescenței apar doar ca
niște semințe ale viitorului; odată vegetalul dezvoltat,
amintirile prime cad ca niște coji nevrednice. La Aurel
George Stino murmurul vârstei beatifice e totdeauna
actual, zgomot de fond fără început și fără sfârșit,

92 sursa: **Boethius, *De consolatione philosophiae* IV, metrum 7, v.**

34-35: *Superata tellus / sidera donat* — „pământul biruit dăruiește
stelele”. Încheierea poemului despre muncile lui Hercule: cine învinge
lumea de jos primește cerul. Autorul îl numește pe Boethius „poetul latin

Boetius”, fără trimitere. [[De consolatione philosophiae, lat.](#)]

93 vers. **Distih neidentificat.** Lovinescu îl citează fără autor, în chip de
epigraf la peisajul lacurilor Șomuzului. Imaginea este eminesciană prin
filiație — în *Scrisoarea IV* umbra castelului „doarme” sub apa limpede —
dar versurile nu se regăsesc, în această formă, în opera lui Eminescu. Pot
fi un distih popular din partea locului sau al lui Aurel George Stino însuși,
despre a cărui carte vorbește articolul. [[Mihai Eminescu, Scrisoarea IV.](#)

rom.]

pătrunzându-i toată viața; se considera depozitarul lui, de care trebuia să dea socoteală în fața conștiinței lui. Facultatea de mirare îi apărea lui Goethe ca țărnuțul ultim al Cunoașterii. Ea impregnează viața și cartea lui Aurel George Stino.

„Amintirile plutesc deasupra locurilor și florilor, se integrează în ființa noastră cu variate efecte. Macrocosmosul și Microcosmosul se unesc.

Căsuța mi-am încadrat-o cu credincioasele constelații: Scorpionul spre sud, Carul Mare deasupra uriașului mălin din coasta casei, apoi Orionul, Vega, Andromeda, Pleiadele și celelalte nestemate cerești parcă străjuiesc de la locul lor căsuța centenară, umbrită cu brazi aduși de la Stânișoara... Ochiul roșu al lui Antares îl admiram în tovărășia lui Anton Holban...Astrele și constelațiile deveniră pentru mine ființe apropiate”...

[160 (164)]

E de-a dreptul altoit pe tulpina Mioriței. Hierogamie⁹⁴ pe ulița Boianului...

Magia artei însuflețește o amintire, nu ființa reală, demult răpită în firmament. Primul dintre morți atras din adâncuri pe fața lacului folticenean este Eugen Lovinescu. Apare în cartea lui Aurel George Stino cordial, dar distant, refugiat în turnul de fildeș al literaturii, dar participând trup și suflet la restriștea și la reînvierea României în primul război mondial. Ni-l arată pitit în cotloanele gimnaziului cu cărțile lui, cum o spune criticul în amintirile lui:

„Umbra mea morală a fost fixată în zidurile noului gimnaziu. Din clasa I m-am instalat într-însul, am trăit de-a valma cu toată viața lui minerală, i-am cunoscut toate unghiurile și tainele ți în sălița din fund mi-am petrecut vacanțele adolescenței muncind

94 hierogamie — Hieròs gámos (gr., „nuntă sacră”) — unirea rituală a principiilor complementare: Cer și Pământ, Uranos și Gaia, Șiva și Șakti, Rege și Țară. (vezi pagina 206)

din greu la formația mea intelectuală; de acolo au ieșit și primele mele încercări literare.”

T. V. Stefanelli, consilier la Casație, făcea legătura între generația lui Lovinescu și Luceafărul, cu care se împrietenise la Viena în 1870. Și noi, care eram copii atunci, ne rețineam respirația sub augusta beteală a acestei amintiri. Și întrebarea lui Lovinescu: „Îți dai seama ce mâini a strâns odată domnul Stefanelli?”, seamănă cu o formulă de inițiere. Cel puțin așa s-a insinuat în ființa mea.

Urmează deci nepotul lui Lovinescu, colegul lui A. G. Stino, Anton Holban, analistul crud de mai târziu, unul din cei mai exhaustivi din literatura noastră. Autorul ni-l arată de pe băncile școlii cu alternanțele lui de entuziasm și de depresiune. Iubea muzica, împingând exaltarea până la a se lăsa ucis de ea. Da, Anton Holban s-a sinucis cu muzica și Stino o pune în mod măiestru în evidență.

„În afară de muzica vie, discul fermecat al patefonului a fost în stare să-i ofere clipele unei totale satisfacții și desprinderi, căci ele sunt pentru dânsul ființe veritabile...fiecare a implântat în el o emoție căreia îi va

[161 (165)]

rămânea fidel...În *Halucinații* scriitorul dorește să-i cânte într-una patefonul la mormânt...Sunetele s-ar aduna împrejurul meu din toate unghiurile lumii și ar forma împreună o pânză în veșnică fâlfâire.” Cu asemenea trăire existențială a muzicii, se înțelege ce filtru magic, ce cupă de otravă, ce hău schopenhauerian a fost tovarășul lui de viață, albumul complet al lui Tristan și Isolda⁹⁵. Exageram când vorbeam de sinucidere prin muzică?

Am vorbit într-un precedent articol despre paginile sadoveniene ale *Amintirilor*. De data aceasta nu mai poate fi vorba de note duioase.

⁹⁵ *Tristan und Isolde* (1865), drama muzicală a lui Wagner, socotită de Lovinescu „filtru al morții” pentru legătura ei dintre iubire și neființă.

Capitole majore, demne să fie așezate pe platoul suprem al literaturii noastre. Pagini de antologie. Trebuie să admirăm măiestria cu care autorul îl proiectează în cer pe Sadoveanu, care se pregătea atunci să coboare în groapă. Într-o clipă incomensurabilă, pur calitativă, dincolo de margini, autorul amintirilor imobilizează pe Orfeul român, suscitând cu un gest demiurgic, o procesiune hieratică de cocostârci vâslind spre ceruri necunoscute. Sadoveanu transformat în constelație. Zeii proiectau în stele pe iubiții lor. Poate Aurel Stino a trăit ca să scrie pagina aceasta.

Pagini bucovinene, Anul II, Nr. 9 (21), Septembrie 1983

GLOSAR DE TERMENI

Glosar unificat pentru «Eseuri și amintiri». Baza o alcătuiesc termenii pe care autorul îi lămurește el însuși și toți termenii străini explicați în notele ediției de față; termenii centrali au primit articole dezvoltate.

Autori și izvoare de referință: [René Guénon — opera în acces liber](#)

· [A. K. Coomaraswamy — opera în acces liber](#)

· [Ibn](#)

[‘Arabi — texte și studii](#)

· [Platon — opera \(text grec\)](#)

· [Sfântul Augustin — opera](#)

· [Părinții Bisericii —](#)

[texte](#)

· [Meister Eckhart — predicile germane](#)

[Julius Evola — opera în acces liber](#)

· [Hermann von](#)

[Keyserling — opera](#)

· [Corpus Dionysiacum](#)

adscripti glebae — „legați de brazdă” (lat.) — iobagii care nu puteau părăsi pământul lucrat. Lovinescu scrie *adscripti glebi* și construiește după el *adscriptum Domi*, „legat de Casă”.

agă — mare dregător al Țării Românești, comandant al pedestrimii și al pazei Capitalei; treaptă în cursus honorum boieresc, deținută de Brâncoveanu sub Șerban Cantacuzino.

an sich — „în sine” (germ.) — termenul kantian pentru lucrul privit independent de felul în care ne apare.

anamneză (recuperarea copilăriei) — La Platon (*Menon* 81c-86b, *Phaidon* 72e-77a), *anámnesis* este reamintirea adevărilor contemplate de suflet înaintea întrupării: a învăța înseamnă a-ți aduce aminte. Lovinescu transpune operația în cheie biografică: recuperarea „sufletului de copil” e condiția privirii care vede simultaneitatea pe fața Abisului, iar „această recuperare e tot așa de grea ca și regăsirea Ilenei Sânziana”. Copilăria e sacră „pentru că e o continuă metamorfoză”, iar însușirea ei proprie — mirarea neîntreruptă — este, regăsită la vârsta matură, chiar Piatra Filozofală. Goethe spunea, în

același sens, că mirarea (*das Erstaunen*) este cel mai înalt lucru la care poate ajunge omul; Lovinescu îl citează la p. 163.

Ananke — *Anánkē* (gr.) — Necesitatea, înfățișată de Platon în mitul lui Er (*Republica* X, 616c-617d) ca ținând fusul pe genunchi, în jurul căruia se rotesc sferele, iar fiicele ei — Lachesis, Clotho și Atropos — torc sortile. Esențial este că sortul se alege, dar odată ales devine necesar: „vina este a celui ce alege; zeul este fără vină”. Lovinescu păstrează exact acest raport: Calea Regală „respectând Necesitatea, Ananke-a, respectă și Libertatea, demnitatea aceea regală, pe care fiecare om o are din leagănul lui” — libertatea nu e desființarea necesității, ci felul propriu de a o asuma.

Ananke-a — vezi *Ananke*.

androginie — Starea de dinaintea despărțirii sexelor, în care ființa își este sieși întreagă. Aristofan o povestește în *Banchetul* lui Platon (189d-193d): oamenii dintâi erau rotunzi și dubli, iar Zeus i-a tăiat în două, de unde erosul ca nostalgie a jumătății pierdute. Tradiția creștină o regăsește în Adamul dinaintea facerii Evei; Grigore de Nyssa și Maxim Mărturisitorul văd în depășirea despărțirii bărbat-femeie cea dintâi dintre diviziunile pe care Hristos le reunește. Lovinescu îi dă în eseul despre mare o întindere cosmică: legea bipolarității „este substanța însăși a Divinității” și se citește în întreg universul fizic — muntele ca principiu masculin, marea ca principiu femel, verticala și orizontală.

androginității — vezi *androginie*.

Androginul — vezi *androginie*.

apofatism (importanța negațiunii) — Calea negativă — *via negativa*, teologia apofatică — cunoaște prin tăgadă: despre Dumnezeu se poate spune cu adevărat numai ce nu este. Dionisie Areopagitul, în *Teologia mistică*, o duce până la capăt, negând până și negațiile; Grigore de Nyssa face din întunericul în care intră Moise chipul cunoașterii celei mai înalte; iar în India *neti neti*, „nu aceasta, nu aceasta”, din *Bṛhadāraṇyaka Upaniṣad*, are aceeași funcție. Eseul lui Lovinescu transpune metoda din teologie în igienă spirituală: „A spune nu, când ai pornit cu hotărâre pe Calea Cunoașterii cu intenția simplă dar nestrămutată de a te regăsi, este cea mai firească și necesară măsură de igienă spirituală”. Condiția ca negația să fie

fecundă e însă pozitivă: „Ne este permis să fim negativi când purtăm o mare afirmațiune în noi. E singurul caz când negațiunea este îngăduită”.

Apollonius din Tyana — înțelept neopythagoreic din Cappadocia (sec. I), taumaturg și călător; viața sa a fost scrisă de Filostrate. Lovinescu îl numește „Saint-Germain al Antichității”.

Armes parlantes — „Arme grăitoare” (fr.) — categoria de blazoane al căror desen traduce în imagine numele purtătorului: bourul pentru Boicescu, de la *bou*. Heraldica, spune Lovinescu, „este o știință tradițională, o disciplină riguroasă, credincioasă ei înseși de-a lungul secolelor”, în care „fiecare detaliu e susceptibil de universalizare, căci nu există discontinuitate în țesutul cosmic”. De aceea calamburul heraldic nu e joc: numele și semnul sunt una, iar stema „rezumă Microcosmosul și Macrocosmosul, dubla lor operațiune de manifestare și de resorbție eternă”.

Armes Parlantes — vezi *Armes parlantes*.

athanor — Cuptorul alchimic cu foc neîntrerupt și egal, în care se coace Marea Operă; numele vine din arabul *at-tannūr*, „cuptorul”, și a fost apropiat de grecescul *athánatos*, „nemuritor”, pentru focul care nu se stinge. Prin analogia dintre Macrocosmos și Microcosmos, athanorul este și trupul omenesc: „Scutul este o secțiune verticală a vasului sacru, Athanorul, în care se maturează și se perfectează Magnum Opus... Athanorul reprezintă o secțiune verticală a trunchiului corporal. Picioarele sunt escamotate sub trunchi, ca în statuetele orientale”. Focul lui nu e căldura fizică, ci ardere lăuntrică necurmată — acea „combustie interioară, temperatură pe care puțini sunt aleși să o poată suporta” de care Lovinescu vorbește în paginile despre Stendhal.

Athanorul — vezi *athanor*.

Avanti! — ziarul Partidului Socialist Italian, al cărui director a fost Mussolini până în 1914; de aici „ex-Directorul lui Avanti”.

Bazarul de Caritate — incendiul din Paris, 4 mai 1897, în care au pierit 126 de persoane, între ele Sofia, ducesă de Alençon, sora împărătesei Elisabeta.

besactea — cutie mică de lemn pentru lucruri de preț (din turc. *peşkeş tahtası*); Lovinescu o folosește pentru „besacteaua Eternității”.

Bodhisattva — *Bodhisattva* (sanscr., „ființa Trezirii”) — în budismul Mahāyāna, cel ajuns în pragul Nirvanei care amână intrarea în ea, legat prin legământ să rămână până la mântuirea ultimei făpturi. Coomaraswamy subliniază că acest refuz nu e sacrificiu sentimental, ci consecință doctrinară: cel care a înțeles că nu există un eu separat nu poate „intra” nicăieri singur. Tradiția tibetană recunoaște în marii ierarhi (*tulku*) reîncarnări ale unor Bodhisattva; de aceea Lovinescu vorbește de „aptitudinea puțin comună de a pătrunde misterele reîncarnării Bodhisatvilor și a înțelege toată ierarhia divinităților tibetane”.

Bodhisatvilor — vezi *Bodhisattva*.

bour — Zimbrul (*Bos primigenius*), animalul heraldic al Moldovei. Legenda descălecatului — Dragoș urmărind fiara până la apa Moldovei, unde căteaua Molda se îneacă — este, pentru Lovinescu, „o specificare a mitului taurin la istoria noastră”. Mitul e același cu tauroctonia mithraică: zeul gonește taurul, îl fixează sub genunchi și îl junghie, iar din sângele lui răsare lumea. Pe celălalt scut taurul e străpuns de lance, „identică cu aceea a Sfântului Gheorghe”. Detaliul decisiv al limbii atârnată — fiara extenuată de goană — apare, spune autorul, și în stema de la clopotnița mănăstirii Putna. Sacrificiul veșnic al fiarei sfinte „a sacralizat destinul Moldovei de la descălecarea până la curmarea timpurilor”.

Bourul — vezi *bour*.

bourului sideral — vezi *bour*.

capugiu — *kapıcı* (turc.) — portar al Seraiului, trimis al Porții însărcinat cu aducerea firmanelor și cu mazilirea domnilor.

catihet — profesor de catehism; școala de catiheți din Fălticeni, unde a învățat Creangă.

celor patru vârste — vezi *vârstele lumii*.

cimier — piesa așezată deasupra coifului într-un blazon; Lovinescu o citește ca lotusul din creștet.

ciocoism — servilism amestecat cu parvenitism; la Lovinescu, teama scriitorului de a nu fi confundat cu subiectul său.

comsomol — *Komsomol* — Uniunea Tineretului Comunist Leninist din URSS (1918-1991).

Concordat — Tratatul din Lateran (11 februarie 1929) între Italia fascistă și Sfântul Scaun, care au încheiat „chestiunea romană”.

Creator secund — vezi *Demiurg*.

Demiurg — „Meșterul lumii” (gr. *dēmiourgós*, literal „lucrător pentru popor”) — la Platon, în *Timaios* 28a-30c, cel care plămăuiește cosmosul privind spre modelele veșnice, fără să fie creator din nimic: el pune ordine într-o materie preexistentă. Gnosticii îl coboară la rangul de principiu inferior, răspunzător de închisoarea lumii materiale; tradiția creștină respinge această cădere și îl identifică pe Făcător cu Dumnezeu. Lovinescu păstrează sensul platonician și îl deplasează spre om: cel care cucerește trecutul „capătă demnitate de Demiurg, adică de Creator secund” — nu creator din nimic, ci dătător de formă unei materii date.

Demiurgul copiilor — vezi *Demiurg*.

der Funken — „Scânteia” (germ.) — *vüinkelîn* sau *Seelenfünklein* în germana lui Meister Eckhart, *scintilla animae* în latina școlii: punctul necreat și increabil din suflet, prin care omul atinge nemijlocit dumnezeirea. Eckhart o numește și *Burgelîn*, „cetățuia” sufletului, în care Dumnezeu însuși nu poate privi decât fiind unul cu ea. Teza — că există în suflet ceva necreat — a fost una dintre propozițiile condamnate de bula *In agro dominico* (1329). Lovinescu o redă exact: iluminarea e „intrarea lui Dumnezeu în suflet; fulgerat de scânteia divină, «omul este așa de pur, așa de înalt, așa de nobil, că nimic nu poate să locuiască în el afară de Dumnezeu»”.

descălecat — întemeierea unui stat prin coborârea unui voievod cu oamenii săi; pentru Moldova, descălecatul lui Dragoș.

Divina Butelie — *La Dive Bouteille* — oracolul spre care călătoresc Pantagruel și însoțitorii săi în *Cartea a cincea* a lui Rabelais și care, după un întreg periplu inițiat, rostește un singur cuvânt: *Trinch*, „Bea”. Lovinescu îi dă o lectură orfică: la fundul ei se lasă drojdia, „hrana obișnuită a muritorilor”, iar la suprafață se ridică nectarul, „licoarea cu care se fericesc zeii și eroii divinizați”. Alternativa nu are termen mediu: „Avem, cel puțin, libertatea alegerii între cei doi termeni ai

alternativei: drojdie sau nectar. Un al treilea termen nu există. În fiecare clipă suntem siliți să discriminăm”.

Divinei Butelii — vezi *Divina Butelie*.

doigté — „digitație” (fr.) — prin extindere, tactul, simțul exact al măsurii; Brâncoveanu l-a avut, Cantemir nu.

dorobanți — pedestrași din oastea de țară; împreună cu călărașii, autorii răscoalei din 1655 în care a fost ucis postelnicul Papa Brâncoveanu.

Edicule — *Yedikule*, „Cele șapte turnuri” — fortăreața-închisoare de la Constantinopol, unde au fost înțemnițați Brâncovenii.

ekagra — *Ekāgratā* (sanscr., „starea de a avea un singur vârf”) — concentrarea întregii puteri a minții asupra unui unic punct, oprirea fluctuațiilor conștiinței (*citta-vṛtti-nirodha*, Patañjali, *Yoga-sūtra* I, 2). Este pragul de la care disciplina devine contemplație. Lovinescu o citește în omorârea taurului din blazon: „spirele Labirintului reprezintă circumvoluțiunile cerebrale. Omorârea taurului indică tehnica concentrării (Ekagra)” — adică imobilizarea a ceea ce aleargă, fixarea volatilului.

Ekagra — vezi *ekagra*.

euharistic — ținând de Euharistie, prefacerea pâinii și a vinului; Lovinescu numește „miracol euharistic” concentrarea vieții într-o singură clipă.

farmazon — în graiul vechi, francmason; prin extindere, vrăjitor, om cu puteri tainice — aici, cu ironie afectuoasă, despre Aurel Stino.

Făt-Frumos — eroul basmului românesc; la Lovinescu, cel care are îndrăzneala de a se arunca în trecut ca într-o apă.

firman — poruncă scrisă a sultanului, purtând tugaraua lui.

flibustier — pirat din Antile (fr. *flibustier*); la Lovinescu, scriitorul fără chemare care jefuiește viața spirituală.

Führerprinzip — „principiul conducătorului” (germ.) — autoritatea personală necondiționată a șefului.

gerontocrație — „stăpânirea bătrânilor” (gr.) — termen aplicat de autor celei de-a treia republici franceze.

Gleichschaltung — „aducerea la unison” (germ.) — uniformizarea forțată a instituțiilor germane după 1933; autorul traduce „punerea la pas”.

gnoză — *Gnōsis* (gr., „cunoaștere”) — cunoașterea obținută prin identificare cu obiectul ei, nu prin raționament asupra lui. Clement Alexandrinul, în *Stromate*, revendică termenul pentru creștinism și îl desparte net de sectele gnostice: adevăratul *gnostic* este cel desăvârșit în credință și în faptă, nu cel ce deține o doctrină secretă. Guénon o așază deasupra filosofiei, ca mod de cunoaștere metafizică, și arată că e *supra-rațională*, nu irațională. Lovinescu o invocă drept „Gnoza sacră, Știința sacrală de totdeauna, Știința care nu comportă progres, pentru că s-a născut desăvârșită, ca Minerva din capul lui Jupiter”.

Gnozei sacre — vezi *gnoză*.

Graal — Vasul Cinei celei de Taină, în care Iosif din Arimateea ar fi strâns sângele Mântuitorului, și centrul ciclului arthurian. Guénon, în *Regele lumii* și în *Simboluri ale Științei sacre*, îl leagă de tema Centrului suprem și a inimii, iar căutarea lui de reintegrarea în starea edenică. Lovinescu îl folosește de două ori, în registre deosebite: pentru occidentalul care intră în disciplina tibetană — „metodele și disciplinele inteligenței occidentale dovedindu-se inoperante și ireale în această nouă căutare a Sf. Graal” — și pentru pacea pe care Wagner o găsește „în Uniunea Mistică a Vinerei Sfinte, în pacea budistă al Sfântului Graal”.

gymnosofiști — „înțelepții goi” (gr.) — numele dat de greci asceților indieni; Apollonius i-ar fi cercetat în Egipt.

hagialâc — pelerinaj (din arab. *ḥajj*); titlul cărții lui Lovinescu *Al patrulea hagialâc*, exegeză la *Craii de Curtea-Veche*.

heautontimoromenos — vezi *heautontimorumenos*.

heautontimorumenos — „Cel ce se pedepsește singur” (gr. *heautòn timōroumenos*) — titlul unei comedii a lui Terențiu (163 î.Hr.), după Menandru, și al unui poem din *Florile răului* ale lui Baudelaire, în care se află versul ce dă măsura stării: *Je suis la plaie et le couteau... Et la victime et le bourreau* — „sunt și rana și cuțitul... și victima și călăul”. Lovinescu îl aplică lui Anton Holban, care „își făcea harakiri fără răgaz cu tăișul unui imens talent de analiză”, și arată unde se oprește

totuși: „acolo unde analiza risca să devină gratuitate”. Capătul necesar al analizei fără răgaz este „fărămițarea eului”, prin care se dezvăluie Abisul.

Hecuba — regina Troiei, care și-a văzut pierind soțul și copiii; tip al mamei îndurerate — aici, doamna Maria Brâncoveanu.

hierogamie — *Hieròs gámos* (gr., „nuntă sacră”) — unirea rituală a principiilor complementare: Cer și Pământ, Uranos și Gaia, Șiva și Șakti, Rege și Țară. În tradițiile agrare ea se săvârșea efectiv, la anul nou, pentru a reface fecunditatea lumii. Guénon și Coomaraswamy arată că toate perechile tradiționale — Esență și Substanță, Act și Potentă, *Puruș*a și *Prakṛti* — sunt aspecte ale aceleiași polarități, iar unirea lor reface Unitatea de dinaintea separării. Lovinescu folosește cuvântul cu o jumătate de surâs: „E de-a dreptul altoit pe tulpina Mioriței. Hierogamie pe ulița Boianului...” — nunta sacră regăsită în cel mai modest colț de provincie.

Hierogamie — vezi *hierogamie*.

Homo unius libri — „omul unei singure cărți” (lat.) — formulă atribuită lui Toma de Aquino; autorul o aplică lui Aurel Stino.

huci — pădurice deasă, crâng (regionalism moldovenesc); huciul lui Cocârță, al bisericuței de la Buciumeni.

iloți — populația aservită a Spartei; la Lovinescu, tip al sensibilității de sclav.

in corpore — „în bloc, toți laolaltă” (lat.).

incinta interzisă — vezi *temenos*.

Înțelepciunea tradițională — vezi *Tradiția primordială*.

Krur — revista de studii ezoterice condusă de Julius Evola (1929), continuatoarea lui *Ur* (1927–1928).

labirint — Drumul întortocheat, cu o singură cale adevărată, care duce prin probe la centru. Guénon, în *Simboluri ale Științei sacre*, arată că labirintul are o dublă funcție: oprește accesul celui nechemat și îl desăvârșește pe cel chemat, astfel încât parcurgerea lui e deopotrivă apărare și inițiere. Centrul e „locul morții și al vieții”: acolo se află Minotaurul, dar și ieșirea. Lovinescu enunță identitatea care face drumul inteligibil: „Teseu, Ariadna și Minotaurul sunt unul și același lucru, sub o triplicitate de aspecte” — iar mai departe, despre dragonul care încolăcește scutul: „vânătorul și dragonul sunt

unul și același lucru pe planul de existență unde nu există contrarii ireductibile. Sacrificatorul și victima sunt identici, pe când în lumea noastră sunt vrăjmași”.

labirintul lui Minos — vezi *labirint*.

Labirintului — vezi *labirint*.

Lama — *bla-ma* (tib.) — „cel de sus”, învățător spiritual; marii lama sunt socotiți reîncarnări ale unor Bodhisattva.

leat — an (din slav.); „de leat 7163 (1655)” — datare după anii de la Facerea lumii.

logofăt — marele logofăt era cancelarul Țării Românești, cel dintâi dintre boierii de sfat.

lotusul cu o mie de petale — vezi *Sahasrara*.

macrocosmos — „Lumea mare” (gr.) — universul privit ca o singură ființă vie, ierarhizată de la spirit la materie, și al cărei chip redus este omul. Vezi *microcosmos*. Lovinescu adaugă celei dintâi axiome — analogia — pe a doua, ierarhia: „totul se integrează într-un complex organizat, afectând oarecum o formă piramidală, având la vârf puterile spiritului, cărora li se subordonează treptat forțe din ce în ce mai puțin spirituale, mai opace, până la baza materială”.

Macrocosmosul — vezi *macrocosmos*.

Magnum Opus — „Marea Operă” (lat.), desăvârșirea alchimică: transmutarea metalului vil în aur, care nu e decât simbolul exterior al transmutării omului căzut în om reintegrat. Lovinescu enunță regula ierarhiei care o guvernează: „ceea ce trebuie transsubstanțiat în Aur e mai întâi sufletul nostru și pe urmă metalele fizice. Procesul invers este imposibil; a-l încerca este o pură pierdere de timp”. Alchimia spirituală se articulează, în literatura hermetică, pe trei faze — *nigredo* (înnegrirea, moartea formei vechi), *albedo* (albirea, purificarea) și *rubedo* (înroșirea, desăvârșirea) — care repetă, pe planul microcosmic, însăși opera divină a creației. Coomaraswamy arată că meșteșugul tradițional e totdeauna un *opus* în acest dublu sens: lucrarea materială și lucrarea asupra lucrătorului. Lovinescu adaugă dimensiunea creștină: „Toată creatura își așteaptă Mântuirea prin Fiii lui Dumnezeu... Și de aceea alchimia cristică este cea mai mare și mai adâncă dintre toate”.

Marea operă — vezi *Magnum Opus*.

Marele Pan — vezi *Marele Pan*.

mazilie — scoaterea din domnie a unui voievod prin firman; semnul ei era năframa neagră pusă pe umăr.

Meyerling — *Mayerling* — castelul de vânătoare unde, la 30 ianuarie 1889, au fost găsiți morți arhiducele Rudolf și Maria Vetsera.

Mica Antantă — alianța dintre România, Cehoslovacia și Iugoslavia (1920-1921), cu o „Mică Antantă a Presei” constituită în 1930.

Micro- și Macrocosmosului — vezi *microcosmos*.

microcosmos — „Lumea mică” (gr. *mikròs kósmos*) — omul privit ca rezumat al universului, alcătuit din aceleași elemente și cărmuit de aceleași legi. Formula vine din Democrit și e dezvoltată de Platon în *Timaios*, unde sufletul lumii și sufletul omului sunt plămădite din același amestec. Sfinții Părinți o preiau fără rezervă: Grigore de Nyssa, în *Despre facerea omului*, spune că omul a fost adus la urmă ca „lume mică” în care se adună toate; Maxim Mărturisitorul îi dă funcția de mijlocitor care unește în sine cele despărțite ale creației. Guénon atrage atenția că analogia nu trebuie întoarsă pe dos: omul nu e mic pentru că universul e mare, ci pentru că e un rezumat — raportul e de conținut, nu de dimensiune. Lovinescu enunță axioma în forma ei cea mai simplă, la Alfred Strauss: „Tot ce descoperim în cosmos, fie lege, fie fenomen, există identic și analog în om”.

Microcosmosul — vezi *microcosmos*.

minus habens — „cel care are mai puțin” (lat.) — om cu capacitate scăzută, minor intelectual.

Mioriță — balada-nucleu a spiritualității românești; „altoit pe tulpina Mioriței”, spune Lovinescu despre pagina lui Stino.

Mitra — Zeu indo-iranian al legământului și al prieteniei jurate — *Mitrá* în *Rig-Veda*, *Miθra* în Avesta — devenit, în misterele romane răspândite din secolul I, zeu solar și salvator. Reliefurile mithraice îl înfățișează mereu în aceeași scenă, tauroctonia: zeul tânăr, cu bonetă frigiană, apasă taurul cu genunchiul și îl junghie, iar din coada fiarei răsar spice. Sensul e cosmogonic: din sacrificiul primordial iese hrana lumii.

Lovinescu identifică mitul cu cel moldovenesc: „Mitul e identic cu cel al iranienilor Mitra, gonind după un taur, fixându-l sub genunchiul său divin și junghiindu-l”.

Mușatin — din dinastia Mușatinilor, întemeietorii Moldovei; „biserița mușatină” de la Buciumeni.

negațiunea — vezi *apofatism (importanța negațiunii)*.

negațiunii — vezi *apofatism (importanța negațiunii)*.

Nemesis — Zeița grecească a împărțirii drepte (*némein*, „a împărți”), care veghează ca nimeni să nu treacă măsura sortită. Lovinescu ține să corecteze o confuzie curentă: „zeița nu a răzbunării ci a echilibrului, căreia nu-i place niciodată nici o continuă prosperitate, nici o continuă nenorocire”. Legat de ea e sensul tradițional al ctitoriei: cel ce primește mult e dator să dea, iar dania nu e filantropie, ci restabilire a cumpenei — de aceea „Ca toți adevărații stăpânitori în veac, știa să dea lui Dumnezeu ce-i al lui Dumnezeu”.

Okeanos — Oceanul primordial care înconjoară lumea la Homer; aici, metamorfoza peisajului fălticenean.

pantacol — *pantaculum* (lat. med., din gr. *pan* + *tò kléos*?) — figură care rezumă un tot; blazonul privit ca sinteză a Operei.

Parsifal — ultima dramă muzicală a lui Wagner (1882), a Graalului și a Vinerei Sfinte.

Piatra Filozofală — vezi *anamneză (recuperarea copilăriei)*.

Pitia — vezi *Pitie*.

Pitie — Pythia, preoteasa lui Apollo la Delfi, care rostea oracolele în stare de posedare, fără să le înțeleagă. Platon, în *Phaidros* 244a-245a, distinge nebunia divină care aduce cele mai mari binefaceri de simpla dezordine; dar ține să precizeze că Pythia profetește *mainoménē*, ieșită din sine. Lovinescu face din aceasta criteriul care desparte două feluri de experiență spirituală. Pe Keyserling îl numește „o Pitie emițând ideograme”, cu admirație; dar pentru sine refuză starea: „Pentru demnitatea omenească, hotărât resping să fiu sclavul, Pitia, posedatul unei experiențe divine, fie ea de cea mai înaltă tensiune”. Experiența lui Kirilov, care nu rezistă mai mult de cinci secunde, „înseamnă că inițial experiența a fost rău pornită”; calea bună e „Calea Regală a Eroilor și Sfinților”, în care aceeași intensitate e țesută în toată viața.

postelnic — mare dregător însărcinat cu camera domnească și cu relațiile externe.

Potala — palatul-mănăstire al lui Dalai Lama la Lhasa.

pythagoreic — al tradiției lui Pitagora — știința numărului ca principiu al realului; Lovinescu îi leagă filiația de Zamolxe.

Quod est inferius est sicut quod est superius — vezi *Tabula smaragdina*.

Sahasrara — *Sahasrāra* (sanscr., „cel cu o mie de spițe”) — lotusul cu o mie de petale din creștetul capului, cea din urmă și cea mai înaltă dintre *cakra*, locul în care *kuṇḍalinī*, urcând pe *suṣumnā*, se unește cu Śiva. Nu mai aparține propriu-zis seriei celorlalte șase: e punctul în care individualitatea se deschide spre ceea ce o depășește, corespunzând *brahmarandhra*, „poarta lui Brahma”, prin care iese sufletul eliberat. Guénon îl apropie de „ochiul frontal” și de creștetul tonsurat al clericului. Lovinescu îl recunoaște în piesa heraldică: „ceea ce este deasupra capului, «cimierul», cum i se mai spune, simbolizează lotusul cu o mie de petale”.

Sburătorul — cenacul și revista lui E. Lovinescu (1919-1943), unde tânărul Vasile Lovinescu și-a citit eseurile.

scânteia — vezi *der Funken*.

Scânteie — vezi *der Funken*.

Schadenfreude — „bucuria de răul altuia” (germ.); textul tipărit are forma coruptă *Schandefreude*.

seimeni — mercenari pedestri din oastea Țării Românești, răsculați în 1655.

Sf. Graal — vezi *Graal*.

Sfântului Graal — vezi *Graal*.

sine qua non — „fără de care nu” (lat.) — condiție absolut necesară.

solve et coagula — „Dizolvă și coagulează” (lat.) — deviza lapidară a Operei, gravată, în iconografia ocultă a secolului al XIX-lea, pe brațele Baphometului. Cele două mișcări nu se succed o singură dată, ci alternează la fiecare treaptă: *solve* desface forma încheagată, redând substanței starea ei plastică; *coagula* o reînchegă la un nivel superior. Guénon leagă perechea de cele două tendințe cosmice *sattva* și *tamas*, de

expir și inspir, de *yin* și *yang*, arătând că ele nu sunt contrarii ireductibile, ci fețele unei singure respirații a lumii. Lovinescu o citește în cea de-a doua miniatură a lui Mateiu Caragiale: lancea care străpunge bourul simbolizează „fixarea volatilului, Mercurul filozofal (taurul) imobilizat de lancea divină” — adică exact momentul *coagula*, care e „spiritual înainte de toate”.

Solve et coagula — vezi *solve et coagula*.

sourcier — „izvodar” (fr.) — cel ce află apa cu nuiua; metafora instinctului care descoperă Tradiția.

spătar — mare dregător, purtătorul spadei domnești și comandant al călărimii.

statolatrie — cultul Statului ca divinitate; acuzația Vaticanului împotriva școlii fasciste.

Știința hermetică — vezi *gnoză*.

Știința sacră — vezi *gnoză*.

Știința sacrală — vezi *gnoză*.

Știința veșnică — vezi *gnoză*.

știmă — duh al locului, al apelor sau al pădurii, în credințele populare românești.

sub specie aeternitatis — „sub chipul veșniciei” (lat.) — formulă spinozistă pentru privirea care vede lucrurile în necesitatea lor eternă.

Tabula smaragdina — „Tabla de smarald”, textul scurt atribuit lui Hermes Trismegistul, cunoscut în Occident prin traduceri latine din arabă începând cu secolul al XII-lea; temeiul întregii literaturi hermetice. A doua propoziție — *Quod est inferius est sicut quod est superius, et quod est superius est sicut quod est inferius, ad perpetranda miracula rei unius* — enunță analogia universală: „Ceea ce este jos este asemenea celui ce este sus, și ceea ce este sus este asemenea celui ce este jos, spre a se săvârși minunile lucrului unic”. Guénon subliniază că analogia trebuie înțeleasă în *sens invers*, ca oglindirea: ceea ce sus e principiu, jos e reflex răsturnat. Lovinescu o citează ca „axioma, dogma fundamentală, piatra unghiului a acestei științe sacrale” și o traduce el însuși în pagina următoare.

temenos — *Témenos* (gr., din *témnō*, „a tăia”) — bucata de pământ tăiată din uzul comun și închinată zeului: incinta sacră,

despărțită de restul lumii printr-o limită rituală. Latinescul *templum* are aceeași rădăcină și același sens inițial — spațiul decupat de augur pe cer și pe pământ. Guénon arată că orice sanctuar reproduce astfel imaginea Centrului și că delimitarea e actul sacru prin excelență: ceea ce nu are hotar nu poate fi consacrat. Lovinescu îl traduce „incinta interzisă” și îl folosește pentru spațiul amintirii, în care se ridică umbrele prietenilor morți.

tortil — cercul de stofă răsucită care, în blazon, înconjoară coiful și susține cimierul.

Tradiția perpetuă și unanimă — vezi *Tradiția primordială*.

Tradiția primordială — Depozitul unic și ne-uman de cunoaștere din care derivă, prin adaptări succesive, toate formele tradiționale particulare — religii, doctrine metafizice, arte sacre, inițieri. Guénon o numește *Tradiția primordială* tocmai pentru că nu e prima dintr-o serie, ci principiul seriei: nu o religie mai veche decât celelalte, ci unitatea din care ele se desfac, așa cum razele se desfac din centru. Coomaraswamy o numește *philosophia perennis* și arată, în *Hinduism and Buddhism*, că divergențele dintre tradiții sunt de limbaj, nu de doctrină. Lovinescu reia noțiunea în două locuri ale volumului: la Guénon, ca „Adevăr unic, unanim, perpetuu, pătrunzând toate planurile de existență”, și la Evola, ca acel corp de doctrină „existând de la începutul veacurilor și până la sfârșitul lor”, pe care cercetătorul trebuie să-l afle „sub straturile de filosofii, sisteme și religii morale”. Caracterul ei ascuns nu e accidental: eternul nu poate coabita cu trecătorul, de aceea Tradiția se retrage pe măsură ce ciclul coboară. Regăsirea ei nu se face prin erudiție — „nu se poate găsi în studiul textelor: trebuie o identificare cu ea, o osmoză vie”.

Tradiția vie și unică — vezi *Tradiția primordială*.

transsubstanțiere — prefacerea substanței, nu a aparențelor; Lovinescu o folosește pentru clipa care adună în ea o viață.

Țugulea — erou de basm, feciorul care aleargă legându-și pietre de moară de picioare — jocul lui E. Lovinescu cu nepoții.

unei Pitii — vezi *Pitie*.

urbi et orbi — „cetății și lumii” (lat.) — formula binecuvântării papale.

vârsta de aur — vezi *vârstele lumii*.

vârsta fierului — vezi *vârstele lumii*.

vârstele lumii — Doctrina ciclică a celor patru vârste — de aur, de argint, de aramă și de fier — formulată de Hesiod în *Munci și zile* (v. 109-201) și de Ovidiu în *Metamorfoze* I, corespunzând exact celor patru *yuga* indiene: *Kṛta*, *Tretā*, *Dvāpara* și *Kali-Yuga*. Raportul duratelor lor (4:3:2:1) arată accelerarea căderii. Guénon, în *Criza lumii moderne* și în *Domnia cantității*, insistă asupra sensului calitativ al scăderii: nu o degradare morală, ci o solidificare progresivă a lumii, pierderea treptată a dimensiunilor superioare ale existenței, până la „superstiția fetișistă a concretului” pe care Lovinescu o enumeră între caricaturile moderne. Teza este contrară evoluționismului: „omenirea coboară și nu urcă; nu pleacă de la maimuță ca să devină zeu... ci din contră, coboară de la o stare primordială de plenitudine”. Consolarea doctrinei stă în închiderea ciclului: „sfârșitul exact al unui ciclu coincide exact cu începutul următorului”, astfel încât disperarea epocii devine semn că s-a atins capătul.

Walkirii — *Walküren* (germ.) — fecioarele lui Wotan care aleg pe cei sortiți morții; a doua dramă a *Inelului Nibelungului*.

Weltzahl — „numărul-lume” (germ.) — titlul cărții lui Alfred Strauss despre pi.

Wotan — numele germanic al lui Odin, zeul suprem al panteonului nordic, în tetralogia wagneriană.

yoga — *yoga* (sanscr., „jug, legare”) — ansamblul disciplinelor de unificare a ființei; Lovinescu așază trăirea în clipă pe treptele ei ultime.

zaherea — provizii de grâne datorate Porții (din turc. *zahire*); acuzația adusă lui Brâncoveanu că ar fi dat zaherea muscalilor.

Zamolxe — divinitatea getică despre care Herodot spune că ar fi fost sclavul lui Pitagora; Lovinescu socotește legătura tracopythagoreică „interesantă de studiat”.